

Presentació de Francesc Antich i Oliver,
president del Govern de les Illes Balears 7

Presentació de Fina Santiago Rodríguez,
consellera d'Afers Socials, Promoció i Immigració 9

Monogràfic sobre família

Desigualtat de rendes i precarietat a les illes Balears:
una visió multidimensional de la situació a principis
del segle XXI
Llorenç Pou Garcias 13

Desenvolupament de les competències familiars.
La família com a context d'aprenentatge pares-fills
Carmen Orte Socias 26

Família i processos d'integració en immigració
internacional a les illes Balears: el paper de la família
i l'entorn sociocultural en els processos d'integració
Antònia Pascual Galmés 40

Família estrangera i participació en el sistema educatiu
de les illes Balears
Luis Vidaña Fernández 50

Famílies, gènere i mercat: de la nuclearització a la
individualització
Antònia Puigròs Rebassa 69

Mediació familiar
Teresa Bibiloni Rotger 88

El Programa d'Atenció Social a la Família al municipi
de Calvià
Concha Casado Mena 100

Altres continguts

Perfil de la persona cuidadora 110

Guia de bones pràctiques per a l'ús d'un llenguatge
no sexista en la negociació col·lectiva 114

Llei contra la violència de gènere:
dos anys després les víctimes continuen afrontant
obstacles 118

Més riscos i menys protecció.
Dones immigrants a Espanya davant la violència de
gènere 122

Revista d'Afers Socials

Presentació

Francesc Antich i Oliver President del Govern de les Illes Balears	7
Fina Santiago Rodríguez Consellera d'Afers Socials, Promoció i Immigració	9

Monogràfic sobre família

Desigualtat de rendes i precarietat a les illes Balears: una visió multidimensional de la situació a principis del segle XXI Llorenç Pou Garcias. Professor d'Economia Aplicada de la UIB	13
Desenvolupament de les competències familiars. La família com a context d'aprenentatge pares-fills Carmen Orte Socías. Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques. UIB	26
Família i processos d'integració en immigració internacional a les illes Balears: el paper de la família i l'entorn sociocultural en els processos d'integració Antònia Pascual Galmés	40
Família estrangera i participació en el sistema educatiu de les illes Balears Luis Vidaña Fernández. Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques. UIB	50
Famílies, gènere i mercat: de la nuclearització a la individualització Antònia Puigròs Rebassa	69
Mediació familiar Teresa Bibiloni Rotger. Psicòloga i medidora familiar. Direcció General de Menors i Família	88
El Programa d'Atenció Social a la Família al municipi de Calvià Concha Casado Mena. Cap del Servei de Tercera Edat, Serveis Socials i Sanitat. Ajuntament de Calvià ..	100

Altres continguts

Perfil de la persona cuidadora	110
Guia de bones pràctiques per a l'ús d'un llenguatge no sexista en la negociació col·lectiva	114
Llei contra la violència de gènere: dos anys després les víctimes continuen afrontant obstacles	118
Més riscos i menys protecció. Dones immigrants a Espanya davant la violència de gènere	122

Presentació

El Govern de les Illes Balears va decidir crear la Conselleria d'Afers Socials, Promoció i Immigració, entre altres motius, com a manifestació inequívoca de la voluntat de potenciar polítiques de serveis socials. Ara podem presentar el primer número de la seva revista.

Sense deixar de banda les prioritats polítiques del Govern, especialment en un moment en què afrontam el procés de debat de la nova llei de serveis socials, la Conselleria d'Afers Socials ha anat desenvolupant una activitat de recerca, organització i impuls d'iniciatives socials. Ara, la publicació de la REVISTA respon a la intenció de reforçar i fonamentar aquesta tasca.

Aquesta publicació neix amb diverses aspiracions. La primera està relacionada amb el fet que els estudis sobre els serveis socials, per bé que parcials, tenen una tradició apreciable a la nostra comunitat, però no han trobat prou mecanismes per a la seva divulgació i contrastació. Per això, la REVISTA pot ser una eina útil per consolidar una política rigorosa i correctament fonamentada en un bon coneixement de la realitat que, amb voluntat de debat públic, apporti elements de reflexió en el procés de construcció de les iniciatives més adequades a la nostra realitat.

El fet que el primer número es dediqui a l'àmbit de la família manifesta el propòsit de reflexionar obertament sobre tots els aspectes que incideixen en el seu suport, i, alhora, és coherent amb el paper de la Conselleria en aquest procés.

En segon lloc, una publicació com aquesta ha de permetre conèixer i debatre les principals experiències de les Illes i d'altres realitats en relació amb els temes clau per desenvolupar les polítiques socials. Per tant, ha d'esdevenir un vehicle comunicatiu que, d'una manera realista i modesta al mateix temps, reculli altres experiències i, a la vegada, difongui les pròpies a altres àmbits socials i culturals.

Amb aquestes aspiracions, la REVISTA neix com un projecte participatiu i orientat cap al futur. De participació perquè, encara que essencialment està pensada com a instrument de treball per als professionals i especialistes dels serveis socials, està oberta a totes les persones i institucions que vulguin prendre part en el debat i la reflexió; aquesta participació pot obrir una via per ampliar l'abast social de les qüestions dels serveis socials, sempre complexes en un país com el nostre, caracteritzat pel pluralisme i la diversitat.

És també un projecte orientat cap al futur, perquè és agosarat creure que aquests propòsits s'assoleixin en el primer número d'aquesta publicació, ni de cap altra. Per aquest motiu cal esperar que el projecte maduri i estableixi i consolidi futures línies de treball i de col·laboració entre les diverses instàncies implicades en el desenvolupament d'una política de serveis socials de progrés.

Finalment, celebr aquesta nova iniciativa de la Conselleria i vull expressar l'esperança que aquest primer número sigui l'inici d'un llarg i profitós treball. I crec, també, que la millor manera de donar-hi suport és considerar-la una revista del conjunt del Govern.

Francesc Antich i Oliver

President del Govern de les Illes Balears

La sortida del primer número d'una revista és sempre una ocasió d'alegria, pel que té de demostració de confiança en el futur i de superació de les dificultats que en precedeixen el naixement. En aquest cas, l'aparició de la REVISTA D'AFERS SOCIALS és el resultat de l'aposta de la Conselleria d'Afers Socials, Promoció i Immigració per aconseguir una revista pròpia, que doni cabuda a la reflexió sobre la societat i sobre la realitat dels serveis socials, i molt especialment, a la publicació de les investigacions, les reflexions sobre les noves normatives, les propostes i els balanços d'experiències amb relació a tots aquests temes.

Un dels trets que permeten garantir el debat rigorós, i també la fonamentació de les diverses opinions, és l'existència de canals formals de comunicació. Les vies de comunicació juguen un paper crucial en el creixement, la consolidació i l'avenç del coneixement, molt especialment pel que fa a àrees tan noves com la dels serveis socials. I, sens dubte, les revistes són la via per excel·lència en què es materialitzen aquests canals, ja que compleixen les característiques més idònies perquè es produeixi la validació del coneixement: es tracta d'un mitjà formal, vinculat a una institució que dona suport a la comunitat, es publiquen periòdicament i regularment, i poden gestionar-se amb criteris de rapidesa i flexibilitat.

La majoria de les revistes disposen d'una estructura (comitè de redacció, consultiu, sistema de referències basat en la universalitat i la competència, etc.) que vetllen per la qualitat i la rellevància dels continguts, permeten salvaguardar el reconeixement atorgat per la prioritat en la comunicació d'informació rellevant i gaudeixen d'un públic regular i estable format per la comunitat de tots els professionals, voluntaris d'entitats, investigadors, polítics, estudiants, etc., que llegeixen les seves pàgines a la recerca de novetats o informació rellevant per al seu propi treball o per a la millora dels serveis socials en general. Aquest és el repte que nosaltres també assumim amb aquesta nova revista.

La revista espera convertir-se en un dels eixos de referència de tots els qui participen de la millora de la nostra realitat social. Tot això requereix una base organitzativa considerable, perquè la captació d'originals, selecció i edició consumeix una gran quantitat d'energies, espai, temps i recursos. Darrere aquesta revista hi ha una àmplia xarxa de col·laboradors desinteressats, per això el treball que arriba a veure's publicat és només una petita part del que, de fet, permet el seu manteniment. Són moltes les revistes de vida efímera, que no assoleixen sobreviure a un impuls inicial, molt vinculat a les persones que directament s'impliquen en el llançament. Esperem que no sigui aquest el destí de la REVISTA D'AFERS SOCIALS.

Els grups de treball de la mateixa Conselleria, juntament amb tots els professionals i investigadors, i també totes les persones implicades en la realitat dels serveis socials de les Illes, produeixen material a bastament perquè, una vegada engegada, es garanteixi l'afluència d'originals de qualitat. No obstant això, no renunciem a captar originals d'autors de tot l'Estat i d'altres països, sempre que el seu treball pugui ser útil per millorar el nostre coneixement i la nostra capacitat d'intervenció i organització dels serveis socials.

La gestació d'aquest projecte ha estat relativament llarga, de gairebé un any, i des del moment en què la Conselleria va decidir posar en marxa la revista, es va acordar donar-li el nom de Revista d'Afers Socials i, inicialment, una periodicitat semestral.

El primer número que ara publicam es dedica quasi íntegrament a un dels temes prioritari per a la Conselleria d'Afers Socials, Promoció i Immigració i el conjunt del Govern: la família.

Els diversos tipus de família continuen sent, avui en dia, la unitat bàsica de convivència i el nucli essencial de relacions afectives interpersonals. Les famílies, però, han d'afrontar un seguit de reptes derivats dels canvis socials, entre els quals cal destacar la incorporació irrenunciable de la dona al mercat laboral, la transformació de les formes de convivència, etc. En aquest context, els poders públics han de remoure les traves que dificulten el desenvolupament de les famílies, amb especial atenció al paper que hi juga la dona, per donar plenes garanties al seu desenvolupament autònom i igualitari. Les principals línies d'actuació en l'àmbit de les polítiques familiars estan actualment en procés d'ampliació.

Hi ha famílies que, per diversos motius (persones dependents a càrrec, famílies monoparentals, fills amb malalties cròniques, etc.), tenen unes necessitats especials. Cal que el sector públic tingui en compte aquestes particularitats i adapti les seves polítiques familiars a aquestes realitats.

Actuar positivament en benefici de les famílies vol dir, en primer lloc, conèixer i analitzar quina és la realitat social de les famílies, avui a les Illes. Poques setmanes després de la creació de la Conselleria es va plantejar la necessitat de sistematitzar els principals coneixements de què disposam sobre la família, per tal d'elaborar un balanç ampli, un treball que fos una fotografia de la realitat, degudament interpretada i analitzada. Es pretenia, així mateix, que es considerés l'evolució que la realitat familiar ha tingut en els darrers anys d'intens canvi social, cultural i demogràfic, i també les principals tendències que permeten preveure la situació futura.

Volíem que el balanç fes justícia, a la vegada, a les situacions de les famílies amb problemàtiques específiques i a les noves formes de convivència. Un dels primers productes d'aquest treball és aquest primer número de la revista de la Conselleria. El conjunt dels treballs comprèn un volum de més de 90 pàgines d'autors de referència a la nostra comunitat. Esperem que sigui una eina adient per conèixer la situació actual i poder dur a terme polítiques familiars adequades.

Aquesta publicació és una primera fita a la que seguiran nous treballs. Tenint en compte que les estructures familiars evolucionen contínuament, esperem que es puguin seguir elaborant i divulgant noves investigacions i treballs, sigui en aquesta revista o com a monografies.

La Conselleria vol agrair als autors i a les autores les seves col·laboracions i també la bona disposició per adaptar els seus treballs a les necessitats de la publicació.

Fina Santiago Rodríguez

Consellera d'Afers Socials, Promoció i Immigració

Desigualtat de rendes i precarietat a les illes Balears: una visió multidimensional de la situació al començament del segle XXI¹

Llorenç Pou Garcias

*Professor d'Economia Aplicada de la Universitat de les Illes Balears
llorens.pou@uib.es*

1. Introducció

A l'hora d'estudiar l'evolució del benestar material dels ciutadans d'un territori és habitual utilitzar com a variable d'aproximació el creixement econòmic per càpita. La hipòtesi subjacent en aquest raonament és, d'una banda, que a curt termini les desigualtats entre els individus no tenen per què experimentar canvis rellevants i, de l'altra, l'atribució d'una associació positiva entre creixement econòmic i reducció de les desigualtats econòmiques.² Al capdavant la validesa d'aquestes hipòtesis està molt condicionada per les fonts que motiven el creixement econòmic, que poden ser diverses, de manera que la qüestió de les desigualtats no pot restar

delegada a la del creixement econòmic per càpita *per se*, sinó que pot seguir tendències autònomes que justificarien que els temes de desigualtat també formin part del conjunt d'objectius de polítiques públiques.³

L'objecte d'aquest document és analitzar (qualitativament i quantitativament) el nivell de desigualtat econòmica existent entre els ciutadans de les illes Balears a principis del segle XXI, posant esment en el grup d'individus amb menys recursos i, en conseqüència, amb més risc d'exclusió social. En concret, es pretén examinar l'abast de la situació de precarietat en les condicions de vida dels individus, entès el concepte de precarietat des d'una perspectiva àmplia que es definiria com l'absència o manca de diferents atributs

1 L'autor agraeix el suport financer mitjançant el projecte SEJ2007-65255.

2 En realitat, una de les hipòtesis que ha centrat el debat en els estudis de desigualtat és la proposta de Simon Kuznets, que planteja que la relació des del creixement econòmic a la desigualtat és positiva en una primera fase i posteriorment negativa.

3 Un exemple és el cas de les illes Balears, que tot i l'important creixement econòmic d'ençà mitjan la dècada dels anys noranta no ha experimentat una reducció significativa dels nivells de desigualtat econòmica (vegeu Memòria del CES (2007) i Oliver i Spadaro (2003).

considerats bàsics, sempre en comparació de la resta d'individus. Convé destacar, doncs, que l'anàlisi de precarietat proposada en aquest treball és de tipus relatiu, entès com la diferència entre els individus amb més i menys recursos, i no en termes absoluts. A la quantificació dels d'individus en situació o risc de precarietat econòmica se li afegeix una anàlisi de quins són els condicionants sociodemogràfics que la caracteritzen i que, en conseqüència, ofereixen pistes sobre les possibles vies d'actuació pública. D'altra banda, l'anàlisi de la situació de precarietat a partir de la capacitat econòmica dels individus es complementa amb l'estudi d'altres variables que afectarien, des d'una altra dimensió però d'una manera igualment important, el risc de precarietat, com ara l'habitatge i la salut.

Tal com s'ha esmentat abans, les dades macroeconòmiques esvaeixen l'heterogeneïtat existent en l'àmbit microeconòmic. En aquest sentit, les anàlisis de desigualtats i de precarietat requereixen la disposició d'informació desglossada i, a l'hora, que sigui representativa del conjunt de la població estudiada. Aquesta és la raó perquè en aquest document s'analitzen les microdades de diferents enquestes elaborades per l'Institut Nacional d'Estadística (INE). En concret, s'utilitzen el Panell de llars de la Unió Europea (PHOGUE) i l'Enquesta Contínua de Pressupostos Familiars (ECPF). L'interès del PHOGUE per aquest treball rau en la disposició d'informació dels ingressos dels individus, així com d'informació del seu estat de salut i d'habitatge. Quant a l'ECPF, aquesta també recull informació de capacitat de despesa dels individus i de les característiques del seu habi-

tatge principal. L'espai temporal analitzat correspon al període 1998-2004 en el cas de l'ECPF i l'any 2000 per al PHOGUE.

Des del punt de vista metodològic, s'ha seguit l'estratègia habitual a la literatura sobre desigualtat.⁴

Quant a la unitat d'anàlisi, s'utilitza la informació en l'àmbit de família, entesa com el conjunt de persones que viuen a la mateixa llar i que comparteixen pressupost. La tria d'aquesta opció davant, per exemple, d'una anàlisi des del punt de vista d'individus rau en el fet que les decisions de cadascun dels individus pot estar condicionada per la de la resta de membres i, així doncs, l'única manera d'obviar aquesta endogeneïtat és analitzar la unitat que els ajunta i que justificaria les seves decisions individuals.⁵ Respecte de la variable analitzada, aquesta ha estat bé els ingressos en el cas del PHOGUE, o bé la despesa en béns no duradors en el cas de l'ECPF. Amb l'objectiu de neutralitzar les diferències en el nombre de membres de les llars, fet que està estretament lligat al cicle de vida de les famílies, s'ha optat, com és habitual a la literatura sobre desigualtat, per dividir la variable d'ingressos/despesa totals de la llar pel nombre de membres.⁶

La resta del document s'estructura de la manera següent. L'anàlisi de la situació de precarietat econòmica de les llars requereix, com a primera etapa, conèixer el grau de desigualtat de recursos econòmics existent entre les llars. Amb l'objectiu de situar la situació de desigualtat de rendes de les llars balears en un context ampli es comparen les dades de Balears amb les de la resta de CA,

4 Per a una revisió general vegeu Lambert (1995) i Cantó, Del Río i Gradín (2000).

5 Vegeu Nolan i Maitre (2000) per a una anàlisi de la sensibilitat dels resultats a la utilització d'informació en l'àmbit de la llar o dels individus amb dades del PHOGUE.

6 En concret, s'ha utilitzat l'escala d'equivalència de l'OCDE, que suposa un valor unitari al cap de família, un valor de 0,7 a la resta d'adults i de 0,5 als membres no adults (menors de setze anys).

així com amb els dels països que conformen la UE-15. Feta aquesta aproximació general, que no concreta si les desigualtats són atribuïbles a una concentració de riquesa entre els rics o una manca entre els més pobres, s'analitza el percentatge de llars que a cadascun dels territoris abans esmentats estan en situació de risc de pobresa. Una vegada coneguda l'extensió de les llars en situació de risc de precarietat, a l'apartat tercer s'examinen les diferents característiques sociodemogràfiques i econòmiques que definirien la major o menor probabilitat de les llars balears de poder trobar-se en situació de precarietat. A l'apartat quart s'examinen les situacions de desigualtat/precarietat utilitzant com a referència altres dimensions distintes de l'econòmica: la situació de precarietat pel que fa a l'habitatge i a les diferències en l'estat de salut. El document finalitza exposant les principals conclusions i algunes implicacions de política pública envers el col·lectiu amb major risc de precarietat.

2. Les desigualtats de renda i el risc de pobresa: les Illes Balears versus Europa i la resta de CA

En aquest apartat s'analitza tant el grau de desigualtat de rendes general entre les llars com el percentatge de llars en risc de pobresa. Amb aquest objectiu s'utilitza la informació disponible al PHOGUE per a l'any 2000. Aquesta enquesta està coordinada per l'Eurostat juntament amb les oficines d'estadística dels països de la UE-15 i té per objectiu recollir informació de les condicions de vida dels ciutadans europeus en un ventall ampli de variables.⁷ Entre els actius d'aquesta enquesta per l'objectiu d'aquest treball hi trobam que permet per a l'any 2000 una comparativa directa i homogènia de la situació de la societat balear, no només amb la resta de territoris de l'Estat espanyol, ans també amb la resta de països que conformen la UE-15.⁸

Quadre 1. Índex de desigualtat de rendes, quocient P90/P10 i risc de pobresa a la UE-15 i per CA

	Índex de desigualtat de Gini (1)	P90/P10 (2)	Risc pobresa (3)		Índex de desigualtat de Gini (4)	P90/P10 (5)	Risc pobresa (6)
Grècia	0,300	4,93	20,9	Madrid	0,301	4,28	21,0
Portugal	0,338	4,76	19,8	La Rioja	0,288	3,83	16,1
Irlanda	0,294	3,86	18,3	Espanya	0,295	3,92	16,2
Regne Unit	0,295	4,06	17,9	Illes Canàries	0,322	4,25	16,9
Itàlia	0,279	3,75	17,1	Navarra	0,283	3,72	16,6
Espanya	0,295	3,92	16,2	País Valencià	0,290	3,74	15,5
Illes Balears	0,283	3,64	15,1	Illes Balears	0,283	3,64	15,1
França	0,282	3,49	15,5	Catalunya	0,275	3,57	15,5
Àustria	0,252	3,21	13	Galícia	0,285	3,80	14,9
Finlàndia	0,246	3,11	12,5	Castella-Lleó	0,294	3,72	14,6
Bèlgica	0,253	3,09	12,4	País Basc	0,269	3,62	14,1
Luxemburg	0,243	3,06	11,1	Múrcia	0,262	3,30	13,1
Alemanya	0,233	2,94	10,5	Andalusia	0,289	3,76	13,1
Suècia	0,220	2,77	10,4	Cantàbria	0,266	3,34	12,7
Holanda	0,236	2,94	10,1	Aragó	0,266	3,51	12,2
Dinamarca	0,215	2,73	10,0	Castella-la Manxa	0,273	3,52	11,6
				Extremadura	0,277	3,42	11,4
				Astúries	0,251	3,17	12,3

Font: elaboració pròpia a partir del PHOGUE de l'any 2000.

7 Vegeu Perachi (2003) per a una discussió extensa del PHOGUE.

8 El nombre d'observacions de les Balears disponible al PHOGUE és de 481 sobre un total de 14.662 per al cas espanyol.

La variable de mesura examinada són els ingressos totals de la llar després d'impostos per adult equivalent. Quant als indicadors de desigualtat s'ha utilitzat l'índex de Gini⁹ i el quocient entre els percentils 90 i 10.¹⁰ Pel que fa al concepte de precarietat, en aquest apartat ens hi aproximam mitjançant el concepte de pobresa relativa, que se sol atribuir a aquells individus amb uns ingressos inferiors a un determinat percentatge dels de la mediana. En aquest treball s'ha adoptat l'estratègia habitual en aquest tipus de treballs, establint-se el llindar com el 60% dels ingressos de la mitjana. D'aquesta manera, convé retenir que el que s'està mesurant és el percentatge de llars amb uns ingressos inferiors a un valor de referència, que s'associa al nivell de benestar del territori de referència. Per això, atès que el concepte de pobresa utilitzat és relatiu, s'utilitzarà la denominació del *risc d'ésser pobre*.

Les columnes (1-2) i (4-5) del quadre 1 presenten els valors dels indicadors de desigualtat de rendes per als països de la UE-15 i per CA, respectivament. Un primer element destacat és que en el context europeu, les illes Balears se situaven l'any 2000 en una posició intermèdia, especialment si no s'hi inclouen els països nòrdics, que mostren valors de desigualtat força més reduïts que els de la resta de països. Quant a la comparació amb la resta de CA, les Balears mostren un nivell de desigualtat de rendes inferior a la mitjana espanyola, tot i que no se situen entre aquelles amb un menor nivell de desigualtat.

Pel que fa al percentatge de llars en risc de pobresa (columnes 3 i 6 del quadre 1), la situació general descrita per a l'índex de desigual-

tat també és extensible a l'indicador de pobresa relativa. En concret, la dada corresponent a les illes Balears mostra que el 15,1% de les llars balears de la mostra estan en situació de risc de pobresa, valor que se situaria per sobre del valor mitjà europeu i que és inferior a la mitjana espanyola, 16,2%.¹¹ Si es té en compte que la grandària de les llars pobres i no pobres és diferent, té sentit calcular l'indicador en termes d'individus en risc de pobresa. En el cas de les Balears, el percentatge de ciutadans balears en risc de pobresa seria del 17,1, mentre que la pobresa infantil (és a dir, de fills menors de 14 anys que viuen en llars pobres) se situaria en el 26,8%.

Un element de reflexió quan es comparen els valors de desigualtat/risc de pobresa entre CA, i per tant entre territoris amb una organització institucional semblant, és si els valors obtinguts suggereixen alguna relació entre aquests indicadors i el nivell de renda per càpita. En efecte, tal com s'ha apuntat a la introducció, sovint es planteja l'existència d'una relació negativa entre creixement econòmic i desigualtat/risc de pobresa. En aquest sentit, el gràfic 1 mostra la relació entre la renda familiar bruta disponible (RFBD) per càpita de les CA i els valors de l'índex de Gini i del risc de pobresa. L'ordenació de les CA partint de a l'RFBD per càpita permet palesar clarament l'absència de l'esmentada relació negativa entre capacitat econòmica per càpita i desigualtat de rendes/pobresa. De fet, l'evidència del PHOGUE suggereix l'absència de correlació per al cas de l'índex de desigualtat de rendes, mentre que en el cas del risc de pobresa s'observa una relació positiva entre l'RFBD per càpita i el risc de pobresa entre les CA. És a dir, els territoris

9 L'índex de Gini pren valors entre zero i la unitat. El valor zero correspondria a una distribució perfectament igualitària. És a dir, que, per exemple, el 10% de població amb menys recursos tingués un 10% dels ingressos. El valor unitari ens indicaria que tots els recursos estarien en possessió d'una sola llar: la més rica. D'aquesta manera, com més baix és l'índex menor és la desigualtat relativa i a la inversa.

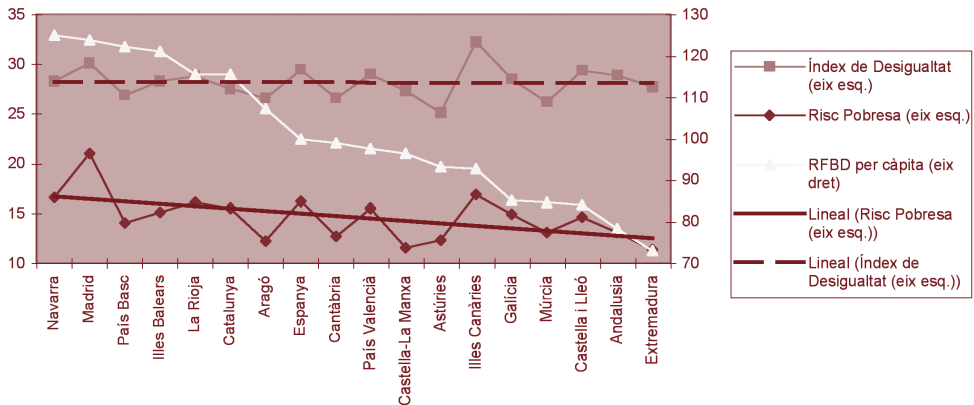
10 Aquest quocient informa de la diferència d'ingressos entre les llars amb més i menys recursos.

11 Aquesta tendència també s'observa amb dades de despesa de l'ECPF (vegeu Memòria del CES (2007)).

amb un menor nivell de vida semblen mostrar una evolució del creixement econòmic que deixa menys despenjat l'estrat poblacional amb menys recursos. Així, doncs, l'evidència empírica del PHOGUE indicaria que no necessàriament el creixement econòmic hauria de generar un procés autònom de reducció de les desigualtats/pobresa.¹² Restaria per estudiar el paper desenvolupat per les transferències públiques de recursos mitjançant les prestacions socials.

tre grups, on cadascun abasta un 25% de les llars, des del grup conformat pel 25% de les llars amb menys recursos (en endavant, quartil 1) fins el 25% de llars amb més recursos (en endavant, quartil 4). De l'altra, s'analitza el perfil sociodemogràfic i econòmic que defineix la pertinença en el grup amb menys recursos (quartil 1). Notau, per tant, que s'escull un grup de llars que sobrepassa la definició de risc de pobresa, abastant un major percentatge de llars. La base de dades utilit-

Gràfic 1. Desigualtat de rendes, risc de pobresa i renda familiar bruta disponible per càpita per CA

Nota: les línies gruixudes corresponen a la tendència per als casos de l'índex de Gini i del risc de pobresa.
Font: elaboració pròpia a partir del PHOGUE de l'any 2000 i la Comptabilitat Regional d'Espanya (INE).

3. La caracterització sociodemogràfica de la precarietat econòmica a les illes Balears

L'objectiu d'aquest apartat és doble. D'una banda es pretén quantificar el nivell de disparitat de recursos entre les llars balears. Per això, el conjunt de llars es divideixen en qua-

zada en aquest apartat es l'ECFP.¹³ Atès que es pretén efectuar una classificació, d'alguna manera estable en el temps, s'ha optat per utilitzar la variable de despesa.¹⁴ A banda de qüestions teòriques entorn de la capacitat d'aquesta variable per reflectir poc o molt que els ingressos corrents el nivell de recursos de cycle vital dels individus,¹⁵ la virtut de la despesa és que és la variable que de

12 Vegeu la Memòria del CES (2006) per a una anàlisi d'aquesta qüestió amb dades de despesa de l'ECFP.

13 L'ECFP recull la informació de despesa de les llars espanyoles per calcular l'índex de preus al consum, juntament amb altra informació sociodemogràfica (vegeu INE (1998)). El nombre d'observacions de llars balears disponibles a la nostra mostra de l'ECFP fou de 2.264.

14 En concret, es comptabilitza la despesa en aliments i altres béns no duradors. La no-incorporació de la despesa en duradors s'explica per la seva baixa freqüència de compra i alt valor, fets que podrien alterar els valors mitjans. Per aquest motiu, és habitual a la literatura econòmica sobre desigualtat no incorporar la despesa en durables.

15 Vegeu Deaton (1998) per a una exposició dels diferents arguments entorn a de la utilització de les variables d'ingressos o de despesa.

manera més immediata incideix sobre el nivell de benestar material dels individus. Com en el cas de la variable d'ingressos de l'apartat anterior, la despesa es presenta en termes per càpita segons l'escala d'equivalència de l'OCDE.

Un primer element d'anàlisi és el de la diferència en la capacitat de despesa entre els individus amb més i menys recursos. Tal com s'observa a la columna (1) del quadre 2, mentre el conjunt de llars del quartil amb menys recursos (quartil 1) acumulen el 12,08% de la despesa total de les llars balears, aquest percentatge va augmentant a mesura que ens movem a grups amb més recursos, fins al quartil 4, que si bé representa el 25% de les llars de la mostra suposa el 43,90% de la despesa total. Aquests valors són molt coincidents amb els obtinguts per al conjunt de la mostra de llars espanyoles (entre parèntesis a la columna 1).

A banda de la quantificació de les diferències de poder adquisitiu, un segon element d'interès rau a conèixer aquelles característiques sociodemogràfiques més associades a cadascun dels grups de renda. En aquest sentit, en el quadre 2 es recull la distribució pels quartils de despesa dels individus d'acord amb aquestes característiques sociodemogràfiques. La lectura de les columnes 2 a 12 del quadre 2 correspon a la distribució per quartils dels individus segons la característica analitzada, de forma que, d'alguna manera, podrien ser interpretades com la probabilitat de ser ubicada en un quartil tenint aquella característica. Per exemple, aquelles llars amb el cap de família amb estudis de fins a primària, en un 29,59% se situen en el quartil 1, anant disminuint el percentatge fins al 19,22% en el quartil 4. De l'anàlisi del quadre 2 s'observa que aquelles variables amb una distribució més esbiaixada de la distribució igualitària (25%) són el nivell d'estudis del cap de família, ser jubilat i ser major

Quadre 2. Perfil sociodemogràfic de les llars balears per quartils de despesa

	Percentatge despesa acumulada (1)	Nivell educatiu			Actiu/inactiu		Edat	
		Fins a Primària (2)	Secundària o equivalent (3)	Estudis universitaris o equivalents (4)	Jubilat (5)	Menor 40 anys (6)	Entre 40 i 64 anys (7)	Major de 64 anys (8)
Quartil 1	12,08 (11,87)	29,59	11,00	10,16	32,41	27,43	19,75	31,79
Quartil 2	18,44 (18,64)	26,85	19,59	18,75	25,45	23,33	25,34	25,58
Quartil 3	25,56 (25,67)	24,34	25,77	28,52	21,70	23,11	28,22	21,10
Quartil 4	43,90 (43,80)	19,22	43,64	42,58	20,45	26,13	26,99	21,53
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Nota: a la columna 1 figuren entre parèntesis els valors per al conjunt de les llars espanyoles. Les variables sociodemogràfiques corresponen al cap de família de la llar. Font: elaboració pròpia a partir de l'ECPF (INE), 1998-2004.

Quadre 2. Perfil sociodemogràfic de les llars balears per quartils de despesa (continuació)

	Gènere		Nº membres llar		Capacitat d'estalviar
	Dona (9)	1 adult (10)	Parella (2 adults) (11)	3 o més adults (12)	(13)
Quartil 1	23,12	17,74	27,14	19,81	20,36
Quartil 2	23,12	19,35	26,61	26,46	24,25
Quartil 3	22,92	21,66	25,55	28,57	24,64
Quartil 4	30,83	41,24	20,70	25,16	30,74
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Font: elaboració pròpia a partir de l'ECPF (INE), 1998-2004.

de 64 anys. Així, les dades mostren que la probabilitat de situar-se en el grup amb menys recursos augmenta com més baix és el nivell d'estudis, si s'està jubilat i si es té més de 64 anys. Aquest fet té importants conseqüències de política pública en un doble sentit: d'una banda, són variables de caire permanent i que, per tant, tenen tendència a exercir un efecte perllongat en el temps sobre el risc de tenir

seva llar. En aquest quadre es mostra que el nivell educatiu màxim assolit està associat al poder adquisitiu dels pares, fet que ajuda a perllongar en el temps les diferències entre els individus. Així, s'observa que el percentatge de fills amb estudis de secundària o universitària és menor en els quartils 1 i 2 en comparació dels altres dos quartils i, al contrari, per als estudis de primària.

Quadre 3. Nivell educatiu dels fills entre 16 i 30 anys segons els ingressos de la llar

Classificació econòmica de la llar	Nivell educatiu			Total
	Nivell educatiu bàsic	Nivell educatiu mitjà	Nivell educatiu superior	
Quartil 1	62,8	31,4	5,7	100,0
Quartil 2	58,3	35,0	6,6	100,0
Quartil 3	49,0	39,6	11,3	100,0
Quartil 4	31,3	41,7	26,8	100,0

Nota: el nivell educatiu bàsic comprèn els individus analfabets, sense estudis, estudis de primària i de primer cicle. El nivell mitjà comprèn els individus amb formació professional o batxillerat, mentre que el nivell superior comprèn els individus amb estudis universitaris, equivalents o superiors. Font: elaboració pròpia a partir de l'ECPF (INE), 1998-2004.

menys recursos. En el cas del nivell d'estudis, és clara l'associació existent entre nivell educatiu i atur de llarga durada i, per tant, la reducció de la probabilitat d'estar ocupat en relació amb el cycle econòmic. De l'altra, notau que la major situació de precarietat dels jubilats no pot ser revertida per via de la participació laboral, fet que genera que el risc de permanència d'aquest col·lectiu entre els individus amb menys recursos sigui molt alta si no s'actua des de les institucions públiques.

En el paràgraf anterior es destacava la incidència del nivell educatiu del cap de família a l'hora de situar la llar en el grup amb menys recursos econòmics. Això no obstant, i atesa l'endogeneïtat en les decisions dels diferents membres de la llar, hom podria pensar en la substituïbilitat en les decisions de la resta de membres, especialment entre els més joves. El quadre 3 presenta el nivell màxim d'estudis acabats dels membres de la llar entre 16 i 30 anys ordenats per quartils de despesa de la

4. Altres dimensions de precarietat: els casos de l'habitatge i la salut

Si bé inicialment la bibliografia econòmica sobre pobresa i exclusió social es va centrar en la utilització del nivell de renda o despesa com a principal indicador, d'ençà algunes dècades s'han anat introduint altres dimensions que també es consideren determinants per definir el nivell de benestar material. D'aquesta manera, a la literatura s'ha anat creant un corpus que defensa l'anàlisi de les qüestions de desigualtat en les condicions de vida dels individus mitjançant un enfocament multidimensional. En aquest sentit, per exemple, en les seves recomanacions sobre la pobresa i l'exclusió social la Comissió Europea (vegeu Eurostat (2000)) planteja la necessitat de combinar informació d'ingressos amb una bateria àmplia d'altres indicadors, entre els quals hi ha les condicions de l'habitatge i l'estat de salut.

Mentre aquest darrer és obvi que afecta el nivell de benestar dels individus, en el cas de l'habitatge convé destacar el fet de ser un bé preferent.¹⁶

4.a. Precarietat i habitatge

L'anàlisi de les situacions de precarietat entorn de l'habitatge és força més complexa que en d'altres béns. Entre d'altres raons hi trobam el fet que (a) hi ha individus que no gaudeixen de cap habitatge (els sense sostre), (b) l'accés al seu consum no necessita necessàriament la seva propietat, ja que s'hi pot accedir via lloguer, i (c) l'habitatge no és un bé estàndard, ans un bé marcat per una forta heterogeneïtat de característiques que el conformen (Fallis, 1985). Quant al problema de l'absència del seu consum, val a dir que atès que les fonts d'informació es basen en enquestes a les llars, aleshores els valors de precarietat/exclusió social obtinguts segons l'habitatge es poden considerar com a valors mínims mentre no incorporen aquest col·lectiu.¹⁷ Pel que fa a la dicotomia lloguer/propietat de l'habitatge en aquest treball s'analitzarà si la distinció pel règim de tinença ofereix diferències en el nivell de renda dels individus en general i en les condicions de l'habitatge

en particular. Finalment, respecte de l'heterogeneïtat de característiques dels habitatges, és evident que establir paràmetres de quins són els indicadors d'habitatge correctes sembla quelcom arbitrari. Per aquest motiu, en aquest treball s'ha seguit el plantejament d'Ayala i Navarro (2007), els quals donen prioritat a aquelles característiques que més marquen la intensitat de la privació per gaudir d'un habitatge digne.

Pel que fa al règim de tinença, el cas balear constitueix, d'alguna manera, un cas extrem en el panorama espanyol, ja que el percentatge de llars en lloguer era del 19,2% l'any 2006, quan la mitjana espanyola se situava en el 10,4%. La teoria econòmica planteja que si els mercats d'habitatge i de crèdit funcionassin eficientment i no hi hagués interferències del sector públic, els individus restarien indiferents a l'hora d'eleger el règim de tinença (Fallis, 1985; DiPasquale i Wheaton, 1996; Arnott, 1998). L'evidència empírica, això no obstant, no es correspon amb aquesta situació. Així, els quadres 4 i 5 mostren que existeix una major tendència de les llars amb menys recursos a optar pel lloguer, fet que és molt més intens a les illes Balears que per al conjunt espanyol. En el mateix sentit, el grup per edats en el qual es

Quadre 4. Règim de tinença en lloguer de l'habitatge principal per quartils de renda (valors percentuals)

	Quartil 1	Quartil 2	Quartil 3	Quartil 4
Illes Balears	27,3	13,5	18,9	10,6
Espanya	14,3	12,9	9,5	7,8

Font: elaboració pròpia a partir de l'ECPF (INE).

Quadre 5. Règim de tinença en lloguer de l'habitatge principal per grups d'edat (valors percentuals)

	Menors de 35 anys	35-49 anys	50-64 anys	Més de 64 anys
Illes Balears	34,7	22,1	16,3	14,1
Espanya	20,1	12,9	8,9	10,3

Font: elaboració pròpia a partir de l'ECPF (INE).

16 Un bé preferent es defineix com aquell que socialment es considera desitjable, ja que genera externalitats positives, però que els individus per ells sols en consumirien menys que l'òptim. Vegeu R.A. Musgrave (1957): "The theory of public finance", pàg. 13-15.

17 Per a una anàlisi sociodemogràfica de les persones sense llar es pot consultar l'enquesta sobre aquesta qüestió de l'INE (<http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=%2Ft25%2Fp454&file=inebase&L=0>).

concentra l'opció de lloguer és per a la franja més jove dels menors de 35 anys.

Les dades de l'ECPF mostren, doncs, que la major concentració de l'opció de lloguer entre els més joves i les llars amb menys recursos té a veure amb una situació de major precarietat econòmica en comparació de la de les llars en

Un segon estadi en l'anàlisi de precarietat de l'habitatge se centra en les condicions de les seves característiques bàsiques. En aquest sentit, els quadres 6 i 8 mostren la distribució de diferents característiques (any de construcció de l'habitatge, grau de satisfacció amb les condicions de l'habitatge i diferents aspectes concrets d'aquests, com ara la dis-

Quadre 6. Dificultat per arribar a final de mes i capacitat per estalviar per règim de tinença de l'habitatge principal (% de llars)

Illes Balears		
	Lloguer	Propietat
Arriba a final de mes amb molta o certa dificultat	72,9	54,5
Pot esmerçar alguns doblers a l'estalvi		
Sí	15,9	54,5
No	84,1	19,5
Total	100,0	100,0

Font: elaboració pròpia a partir de l'ECPF (INE).

Quadre 7. Any de construcció de l'habitatge per règim de tinença (% de llars)

Illes Balears		
	Lloguer	Propietat
Abans de 1946	15,1	6,2
1946-1960	11,8	8,1
1961-1980	45,7	44,7
1981-1995	22,7	34,8
1996 i després	4,5	6,0

Font: elaboració pròpia a partir de l'ECPF (INE), 1998-2004.

Quadre 8. Característiques de la llar per quartils de renda i règim de tinença (% de llars)

	Grau satisfacció amb les condicions del seu habitatge	Amuntegament	Té cuina independent	Té aigua calenta	Té calefacció	Problemes de manca d'espai
Nivell de renda						
Quartil 1	3,20	10,4	97,4	94,8	10,5	20,9
Quartil 2	3,40	7,7	97,4	97,4	10,6	16,7
Quartil 3	3,71	2,6	99,2	99,2	14,0	8,7
Quartil 4	3,98	0,0	99,2	100,0	27,4	8,6
Règim tinença						
Lloguer	3,1	10,0	81,2	96,6	2,3	24,4
Propietat	3,6	4,6	99,8	97,7	19,3	12,1

Font: elaboració pròpia a partir del PHOGUE de l'any 2000.

Quadre 8. Característiques de la llar per quartils de renda i règim de tinença (continuació)

	Problemes de renou pels veïnats	Problemes de manca de llum natural	Té goteres	Té humitats	Problemes de sòls o finestres
Quartil 1	14,0	14,8	9,7	28,7	4,4
Quartil 2	13,6	15,8	5,3	28,5	3,6
Quartil 3	24,4	13,1	7,9	27,9	5,3
Quartil 4	18,7	9,4	12,0	12,9	4,3
Règim tinença					
Lloguer	40,0	20,0	14,5	31,2	8,9
Propietat	37,4	12,8	8,2	23,5	4,2

Font: elaboració pròpia a partir del PHOGUE de l'any 2000.

propietat. En aquest sentit, el quadre 6 palesa el fet que les llars en lloguer tenen més dificultats per arribar a final de mes i per poder estalviar, cosa que indica que la seva privació d'habitatge pot tenir un caràcter permanent.

posició de calefacció, manca de llum natural, problemes d'espai, etc.) quan les llars s'agrupen segons el seu poder adquisitiu (quartils de renda) o pel règim de tinença. El primer element destacable és que s'observen dife-

rències substancials en els dos desglossaments, mostrant, per tant, importants desigualtats en les condicions dels habitatges entre les llars. En concret, els resultats confirmen les pitjors condicions de l'habitatge per a aquelles llars amb menys recursos i en règim de lloguer. L'altre fet és que dins les diferències observades entre les llars balears,

dels individus en el quartil amb menys recursos declara que el seu estat de salut és acceptable, bo o molt bo, aquest percentatge arriba al 93,2% per a les llars amb més recursos. Quant a altres variables no subjectives, també s'observen diferències rellevants en termes de patir malalties o discapacitats cròniques. Per tal de preveure el possible biaix que

Quadre 9. Estat de salut per quartils de renda

Classificació de la llar	Variables de l'estat de salut		
	Estat de salut acceptable, bo o molt bo *	Té alguna malaltia /incapacitat crònica física o mental?	Li impedeix alguna malaltia/incapacitat crònica física o mental, desenvolupar les seves tasques diàries?
Quartil 1	83,5% (91,1%)	29,5% (21,8%)	21,1% (16,5%)
Quartil 2	85,2% (94,2%)	29,1% (19,4%)	20,6% (13,1%)
Quartil 3	88,3% (95,4%)	27,5% (17,2%)	18,2% (8,6%)
Quartil 4	93,2% (94,0%)	17,5% (13,4%)	10,8% (8,0%)

Nota: (*) l'oposat és un estat de salut dolent o molt dolent. Els valors entre parèntesis corresponen a la mostra de llars menors de 65 anys. Font: elaboració pròpia a partir del PHOGUE de l'any 2000.

Quadre 10. Estat de salut i capacitat econòmica

	Dificultat per arribar a final de mes	Capacitat econòmica de la llar per permetre's una calefacció adequada	Capacitat econòmica de la llar per permetre's renovar part del mobiliari
Estat de salut			
Acceptable, bo o molt bo	85,9	62,3	53,0
Dolent o molt dolent	90,9	46,4	32,0
Impossibilitat de desenvolupar les seves tasques diàries a causa d'una malaltia o discapacitat crònica			
Sí	92,5	46,2	47,6
No	85,2	58,6	59,2

Font: elaboració pròpia a partir del PHOGUE de l'any 2000.

la variable que determina una major diferència en la qualitat percebuda dels seus habitatges pels individus no és tant el nivell de renda, sinó el règim de tinença.¹⁸

4.b. Precarietat i estat de salut

En aquest apartat s'analitzen les diferències en l'estat de salut entre les llars balears. Seguint l'esquema dels apartats anteriors i atès l'objectiu del treball d'examinar les desigualtats, les dades es mostren segmentades per quartils segons el nivell de renda de les llars. Així el quadre 9 mostra com la valoració subjectiva de l'estat de salut millora amb el nivell de renda. En concret, mentre el 83,5%

en aquests resultats podria provocar una major tendència de les llars més majors a concentrar-se en el grup amb menys recursos (quartil 1) també es calculà la distribució però ara només tenint en compte els individus menors de 65 anys (valors entre parèntesis al quadre 9). Tot i l'esperable reducció del percentatge d'individus amb malalties i la millora de la percepció de l'estat de salut, els resultats segueixen apuntant a importants diferències/desigualtats sanitàries.

Un darrer element destacable és l'efecte que la salut pot tenir sobre altres dimensions dels individus i que, a partir d'aquesta relació causal, poden generar desigualtats en altres

¹⁸ Aquest resultat està en línia amb l'apuntat per Ayala i Navarro (2007) per al conjunt espanyol.

àmbits. Un exemple és la relació causal des de la salut als ingressos, àmpliament documentada a la bibliografia econòmica.¹⁹ Sobre això, el quadre 10 presenta dues de les variables de salut abans esmentades (percepció subjectiva de l'estat de salut i impossibilitat de desenvolupar tasques per causa d'alguna malaltia o discapacitat crònica) i les relaciona amb informació de la capacitat econòmica de les llars. El quadre mostra clarament l'existència d'una associació entre salut i capacitat econòmica de les llars balears, de manera que com millor és l'estat de salut més probable és que la llar pugui mantenir el seu nivell de vida i realitzar noves despeses.

5. Conclusions i implicacions de política pública

La solució als problemes de caire social passa, en una primera etapa, per la constatació que efectivament existeixen, tant des d'una perspectiva qualitativa com quantitativa. L'objectiu d'aquest treball ha estat, precisament, palesar l'existència a la societat balear de començament del segle XXI d'un gruix important d'individus en situació de precarietat, no només econòmica sinó també des d'una altra perspectiva més multidimensional, incorporant evidència respecte de la privació d'habitatge i de l'estat de salut.

Entre els principals fets estilitzats de la situació de desigualtat i precarietat de la societat balear hi trobam que l'extensió del risc de pobresa i la desigualtat de rendes, tot i estar lleugerament per sota de la mitjana espanyola, no es corresponen amb el nivell de renda mitjà assolit. En concret, s'esperaria menys desigualtat de rendes i que el risc de pobresa fos inferior al 15,1% obtingut en termes de llars, el 17,1% en termes d'individus i el 26,8% en termes de pobresa infantil.

D'altra banda, la comparació dels resultats per CA no dona suport a la hipòtesi que el creixement econòmic genera *per se* una tendència a reduir la taxa de pobresa, enfatitzant, en aquest sentit, la necessitat de polítiques de suport des del sector públic.

Quant a l'anàlisi del perfil sociodemogràfic de les llars amb menys recursos, aquesta ha plantejat dues característiques amb una forta capacitat explicativa: un nivell educatiu baix del cap de família i ser jubilat. En el treball s'ha reflexionat sobre l'elevada incidència d'aquestes dues variables en el sentit que són característiques difícilment modificables, de manera que les persones d'aquests grups tenen baixes probabilitats de poder accedir a nivells de renda més alts. Des de la perspectiva de les implicacions de política pública, és evident que aquests dos col·lectius haurien de constituir dos dels principals grups de referència. Especialment destacable és el cas del nivell educatiu, ja que al contrari d'altres ajudes públiques, que generen distorsions i ineficiències des del punt de vista econòmic, és provat que les ajudes per fomentar un major nivell educatiu no només tenen efectes positius per reduir tant les desigualtats econòmiques com el risc de pobresa, sinó que també tenen efectes positius sobre l'eficiència econòmica global. És més, en el treball s'ha apuntat l'existència de lligams intergeneracionals, de manera que aquelles llars amb menys recursos i amb més probabilitat que el cap de família tingui un nivell educatiu baix, presenten més probabilitat que els seus fills no accedeixin a nivell educatiu superiors a la mitjana, i hi ha, per tant, una certa tendència al manteniment de les desigualtats en el temps. En aquest sentit, una línia d'investigació futura interessant hauria de centrar-se a destriar les causes del menor nivell educatiu dels individus de llars amb

19 Vegi's la revisió bibliogràfica de Wagstaff (2007).

menys recursos. La distinció, entre d'altres possibles causes, entre l'existència de preferències intertemporals molts esbiaixades envers el present o de restriccions de liquiditat que impedeixen la inversió en capital humà, constituiria un pas decisiu en l'establiment de polítiques públiques educatives més eficients. En el cas dels jubilats, atesa la seva riquesa immobiliària acumulada, una via per ajudar a disposar de més recursos econòmics podria basar-se en el desenvolupament de les anomenades hipoteques inverses.²⁰

D'altra banda, en el treball també s'han evidenciat desigualtats importants en termes d'habitatge i de salut. Quant a la primera, s'ha mostrat que el col·lectiu en règim de lloguer és en el qual es concentren les principals privacions d'habitatge, fins i tot amb major grau que quan es distingeix per la capacitat econòmica dels individus. En aquest sentit, una de les conclusions del treball és que l'objectiu de reducció de les desigualtats no s'ha de centrar necessàriament només en la renda. Al contrari, un plantejament transversal, basat a posar l'esment en altres dimensions diferents que la renda, també podria ser efectiu. Cal retenir, a més, que el cas de l'habitatge és un bé dels que els economistes anomenem preferents i que, per tant, les llars amb menys recursos tenen tendència a consumir-ne menys del que seria socialment desitjable, de forma que els guanys no sols serien

individuals, sinó també socials a causa de l'eliminació d'externalitats negatives. Pel que fa al cas de l'estat de la salut, s'ha apuntat que polítiques sanitàries potents no només reduirien les diferències sanitàries entre els individus, sinó que també ho farien en les econòmiques atès l'efecte de la salut sobre la generació d'ingressos.

Quant a les qüestions d'anàlisi futura, en aquest treball la desigualtat i la precarietat s'han abordat des d'una perspectiva estàtica. Temes pendents són l'anàlisi dinàmica per respondre qüestions com ara fins a quin punt les situacions de precarietat en les condicions de vida detectades en un moment del temps tenen una alta o baixa probabilitat de convertir-se en cròniques. Com és obvi les implicacions de política pública són molt distintes si, per exemple, la situació de pobresa és transitòria o permanent. D'altra banda, en aquest treball s'han presentat alguns indicadors (habitatge i salut) distints dels econòmics. Un element de treball futur seria la elaboració d'indicadors sintètics utilitzant una bateria d'indicadors multidimensionals de les necessitats bàsiques a cobrir que permetessin resumir la situació de les llars des d'una perspectiva àmplia. L'elaboració d'aquests tipus d'indicadors serien molt interessants per poder asseverar amb un major grau d'exactitud la classificació dels individus dins els col·lectius susceptibles de rebre ajudes públiques.

20 L'anàlisi de la riquesa immobiliària de les llars jubilades de l'ECPF mostra que un sistema d'hipoteques inverses eficient permetria un augment dels seus ingressos mitjana de fins al 20%.

Bibliografia

Arnott, R. (1998): "Economic Theory and Housing", a *Handbook of Regional and Urban Economics*, E.S. Mills (ed.), North-Holland, pp. 959-988.

Ayala, L.; Navarro, C. (2007): "The dynamics of housing deprivation", *Journal of Housing Economics*, 16 (1), pàg. 72-97.

Cantó, O.; Del Río, C; Gradín, C. (2000): "La situación de los estudios de desigualdad y pobreza en Espanya", *Cuadernos de Gobierno y Administración*, 2, pàg. 25-94.

Consell Econòmic i Social (2007): *Memòria sobre l'economia, el treball i la societat de les Illes Balears*. Palma, pàg. 439-450.

Deaton, A. (1998): *The Analysis of Household Surveys. A Microeconometric Approach to Development Policy*, The Johns Hopkins University Press, London.

DiPasquale, D.; Wheaton W.C. (1996): *Urban Economics and Real Estate Markets*. Prentice Hall, New Jersey.

Eurostat (2000): *Income, poverty and Social Exclusion*. Brussels.

Instituto Nacional de Estadística (1998): *Encuesta Continua de Presupuestos Familiares (renovada en el 2º trimestre de 1997)*. Metodología. Madrid.

Fallis, G. (1985): *Housing Economics*, Butterworths, Toronto.

Lambert, P. (1995): *La distribución y redistribución de la renta. Un anàlisis matemàtic*. Instituto de Estudios. Madrid.

Nolan, B.; Maitre, B. (1999): "The distribution of income and relative income poverty in the european community household panel", Economic and Social Research Institute (ESRI) WP N°. 107.

Oliver, X.; Spadaro, A. (2003): "Crecimiento económico, desigualdad y pobreza en Baleares en los años 90: una aproximación a partir del panel de declarantes IRPF 1982-1995", a Taguas, D., *Islas Baleares*, Serie Estudios Regionales, BBVA; pàg. 69-86.

Peracchi, F. (2002): "The European Community Household Panel: A review", *Empirical Economics* 27, 63-90.

Wagstaff, A (2007): "The economic consequences of health shocks: Evidence from Vietnam", *Journal of Health Economics*, 26, 82-100.

Desenvolupament de les competències familiars

La família com a context d'aprenentatge pares fills

I Carmen Orte Socías

*Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques
Universitat de les Illes Balears*

La família és un dels principals contextos d'aprenentatge tant dels pares com dels fills. De fet, la qualitat de la vida familiar és fonamental per al benestar d'ambdós. Disposam d'una extensa bibliografia que dóna suport a la influència continuada de la família i, de forma concreta, de les relacions entre els pares i els fills en el benestar, tant físic com social i econòmic dels fills. Les dades també donen suport als problemes de salut mental i socials com a conseqüència de relacions familiars disruptives (Chamberlain i Patterson, 1995; Patterson, 1982; Sanders i Duncan, 1995). D'acord amb això, els estudis etiològics assenyalen alguns factors d'interès, tant dels models educatius utilitzats en la criança, com del context i la dinàmica familiar en la qual es produeix el desenvolupament evolutiu dels fills. Es tracta de factors relacionats amb el desenvolupament de comportaments disruptius de diversa naturalesa en els fills. Ens referim tant a habilitats concretes dels pares en relació amb la

criança dels fills al llarg del cicle evolutiu, com als contextos de relació i socials en els quals es produeix aquesta, en el context de la família. De fet i tenint en compte un aprofitament sistèmic, els membres de la família estan interconnectats. Són unitats interdependents de sistemes més amplis (Bateson, 1979). Així, un problema o un dèficit en una habilitat concreta es pot magnificar o no depenent també del moment evolutiu de la família i dels seus membres, i de les seves relacions extenses. L'organització de la família i els processos interactius són també conceptes clau per entendre la família (Minuchin, 1984).

Els estudis epidemiològics indiquen que diversos factors de risc familiar, com ara els conflictes familiars i de parella i/o els que estan relacionats amb la baixa qualitat de l'educació familiar que es proporciona als fills, influeixen de forma molt important i negativa en el seu desenvolupament. Així, la

falta d'una relació càlida i positiva entre pares i fills, la mancança de vincles segurs, la rigidesa, les pràctiques de disciplina inconsistent i la supervisió inadequada augmenten el risc que els fills puguin desenvolupar problemes seriosos en l'àmbit del seu comportament i de les seves emocions. Aquests problemes poden tenir conseqüències importants en el desenvolupament i el manteniment de conductes antisocials.

Tanmateix, i a pesar de la seva importància, els pares reben poca o cap preparació per a l'exercici d'aquest rol educatiu. A més, les demandes en la criança dels fills s'amplien quan els pares no compten amb la guia i el consell de xarxes externes de suport, com la seva pròpia família (padrins, pares, germans i altres) o persones de la seva confiança, i tampoc compten amb xarxes de suport social externes, en forma de programes i serveis aportats per la comunitat, que puguin prestar aquestes ajudes. Les coses poden complicar-se més encara quan la família es trenca, es reconstitueix i passa per situacions d'estrès importants que afecten la seva capacitat educativa, ja minvada per les seves pròpies mancances de bases. D'acord amb això, és necessari reforçar la família perquè puguin disminuir els factors de risc, augmentar els factors de protecció i tenir èxit en la gestió de la vida familiar i de les relacions interpersonals.

Factors familiars de risc i protecció

D'acord amb el que hem comentat, a la família es produeixen factors de risc i factors de protecció, comuns davant el desenvolupament, o no, de determinades problemàtiques socials com la conducta antisocial o el consum de drogues en els fills. Com indiquen Kumpfer i Alvarado (2003), la probabilitat

que els més joves presentin problemes en el seu desenvolupament evolutiu és més elevada a mesura que els factors de risc són més nombrosos que els factors de protecció. En conseqüència, l'objectiu dels programes de prevenció centrats en la família hauria de ser la disminució dels factors de risc, i l'augment, al mateix temps, dels mecanismes de protecció en curs. D'acord amb Bry *et al.* 1998, els cinc tipus principals de factors de protecció són: 1) les relacions de suport entre pares i fills; 2) els mètodes de disciplina positius; 3) el control i la supervisió de les relacions i de les activitats dels fills; 4) la promoció de la família, i 5) la recerca d'informació i suport per al benefici dels fills. Aquests factors de protecció possibiliten una relació forta i positiva entre pares i fills des del naixement.

Per contra, hi ha altres factors familiars denominats de risc, que poden augmentar la probabilitat del desenvolupament de conductes problema. Es tracta de contextos familiars en els quals predominen el rebuig i la negligència parental i altres tipus de violència com l'abús sexual, la victimització i altres tipus d'abús i exposició activa o passiva a la violència. Finalment, el consum de drogues per part dels pares i els germans també amplia de forma important la probabilitat de consum de drogues entre els fills. En aquestes situacions, a més, és menys probable que es donin factors de protecció com la calidesa en les relacions interpersonals, la supervisió o la guia positiva per al funcionament efectiu diari (Bry *et al.* 1998). Una implicació dels factors familiars de risc i de protecció és que el desenvolupament de comportaments disruptius es pot prevenir si el funcionament familiar es pot canviar. Molts estudis han començat a provar aquesta hipòtesi. Els resultats, en forma de desenvolupament i aplicació de programes concrets, són suficientment prometedors per dur a terme investigacions que permetin millorar els factors familiars.

És necessari donar suport a la família perquè pugui disminuir els factors de risc i augmentar els factors de protecció. Aconseguir-ho no és una tasca simple que es pugui resoldre a curt termini, ni tampoc dient a la família "allò que ha de fer o no ha de fer". De fet, la informació no sembla que tingui cap impacte en els canvis de comportament, si no es combina amb altres estratègies més participatives, com ara discussions, experiències pràctiques, jocs de rol i tasques per a casa que permetin reforçar els canvis (Kumpfer i Alder, 2002). Més aviat es tracta de dur a terme programes basats en models que emfasitzin la família des d'enfocaments ecològics. Els programes d'intervenció que funcionen amb la família i que pretenen facultar els pares en la família i reforçar la seva habilitat per relacionar-se de forma més eficaç amb la comunitat i amb les agències i institucions que afecten les seves vides (l'escola, per exemple), tenen més possibilitats de produir canvis significatius i duradors (Alexander i Parsons, 1982, a Dembo i Schmeidler, 2002). En aquest cas, els programes més efectius impliquen acostaments multicomponent l'objectiu dels quals són els precursors precoços dels problemes de conducta.

Intervencions familiars eficaçes: el Programa de Competència Familiar

La importància i l'eficàcia dels programes d'intervenció precoç en la família per a una àmplia varietat de necessitats i tipologies de famílies (per exemple, famílies biològiques, famílies acollidores, famílies adoptives, famílies monoparentals, famílies de grups culturals diversos, famílies amb membres implicats en conductes delictives, famílies en les quals els pares són maltractadors físics o sexuals,

consumidors de drogues, famílies treballadores, famílies rurals o famílies urbanes) ja ha estat demostrada per diversos autors. Sobre el tema, l'estudi més significatiu és el de Kumpfer i Alvarado de 1998, en el qual avaluaren prop de 500 programes de prevenció familiar, i destacaren una sèrie de conclusions per millorar l'eficàcia del disseny i la conveniència, o no, de programes nous. Les conclusions d'aquest estudi són les següents:

- a) Els programes han de ser integrals: han d'estar clarament definits els objectius i els resultats que es volen obtenir.
- b) Els programes han d'estar dirigits a tota la família i integrats en els diferents moments del cicle familiar.
- c) Han de ser de llarga durada perquè la intervenció modifiqui el comportament: els canvis solament es poden produir si hi ha temps perquè passin.
- d) S'han de basar en el coneixement dels factors de risc i protecció.
- e) Han d'estar adaptats a les necessitats de cada comunitat.

Del conjunt d'aquests programes de prevenció familiar, un dels que ha resultat altament eficaç és l'Strengthening Families Program (SPF) desenvolupat per la mateixa Kumpfer *et al.* (1989), i que disposa de dades d'eficàcia d'avaluadors externs (Foxcroft *et al.* 2003). Aquest programa, que hem denominat Programa de Competència Familiar (PCF), ha estat adaptat al nostre país pel Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES)¹ de la Universitat de les Illes Balears (UIB). És un programa considerat model² en la classificació del Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA) (CSAP, 2002). Reuneix, per tant, els components més importants dels programes de pre-

1 Amb el finançament del Ministeri de Sanitat i Consum (Ordre SCO/1883/2005), el Ministeri d'Educació i Ciència (SEJ2007-67306/EDUC) i la Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació del Govern de les Illes Balears (PCTIB-2005GC1-04)

2 Els programes es defineixen segons tres categories: programes efectius, programes prometedors i programes model.

venció eficaços recomanats per aquesta administració pel que fa a l'estructura dels programes, continguts i mitjans per dur-los a terme.

El programa es compon d'un currículum molt estructurat centrat en la família, de 14 setmanes de durada, que es du a terme en una única sessió setmanal de 2-3 hores de durada i que inclou tres programes, els dos primers dels quals són d'aplicació simultània:

- Un programa de formació d'habilitats dels pares i mares.
- Un programa de formació d'habilitats dels fills.
- Un programa conjunt de formació de la família.

El programa permet una intervenció en els diversos aspectes del funcionament familiar. Alguns objectius van dirigits als pares, alguns als fills, i d'altres al conjunt de la família. Concretament, els principals objectius són:

1. Millorar les relacions familiars.
2. Augmentar les habilitats parentals.

3. Millorar el comportament dels fills.
4. Augmentar la competència social dels fills.
5. Reduir o prevenir el consum de drogues i alcohol.

Es tracta d'un model d'intervenció que inclou entrenament parental conductual, entrenament en habilitats socials dels infants i entrenament familiar o joc de rol, que requereix un entrenament especial per part dels formadors (Kumpfer i Alvarado, 1995).

Es fonamenta en els principis de l'entrenament dels pares i mares en habilitats parentals i d'implicació afectiva amb els seus fills d'acord amb la seva etapa de desenvolupament, amb la finalitat d'ajudar-los a establir expectatives clares i adequades a la seva edat i la seva conducta, controlar i supervisar les seves activitats, fomentar i reforçar la conducta prosocial i fomentar la cohesió familiar, tot proporcionant activitats estructurades que ajuden a millorar la vinculació pares-fills. La taula següent mostra les principals habilitats que es treballen a les sessions:

PARES	FILLS	FAMÍLIA
<p>Atenció diferencial Ignorar comportament negatiu Reforçar comportament positiu</p> <p>Reestructurar expectatives inadequades respecte al comportament dels fills</p> <p>Administrar recompenses Economia de fitxes Esvaïment de recompenses</p> <p>Habilitats de comunicació Aprendre a escoltar Mantenir converses</p> <p>Resoldre problemes Donar instruccions</p> <p>Sobrecorrecció Pràctica positiva Reparació</p> <p>Temps fora Allunyar el problema del fill Allunyar el fill del problema</p> <p>Programes de comportament</p>	<p>Habilitats de comunicació Aprendre a escoltar Iniciar i mantenir converses Interrompre Elogiar Habilitats per dir NO</p> <p>Coneixements sobre drogues Identificar problemes Resoldre problemes Demanar ajuda</p> <p>Distingir instruccions clares Reconèixer sentiments Afrontar la crítica Realitzar crítiques Controlar l'enuig</p>	<p>Pràctica d'atenció diferencial Metes i objectius Elaborar objectius de comportament</p> <p>Pràctica d'habilitats de comunicació familiar Pràctica de resolució de problemes Donar instruccions i aplicar conseqüències</p> <p>Posar límits Pràctica d'interacció familiar Mantenir i generalitzar els aprenentatges</p>

Resultats de l'aplicació del Programa de Competència Familiar (PCF)

En aquest apartat s'informa de la metodologia, el procediment i els resultats obtinguts després de cinc aplicacions del programa de competència familiar, en les principals àrees de canvi obtingudes en les habilitats parentals, les competències dels fills i els mecanismes de funcionament familiar. Se'n destaquen aquells aspectes en els quals s'han obtingut resultats significatius i es valoren les àrees que necessiten reforçar-se en implantacions futures.

Mètode

El marc per al desenvolupament de les cinc aplicacions experimentals del Programa de Competència Familiar que s'han dut a terme durant el període comprès entre febrer de 2005 i juny de 2007, es va establir amb els diferents acords a què va arribar l'equip d'investigació (GIFES³) de la UIB amb dos centres de Projecte Home (un a les Balears i un altre a Barcelona) i un centre d'atenció primària de l'Ajuntament de Palma. Els participants de quatre de les cinc aplicacions eren persones en tractament en els programes de Projecte Home (3 de les Balears i 1 de Catalunya), el cinquè grup estava format per famílies en situació de dificultat social en una barriada de Palma.

Cada aplicació va comptar amb dos integrants de l'equip d'investigació (GIFES) de la UIB, en total 9 persones, i un equip entre 4 i 6 persones, de professionals de les diferents institucions en les quals es va implementar i als quals es va formar prèviament en el programa. Aquestes persones estaven

dotades de capacitats personals suficients de formació, experiència i estratègies adequades per mantenir una dinàmica positiva en el grup, imprescindibles per a aquest tipus de programes.

Les cinc aplicacions es dugueren a terme a les instal·lacions de les diferents institucions. En tots els centres es varen disposar sales per al desenvolupament de les sessions i una sala habilitada per tenir cura dels infants petits.

Subjectes

Participaren en els programes 127 persones: 71 adults i 56 infants entre 8 i 12 anys. En total, 43 famílies distribuïdes en diferents tipus d'unitat familiar:

- 25 famílies formades per ambdós progenitors i els seus fills.
- 14 famílies monoparentals (en 4 d'aquestes només participava la dona en les sessions).
- 2 famílies monoparentals però amb participació de la parella actual.
- 1 família monoparental amb participació de l'avi de l'infant.
- 1 família constituïda per l'àvia i la neta.

Les famílies participants en els centres de Projecte Home estaven constituïdes per persones en tractament en els diferents programes, les seves parelles i els seus fills. La selecció, en el cas de serveis socials es va establir a partir dels criteris dels tècnics.

Avaluació

En totes les aplicacions es va realitzar una avaluació de les sessions, una avaluació de la fidelitat en l'aplicació del programa, i

3 El Grup Gifes està format per professorat del Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques de la Universitat de les Illes Balears: Martí X. March, Carmen Orte, Lluís Ballester, Carmen Touza, Josep Lluís Oliver, Belén Pascual i Cristina Fernández, i Lluïsa Mestre, de l'Hospital Universitari Son Dureta.

una avaluació de resultats que és concretament a la que ens referim en aquest document.

L'avaluació de resultats es fa a partir de les comparacions entre la situació inicial (pre-test) i la final (postest) del grup experimental que ha realitzat el programa, usant com a patró de comparació el grup de control. Els participants en els grups de control (GC) complien els mateixos criteris de selecció i exclusió que els grups experimentals (GE). A les proves realitzades, basades en l'ANOVA, incloent-hi contrastos posthoc (Tukey-b), es va poder comprovar la comparabilitat d'ambdós tipus de grups en l'avaluació pretest en les variables sobre les quals incideix el programa.

Els instruments amb els quals es realitzen aquestes avaluacions són molt diversos, i permeten observacions complementàries i de certa qualitat i consistència.

Resultats del programa

Els resultats més destacats es poden resumir en quatre grans grups, els quals, amb algunes diferències, s'han pogut observar en les diverses aplicacions. A continuació es presenten de forma resumida.

Relacions familiars: s'observa una millora de les relacions familiars, enteses a partir de la implicació parental, la comunicació familiar i la millora de les relacions entre els pares i els fills. S'observen també millores en l'organització familiar.

Pel que fa a la **implicació familiar** s'observa una diferència significativa entre el grup experimental i el de control ($t = -4,099$ ($p = 0,000$); grandària dels efectes = 1,00). La **comunicació familiar** millora significativament, i en destaca l'augment de comunicació

entre pares i fills sobre els seus sentiments ($t = -3,239$ ($p = 0,000$); grandària dels efectes = 0,96). Es confirma, a més, la **millora de les relacions entre els pares i fills**, perquè s'obtenen valors significatius i consistents a partir dels diversos autoinformes utilitzats ($t = -3,402$ ($p = 0,000$); grandària dels efectes = 1,01). L'**organització familiar** millora en diversos aspectes, i són els més significatius l'augment de les reunions familiars i l'augment del temps de relació positiva entre els pares i els fills ($t = -6,056$ ($p = 0,000$); grandària dels efectes = 1,17).

Habilitats parentals: es comproven millores en els coneixements del rol parental, i augmenten la parentalitat positiva i la pràctica de la supervisió parental.

Una valoració global de les **habilitats eficaces per fer de pare o mare** permet mostrar canvis positius ($t = -2,651$ ($p = 0,002$); grandària dels efectes = 0,87). Alguns dels canvis més rellevants en la **parentalitat positiva** s'observen en els pares, entre els quals es poden destacar els següents: aporten reconeixement positiu als seus fills quan fan qualque cosa ben feta, diuen als seus fills que n'estan orgullosos per alguna cosa que han fet, els diuen que els estimen, els ajuden amb els deures. Alguns canvis observats en els pares i no en les mares s'expliquen perquè al començament de l'experiència les mares ja mostraven nivells més apreciables de parentalitat positiva. En tot cas, alguns canvis s'observen tant en pares com en mares, com per exemple l'ús d'elogis adequats als seus fills, els quals no es produïen de forma correcta en la majoria dels casos ($t = -2,842$ ($p = 0,000$); grandària dels efectes = 0,93). La pràctica de la **supervisió parental** inclou una àmplia sèrie de situacions, entre les quals es pot destacar la millora de la capacitat per aplicar els sistemes de reforç més adequats, per part dels pares i mares.

Aquest és un dels objectius del programa que es treballa de manera explícita amb els pares, i que aconsegueix que millori de manera significativa, i es redueixin les recompenses basades en pagues o retribucions materials ($t = -3,484$ ($p = 0,000$); grandària dels efectes = 0,97).

Comportament dels fills: millora el **comportament dels fills i filles**, es comprova una disminució de l'agressivitat, tant la manifesta com l'encoberta, que és la més significativa ($t = 4,026$ ($p = 0,000$); grandària dels efectes = 1,13). També s'observa una reducció dels problemes de conducta. La **conducta disruptiva**, observada a l'escola, disminueix de manera significativa, i aconsegueix desaparèixer, a la mostra estudiada, quasi completament ($t = 4,006$ ($p = 0,000$); grandària dels efectes = 0,99). Es comprova igualment una **disminució significativa de la timidesa i el retraïment** ($t = 2,392$ ($p = 0,001$); grandària dels efectes = 0,78), com també una **disminució dels símptomes associats a la depressió**, i ha millorat l'autoestima en els fills ($t = 4,253$ ($p = 0,000$); grandària dels efectes = 1,03). Finalment, també millora de forma apreciable la capacitat de concentració ($t = -3,771$ ($p = 0,000$); grandària dels efectes = 0,95).

Competències socials dels fills: les **habilitats socials** milloren de forma molt considerable per a la majoria del grup experimental ($t = -5,055$ ($p = 0,000$); grandària dels efectes = 1,07). S'observa una millora moderada, a causa de la presència d'habilitats acceptables a l'inici del programa, de les **habilitats adaptatives**. Millora per exemple, l'acceptació de l'escola ($t = -2,252$ ($p = 0,012$); grandària dels efectes = 0,79). Els **coneixements dels menors** és el resultat més destacat en aquest component, i aconsegueix una millora generalitzada. Milloren, per exemple, la capacitat per fer nous amics, la capacitat per resoldre problemes, la capacitat per criticar amable-

ment, la capacitat de parlar amb adults, la capacitat per dir el que volen dir o la capacitat per entendre els sentiments dels altres ($t = -7,437$ ($p = 0,000$); grandària dels efectes = 1,34).

Podem concloure, a partir d'aquests resultats, que una de les principals limitacions del nostre estudi ve donada per les grandàries de la mostra experimental, encara bastant reduïda com per poder desenvolupar anàlisis inferencials, i generalitzar resultats. Aquest problema s'està solucionant amb les successives implantacions previstes en aquest moment.

S'observa en el conjunt d'aplicacions una reduïda pèrdua de participants, que és un bon resultat de tots els recursos desenvolupats per mantenir l'adhesió. S'ha aconseguit un seguiment en nivells superiors als de la majoria d'experiències amb programes del mateix tipus.

Els resultats de les aplicacions realitzades a la nostra adaptació espanyola no són encara tan consistents com els oferts per l'equip de la professora Kumpfer (2003), però mostren la seva eficàcia d'acord amb els estudis de referència.

En conclusió, l'aplicació del Programa de Competència Familiar ha mostrat resultats bastant apreciables. Les millores són coherents amb el model des del qual es desenvolupa el programa i permeten confirmar-ne per la gran majoria d'objectius plantejats, en les aplicacions realitzades amb població espanyola.

L'adaptació espanyola del programa (PCF) també ha mostrat que el programa és suficientment robust per treballar amb poblacions culturalment diferents. Els resultats de l'adaptació que s'ha dut a terme demostren que pot

ser igualment eficaç a Espanya que en les seves aplicacions internacionals. Evidentment, caldrà veure si aquests canvis en conductes i actituds es mantenen al llarg del temps i es produeixen en altres poblacions espanyoles de diferents tipus, si bé les conclusions inicials són optimistes.

Recomanacions per millorar la implantació de programes centrats en la família

El treball amb tots els membres de les famílies és el que justifica el gran esforç que s'ha de fer per proporcionar els mitjans que els faciliten la participació, el manteniment i la realització del programa. És precisament en relació amb els mitjans on cobren especial rellevància els diferents agents socials, atès que la seva implicació pot reforçar l'eficàcia del programa i fer-lo, a més, més eficient. Per això analitzarem les recomanacions que s'han de tenir en compte per contribuir a l'eficàcia d'aquest tipus de programes. Concretament, quant als mitjans, d'acord amb l'experiència duta a terme pel Grup GIFES en les diverses implantacions realitzades. Es tracta de delimitar els aspectes en els quals la incidència de la implicació dels agents socials, com també altres aspectes vinculats als recursos desplegats al llarg de la implantació del programa resulten fonamentals per assolir eficiència en la seva aplicació.

1. Incorporar els programes a les xarxes que ja existeixen

Com s'ha comentat, el programa està dissenyat per a famílies en situació de risc, bé perquè es tracta de famílies en les quals un o ambdós progenitors estan involucrats en problemes d'addicció a drogues i es troben en la darrera fase del tractament. També perquè, a causa de les característiques

socials, econòmiques, educatives i culturals de dificultat de les famílies, augmenta el risc de la implicació en el consum o en altres conductes problema per part dels fills que hi pertanyen.

L'experiència del Grup Gifes en les diverses aplicacions del programa s'ha dut a terme amb dos tipus de centres pertanyents a la xarxa social d'atenció: un de destinat al tractament de persones drogodependents (Projecte Home en les seus de Palma i de Barcelona) i el centre de Serveis Socials de Palma (Polígon de Llevant - la Soledat), en el marc d'un projecte de Rehabilitació Integral de Barriades (RIBA). Pel que fa a aquest aspecte, cal indicar que la integració del programa a la xarxa assistencial existent facilita la selecció dels destinataris del programa, aporta els recursos humans responsables d'aplicar-lo i contribueix a reconèixer i poder donar resposta, si cal, a altres necessitats de les famílies, que puguin aparèixer al llarg del desenvolupament del programa.

2. Eliminar les barreres a la realització del programa

Els programes de prevenció familiars necessiten, sens dubte, especial atenció en establir els horaris en què s'impartiran les sessions, i de dotar de recursos paral·lels que hi afavoreixin l'assistència de les famílies. Quan els programes, a més, estan dirigits a una població d'alt risc, es fa necessari facilitar al màxim la participació, atès que la probabilitat d'abandonament del programa és significativament més alta que en un altre tipus de programes de prevenció realitzats en àmbits escolars, basats en activitats puntuals o dirigides a poblacions que disposin de més recursos. Un dels principals aspectes és el tema de l'horari de les sessions. Els programes s'han de fer

en horari convenient per a les famílies. L'horabaixa, una vegada que pares i fills han finalitzat les seves obligacions laborals o escolars. En un cas com el nostre, si es preveu algun tipus de refrigeri una vegada finalitzada la sessió, és recomanable desenvolupar-los els divendres horabaixa o els dissabtes dematí.

Les principals necessitats que presenten algunes de les famílies és la cura dels fills petits, que no poden participar en el programa. La falta de recursos econòmics i socials per deixar-los a cura de terceres persones obliga el programa a proporcionar aquest servei. En les aplicacions realitzades, aquest servei ha estat atès sempre per persones amb àmplia experiència en educació infantil i, majoritàriament, estudiants de segon grau d'estudis universitaris d'Educació o Psicopedagogia, tutelats per membres del grup d'investigació o dels coordinadors dels llocs en els quals s'ha aplicat el programa.

També és necessari disposar d'un servei de transport si és necessari. En una de les implantacions (la de Barcelona) també va ser necessari proporcionar als participants un servei addicional de transport que cobrís el tram des de l'estació del tren fins a les instal·lacions on es desenvolupava el programa.

3. Utilitzar formadors formats per proporcionar la intervenció

Les característiques dels programes integrals, que doten els participants no solament de coneixements, sinó que entrenen en habilitats i les posen en pràctica durant el desenvolupament de les sessions, fan necessari que les persones que els hagin d'implantar tinguin un alt grau de coneixements teòrics i un ampli bagatge formatiu en la dinàmica de grups i l'entrenament en

habilitats. Quan, a més, es tracta d'una intervenció d'aquesta naturalesa selectiva, és imprescindible tenir una visió de la problemàtica complexa que envolta cada una de les famílies.

És per això que els formadors han de tenir preferiblement una formació bàsica en titulacions de caràcter educatiu i social, i haurien de tenir, a més, experiència laboral en el seu àmbit d'intervenció (drogodependència, serveis socials, etc.). Per tant, és recomanable que siguin els mateixos treballadors de la institució on el programa s'ha d'implantar els encarregats de dur endavant les sessions, atès que s'assumeix que coneixen perfectament les característiques de tots els participants.

4. Formar les persones que proporcionen la intervenció abans de la implantació del programa

A pesar que la selecció de les persones responsables de la intervenció ja compta amb el requisit de formació adequada per impartir el programa, és necessària una formació específica en el model del programa, en la seva estructura, les tècniques concretes que preveu i sobre l'avaluació sumativa i de resultat del procés d'implantació.

D'acord amb això i prèviament a cada aplicació del programa, els formadors han rebut una mitjana de 40 hores de formació distribuïdes en 12 hores inicials i 2 hores prèvies a cada una de les 14 sessions del programa. La part inicial de la formació és impartida per tres membres del Grup Gifes de la UIB, simultàniament; les hores prèvies a les sessions, les realitza un membre de l'equip esmentat, responsable, al seu torn, de l'avaluació del procés que es realitza al final de cada sessió amb els formadors.

5. Establir vincles efectius a llarg termini amb les institucions col·laboradores. Reforçar aquests vincles durant tota la vida del programa

La prevenció no es pot limitar al moment en el qual es desenvolupa el programa sense preveure'n un seguiment. Els efectes immediats de la intervenció es poden esvanir en el temps si no hi ha la possibilitat d'un reforç continuat dels coneixements i les habilitats desenvolupades. El vincle amb la institució en la qual s'ha implantat el programa no solament ens permet una major accessibilitat a la població beneficiària, sinó que proporciona la infraestructura i els mitjans per poder realitzar les sessions de reforç i de seguiment necessàries per optimitzar els resultats.

Igualment la realitat canviant obliga que totes les organitzacions implicades vagin realitzant les adaptacions a les necessitats emergents en cada moment en aquesta població, i solament la col·laboració i el treball conjunt els pot donar resposta. Quan, a més, el problema que s'ha de prevenir tendeix a aparèixer posteriorment al moment de la intervenció, solament podrem avaluar l'eficàcia del programa quan disposem de les dades a llarg termini.

6. Implicar la comunitat en els esforços de canvi i incorporar estratègies que promoguin el canvi en diferents entorns

Són nombroses les iniciatives comunitàries dirigides a intervenir en diferents àmbits i solament és possible que s'hi adaptin els programes eficaços a través del treball conjunt de les organitzacions agents de canvi.

El reclutament i la retenció en els programes de prevenció centrats en la família

La participació de les famílies d'alt risc en els programes de prevenció és, sens dubte, un repte, i d'aquí la recomanació d'integrar-los en les xarxes ja existents. Diversos estudis han identificat ja algunes raons de l'abandonament dels programes per part dels participants. Entre aquestes destaquen la llunyania des de l'habitatge fins al centre on es desenvolupa el programa i la dificultat per accedir-hi tant amb transport públic com privat; la incompatibilitat d'horaris, i la necessitat de tenir cura dels fills petits. Com assenyala Aktan (1995, a Kumpfer, 2003), si els programes proporcionen transport, cura d'infants i menjar o refrigeris, l'índex de retenció pot arribar fins al 80-85%, com hem pogut comprovar al llarg de les implantacions que hem dut a terme (Orte *et al.* 2006; Orte i Touza, 2006; Orte *et al.* 2007).

Tenir cura dels infants petits, el transport o els problemes econòmics constitueixen obstacles pràctics que s'han de superar quan es treballa amb famílies amb més necessitats. Tanmateix, no hem d'oblidar que el compromís de les famílies que participen en aquests programes va molt més enllà d'una acció puntual, i que ha de perdurar al llarg de les 14 setmanes que dura el programa, competint amb altres activitats que poden resultar més atractives per a les famílies. Així, la majoria dels programes amb més capacitat de retenció proporcionen serveis complementaris i incentius als participants. El Programa de Competència Familiar, en concret, utilitza els següents:

- Berenars i sopars. Al llarg del programa es fan quatre sopars, en les sessions 4, 8, 12 i 14, que és el sopar de graduació del

programa. A la resta de les sessions es proporciona a les famílies un berenar. El valor incentiu d'aquestes activitats va més enllà de poder berenar o sopar, sinó que es constitueix com un espai fora de les sessions, on es pot compartir amb els formadors i la resta de companys, com van evolucionant les seves habilitats, què està funcionant i quines dificultats tenen per dur-ho endavant. A més, al final de cada sopar, es programa un lliurament de petits premis per als fills, per als pares i per a les famílies, com a forma de reforçar i premiar la seva implicació en el programa. S'ha observat també que aquest incentiu és especialment important per a les famílies amb baix nivell econòmic.

- Transport o ajuts per al transport. Ja s'ha comentat que en la nostra experiència solament en una de les aplicacions del programa es va haver de facilitar transport des de l'estació del tren fins a les instal·lacions del centre. Tanmateix, el programa preveu la possibilitat de proporcionar a les persones que ho necessitin bons de transport o recollida a domicili.
- Petits regals i premis de graduació. A més dels incentius i regals que s'inclouen en els sopars, a les sessions d'infants hi ha establert un sistema d'economia de fitxes per premiar-los l'assistència, la participació i el compliment de les normes de les sessions. És necessari disposar d'una varietat de premis ajustats a les necessitats i gusts dels infants. Els premis es negocien prèviament amb els infants, i alguns consisteixen en reforçadors no materials (per exemple: triar un joc per al final de la sessió).
- Entrades per a activitats lúdiques, esportives, culturals i educatives. Atès que un dels objectius del programa és

el de reforçar les relacions i els vincles familiars, és preferible que els incentius que s'aporten permetin participar en activitats a tots els membres de la família. La majoria de les famílies participants tenen dificultats per accedir a activitat d'oci conjuntes, per la despesa econòmica que suposa si hi volen participar tots els membres de la família. Els incentius que consisteixen en entrades de cinema, teatre, espectacles esportius o educatius han resultat ser potents reforçadors, i han estat molt ben acollits per les famílies i valorats de forma molt positiva.

- Servei de guarderia. En aquest servei es programen activitats educatives específiques, s'elabora material divers per a aquestes activitats i s'hi desenvolupa un sistema d'incentius també per als més petits.
- Suport i tutoria: algunes famílies en situació de risc poden presentar dificultats en la comprensió dels continguts del programa i en l'aprenentatge de les habilitats. També són corrents les absències a les sessions per l'aparició de situacions imprevistes. En cada implantació hi ha la figura del coordinador del programa, que és el responsable de realitzar les sessions de suport, tutoria o recuperació de sessions per evitar l'abandonament del programa.

Implicació dels agents socials en els programes d'intervenció socioeducativa amb famílies

L'eficàcia dels programes preventius de tipus selectiu i multicomponent dirigits a la totalitat del grup familiar, com s'ha comentat, requereixen que es proporcioni una cura especial a la totalitat de població beneficiària

del programa, si volem aconseguir els objectius que es pretenen. Així, tant l'estructura del programa com les característiques de la població a la qual va dirigit fan necessària una gran aportació de recursos dirigits a garantir els aprenentatges i la permanència de les famílies. Pel que fa a recursos humans, es necessiten quatre formadors permanents –dos per al grup de fills i dos per al grup de pares–, un coordinador del programa, els formadors externs encarregats de la formació específica en el programa i l'avaluació, el personal de guarderia i els formadors substituïts per tenir previstes possibles incidències.

A manera de conclusió, plantejам la necessitat de desenvolupar accions preventives eficaçes dirigides a la família, basades en la investigació, que puguin arribar a les persones amb més probabilitat de desenvolupar conductes problema. S'ha destacat la capacitat preventiva que tenen els programes de prevenció familiar, especialment la del Programa de Competència Familiar presentat. Algunes de les fórmules que poden adoptar els diferents agents socials per implicar-se en els programes de famílies són:

- Facilitar el desenvolupament del programa allà on s'implanti, posant a la disposició de les famílies els diferents serveis de suport, les instal·lacions i els recursos estructurals.
- Fomentar les bones relacions familiars a través de la planificació d'activitats dirigides a les famílies.
- Col·laborar en l'aportació d'incentius.
- Participar en els processos d'avaluació aportant els coneixements propis del seu àmbit d'intervenció.
- Participar en la difusió dels programes.
- Intervenir en aquelles famílies amb dificultats socials greus i crear les condicions favorables a la seva participació en el programa.

Les qüestions que s'han de tenir en compte per afavorir l'eficàcia tenen a veure amb: la necessitat que es tracti d'intervencions a llarg termini; la intensitat o la durada del programa, la qual ha de ser suficient per tenir impacte, és a dir, s'ha de dedicar temps suficient per a la pràctica de cada habilitat o principi dels que s'ensenyen. Les habilitats entrenades s'han d'implantar en les habilitats que ja s'han après anteriorment, de manera que es requereix dur a terme la demostració d'aquelles mentre s'aprenen les noves; s'han d'adaptar les intervencions parentals o familiars a les tradicions culturals: adaptar les activitats a les necessitats de les famílies i el moment evolutiu dels seus fills i filles. Altres aspectes importants que s'han de considerar per contribuir a la millora de l'eficàcia d'aquests programes és també iniciar-los de forma precoç, en la infantesa.

L'ordre de la implantació dels continguts també és un altre aspecte important que s'ha de considerar. Els programes més eficaços primer han de començar a treballar la millora de les relacions pares-fills i llavors s'han de centrar en aspectes com la comunicació familiar, el control parental i la disciplina (Kumpfer, 1996, 1999).

Quant al reclutament i la retenció de les famílies, ambdós aspectes són importants. S'han de tenir en compte aquells aspectes que contribueixen a la retenció i la reforcen, com per exemple la disponibilitat de transport, berenars i sopars i la cura dels infants més petits (Aktan, 1995, a Kumpfer, 2003). A més, el programa s'ha de dur a terme en contextos ambientals no amenaçants per a les famílies i per personal acreditat i format prèviament en el programa.

Pel que fa a la demostració de les habilitats que es pretenen ensenyar, també és important la utilització de projeccions en vídeo

que mostrin la diferència entre una mala habilitat parental i una de bona.

A més, i atès que en aquest tipus de programes es requereix que els formadors i les formadores que l'han de dur a terme amb les famílies s'hagin format prèviament en el programa, s'ha de tenir en compte que l'efectivitat del programa depèn en bona mesura de la seva eficàcia i característiques.

Proschauser i Kumpfer (1995, a Kumpfer, 1999) n'indiquen nou d'importants, com ara: habilitats de comunicació en la presentació i en l'escolta, la calidesa, autenticitat i empatia, ser obert i tenir disponibilitat per compartir, sensibilitat amb la família i amb els processos grupals, dedicació, cura i interès per les famílies, flexibilitat, humor, credibilitat i experiència personal amb fills com a pare o mare o com a educador.

Referències bibliogràfiques

Bateson, G. (1979). *Mind and body*. New York: E. P. Dutton.

Bry, B. H.; Catalano, R. F.; Kumpfer, K. L.; Lochman, K. L.; Szapocznick, J. (1998). "Scientific findings from family prevention intervention research". A: R. S. Ashery, E., B. Robertson i K. L. Kumpfer (ed.). *Drug abuse prevention through family interventions*. NIDA Research Monograph, 177. Rockville, MD: NIDA.

Chamberlain, P.; Patterson, G. R. (1995). "Discipline and child compliance in parenting". A: M. H. Bornstein (eds.). *Handbook of parenting*. Vol. 4: *Applied and practical parenting* (pàg. 205-225). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

CSAP (2002). *Science-Based Prevention Programs and Principles 2002. Effective Substance Abuse and Mental Health Programs for Every Community*. U. S. Department of Health and Human Services. Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). Center for Substance Abuse Prevention. Rockville, MD.

Dembo, R.; Schmeidler, J. (2002). *Family empowerment intervention*. New York: The Haworth Press.

Foxcroft, D. R.; Ireland, D.; Lister-Sharp, D. J.; Lowe, G.; Breen, R. (2003). "Longterm primary prevention for alcohol misuse in young people: a systematic review". *Addiction*, 98, 397-411.

Kumpfer, K. L. (1999). *Strengthening America's Families: exemplari parenting and family strategies for delinquency prevention*. Washington: U. S. Department of Justice.

Kumpfer, K. L. (2003). Selective Prevention Interventions: The Strengthening Families Program. *NIDA Research Monograph*, 177. Rockville, MD: NIDA.

Kumpfer, K. L.; Alder, S. (2002). "Dissemination of research based family interventions for the prevention of substance abuse". (75-100). A: Z. Sloboda i W. J. Bukoski (eds.). *Handbook of drug abuse prevention*. New York: Plenum Publishers.

Kumpfer, K. L.; DeMarsh, J.; Child, W. (1989). *The Strengthening Families Program*. Department of Health Education, University of Utah and Alta Institute.

Kumpfer, K. L.; Alvarado, R. (1995). "Strengthening families to prevent drug use in multi-ethnic youth". A: G. Botvin, S. Schinke i M. Orlandi (ed.). *Drug abuse prevention with multi-ethnic youth*. Sage Publications.

Kumpfer, K. L.; Alvarado, R. (1998). "Effective family strengthening interventions". *Juvenile Justice Bulletin* (november). Washington, DC: US Department of Justice. Office of Justice Programs (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention).

Kumpfer, K. L.; Tait, C. M. (2000). "Family skills training for parents and children". *Juvenile Justice Bulletin* (april). Washington, DC: US Department of Justice. Office of Justice Programs (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention).

Minuchin, S. (1984). *Family kaleidoscope*. Cambridge, M. A.: Harvard University Press.

Orte, C.; March, M. X.; Ballester, L. (2006). "Building family competence for users with children in Proyecto Hombre. Results from the Family Competence Program". A: *23rd World Conference of Therapeutic Communities*. New York.

Orte, C.; March, M. X.; Ballester, L.; Touza, C. (2007). "Results of a family competence program adapted for Spanish drug abusing parents (2005-06)". *Society For Prevention Research 15th Annual Meeting*, Washington DC.

Orte, C.; Touza, C. (2006). "Avaluació del procés d'execució del programa de competència familiar". *Anuari de l'Educació de les Illes Balears 2006* (pàg. 352-375) Fundació Guillem Cifre de Colonya: Pollença.

Patterson, G. R. (1982). *Coersive family process*. Eugene, OR.: Castalia Press.

Sanders, M. R.; Duncan, S. B. (1995). "Empowering families: policy, training and research issues in promoting family mental health in Australia". *Behaviour Change*, 12 109-121.

Sanders, M. R.; Markie-Dadds, C.; Turner, K. M. T. (2003). "Theoretical, scientific and clinical foundations of the triple p-positive parenting program: a population approach to the promotion of parenting competence". A: *Parenting research and practice Monograph*, 1, 1-24.

Família i processos d'integració en immigració internacional a les illes Balears:

el paper de la família i l'entorn sociocultural en els processos d'integració

Antònia Pascual Galmés

Índex de continguts

1. LA IMMIGRACIÓ A LES ILLES BALEARS. RESSENYA HISTÒRICA.
2. IMMIGRACIÓ I FAMÍLIA. EL DRET A VIURE EN FAMÍLIA.
3. APROXIMACIÓ A L'ESTRUCTURA FAMILIAR DE LA IMMIGRACIÓ A LES ILLES BALEARS. PERFILS SEGONS L'EDAT I EL SEXE I LA REAGRUPACIÓ FAMILIAR.
4. FAMÍLIES MIXTES I INTEGRACIÓ.

1. La immigració a les Illes Balears. Ressenya històrica

En la dècada dels seixanta del segle XX les illes Balears començaren a convertir-se en una regió d'immigració, conseqüència de l'aparició del turisme de masses. Això va implicar un accelerat creixement econòmic, encara vigent, que va generar una gran quantitat de mà d'obra i profunds canvis econòmics, culturals, demogràfics i socials.

Es poden distingir tres etapes que caracteritzen el moviment migratori a les Illes Balears: fins l'any 1970; des de 1971 a 1990; i des d'aquest

any en endavant. Durant la primera etapa, en els anys seixanta, la immigració era majoritàriament d'origen peninsular, treballadors temporers que s'arriben a instal·lar.

En la segona etapa, la immigració peninsular és ja un fet social, s'institucionalitza i produeix efectes importants dins l'estructura social. En aquesta etapa sorgeix, també, una incipient immigració residencial d'origen europeu, i és molt escassa la presència d'immigrants internacionals d'origen no europeu. Això no obstant, en aquesta etapa, concretament al començament dels vuitanta, s'incrementen les migracions llatinoamericanes, de tipus laboral, i comencen a sorgir flu-

xos migratoris magrebins en algunes zones de les Illes. Per tant, fins a la dècada dels noranta, l'empresariat balear es nodreix de mà d'obra barata que provenia bàsicament de sectors rurals de la Península. Però amb l'entrada d'Espanya a la Comunitat Europea (l'any 1986) aquestes zones de la Península es desruralitzen, la qual cosa produeix un efecte cridada a altres sectors rurals més significatius, llatinoamericans i africans.

Al voltant de 1990 es pot situar l'inici de la tercera etapa. L'elevada especialització turística amb la seva corresponent elevada demanda de serveis turístics i la necessitat de noves infraestructures (allotjament, habitatge, obra pública) han accelerat l'arribada de treballadors immigrants que provenen d'Àfrica i d'Amèrica Llatina. Com a conseqüència d'aquest procés migratori, a partir de l'any 2000 la immigració internacional a les Illes Balears i a Espanya és ja un "fet social", comença a aparèixer en els mitjans de comunicació, s'imposa en els debats públics i és reconeguda per les instàncies oficials. Amb la qual cosa, els "autòctons" comencen a veure's obligats incloure "l'altre" en les seves pràctiques socials, ja que els immigrants són una part permanent de l'espai.

Com veiem, en el cas de la societat balear, la immigració no és un fet nou, sinó que ha estat durant anys la clau fonamental del seu progrés demogràfic, econòmic i cultural. Però, sí que és vera que, aquests darrers anys, la presència de població immigrant ha presentat increments percentuals molt elevats. Això significa que l'any 2006 el 43,3% de la població de les Balears no ha nascut a les Illes. D'aquests, el 24,5% ha nascut a una altra comunitat autònoma i el 18,8% a un país estranger. Dels nascuts a l'estranger cal destacar l'augment progressiu d'immigrants procedents de països extracomunitaris (Font: Institut Balear d'Estadística).

En el món laboral, els treballadors s'estan ubicant segon el seu origen ètnic/nacional. La immigració extracomunitària es reparteix la majoria de treballs no qualificats: destaca la formació de "nínxols" laborals d'origen magrebí a l'agricultura i en la construcció, subsaharians en la construcció i destaca la presència de treballadors procedents de l'Amèrica Central i del Sud en hostaleria i en treballs relacionats amb el personal domèstic.

Aquests darrers anys també es van consolidant les xarxes migratòries i es produeix un canvi en les característiques de la immigració extracomunitària que dona lloc a reagrupacions familiars i a l'aparició de la segona generació. La consolidació de les xarxes migratòries propicia la seva entrada a l'escola, compartint espai amb la població ja assentada. Tot això implica la necessitat de dissenyar polítiques educatives que tinguin en compte la nova situació: nous plantejaments pedagògics, una nova atenció a la diversitat, plans d'acollida específics, problemàtica escola pública - escola privada, segregació escolar, plans d'immersió lingüística i cultural, etc.

Encara que la Constitució espanyola (art. 149.1.2.) atribueixi al Govern central la competència en matèria de *nacionalitat, immigració, emigració, estrangeria i dret a asil i també en matèria de drets internacionals*, la integració és un procés que per al seu desenvolupament depèn, en bona part, de les característiques del context. És per això, que les comunitats autònomes i els municipis constitueixen l'escala més adequada per definir i implantar plans i programes que la promoguin. Seguint amb aquesta línia, el nou Estatut de les Illes Balears, aprovat l'any 2007, atribueix a la Comunitat Autònoma competències exclusives en matèria d'integració social i econòmica de l'immigrant. La política autonòmica d'immigració per incorporar els immigrants es plasma i canalitza mitjançant els plans integrals d'a-

tenció als immigrants. L'any 2005 es va editar el II Pla Integral d'Atenció a les Persones Immigrades de les Illes Balears. A hores d'ara, s'estan elaborant les línies estratègiques que marcaran les directrius d'un 3r pla, que entrarà en vigència en un futur pròxim.

2. Immigració i família. El dret a viure en família

Com veiem, a partir de l'any 2000, es van consolidant les xarxes migratòries extracomunitàries de països menys desenvolupats, que donen lloc a reagrupacions familiars i a l'aparició de la segona generació. Per tant, en aquests moments, ens trobam en la segona fase d'un projecte migratori que és familiar.

Podem afirmar que els esdeveniments ens estan demostrant que la immigració és un assumpte de família, en què els fills ocupen un lloc central. I migrar amb fills o bé organitzar la seva arribada mitjançant la reagrupació familiar significa orientar d'una determinada manera els esforços humans i materials del projecte migratori, segons la qual es prendran decisions i prioritats. A més, el fet de dur els fills implica una reducció important de l'enviament de remeses, tant si l'objectiu és la incorporació dels fills en el mercat laboral, com si l'objectiu és una formació acadèmica de llarga durada.

El dret a la vida en família, mitjançant la reagrupació familiar, és un dels elements clau de qualsevol política orientada a la integració dels

estrangers en el país receptor, ja que la reagrupació familiar contribueix a la creació d'una estabilitat sociocultural que facilita la integració de les persones immigrades, la qual cosa permet promoure la cohesió econòmica i social de la comunitat de destinació. Nombroses investigacions també ens demostren que esmorteix el risc d'aïllament respecte a l'entorn, i afavoreix d'aquesta manera l'arrelament. A més, és un procés indissociable dels moviments migratoris.

El dret a la vida en família és un dret reconegut en les legislacions nacionals i internacionals.¹ La Unió Europea l'ha regulat mitjançant una directiva obligatòria per a tots els estats membres.² La legislació espanyola (Llei orgànica 4/2000, d'11 de gener, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social –BOE de 12 de gener de 2000–)³ reconeix el reagrupació familiar com un dret bàsic derivat d'un altre no menys fonamental, cosa que permet als estrangers viure en família. El que resulta evident i determinant per sol·licitar la reagrupació de la família és l'estabilitat laboral, unida al desig de permanència al nostre país, i disposa d'un habitatge digne. Condicionants que difícilment pot complir un col·lectiu que acaba d'arribar a les Illes.⁴

El règim general d'estrangeria espanyol es decanta per la família nuclear, com a model de família susceptible de ser reagrupat, això és, que es decanten per la família formada per cònjuge i fills menors o incapacitats que es trobin a càrrec del reagrupant, així com alguns ascendents.

1 Declaració Universal dels Drets Humans d'1 de desembre de 1948.

2 Directiva 2003/86/CE del Consell, de 22 de setembre de 2003, sobre el dret a la reagrupació familiar.

3 La reagrupació dels familiars de tercers estats es regula per la Llei 4/2000, modificada per la 14/2003 i desplegada per l'actual Reglament d'Estrangeria 2393/2004.

4 La normativa d'estrangeria espanyola atribueix el dret a la unitat familiar i per tant el dret a reagrupar, exclusivament als estrangers titulars de la carta de residència, és a dir, en situació de regularitat. Nega el gaudi a la família tant als irregulars que, a més, estan exclosos també de la resta de drets, sinó també als estrangers amb permís de curta durada, això és inferior a un any. Els condicionants materials per la reagrupació familiar són: tenir mitjans de subsistència suficients per atendre les necessitats de la pròpia família i disposar d'un habitatge adequat.

3. Aproximació a l'estructura familiar de la immigració a les illes Balears. Perfils segons l'edat i el sexe i la reagrupació familiar

L'anàlisi de l'estructura de l'edat i el sexe de la població de nacionalitat estrangera ens dona informació del moment del procés migratori en què es troba aquesta població, i en certa mesura també ens pot donar informació sobre les relacions entre immigració i família. La variable família va adquirint un pes especial en els processos migratoris, ja que aquests responen en moltes ocasions a estratègies de tipus familiar, i l'immigrant, en molts casos, es pot veure preseleccionat en la seva partida en el moment en què es troba en el calendari familiar on juguen un paper molt important l'edat i el sexe. A més, l'estructura de la població per edat i sexe, juntament amb les dades de reagrupació familiar, ens apor-

ten informació sobre el grau d'assentament del país d'acollida.

És important conèixer l'estructura de l'edat i el sexe ja que les principals relacions i xarxes de solidaritat s'estableixen amb individus de la mateixa nacionalitat. Nombrosos autors assenyalen (Col·lectiu Ioé, 1999) que des de la perspectiva de gènere no és el mateix ser d'un grup caracteritzat per l'equilibri entre sexes (situació que, en principi, facilita la reproducció dels rols de la societat d'origen), que a un altre on les dones constitueixen una majoria clara (circumstància que propicia un canvi dels papers tradicionals), o a un de tercer on les dones són minoria (el que pot reforçar el control social masculí). Els grups en els quals existeix un clar predomini d'un dels dos sexes estan, en principi, en situació més precària perquè es troben en més dificultats per reproduir les pautes relacionals i les modalitats de cooperació i solidaritat habituals en els seus països d'origen, on les estructures familiars adopten un paper central.

Taula 1. Població de les illes Balears i població estrangera per continent de nacionalitat i sexe. 2006

	Total Illes Balears	Europa	Àfrica	Amèrica Nord	Amèrica Central	Amèrica Sud	Àsia	Oceania
Homes	50,1	49,3	68,8	48,5	40,1	47,1	58,6	48,8
Dones	49,9	50,7	31,2	51,5	59,9	52,9	41,4	51,2
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Font: Institut Balear d'Estadística.

Taula 2. Població de les illes Balears i població estrangera per continent de nacionalitat i grup d'edat. 2006

Grup d'edat	Total Illes Balears	Europa	Àfrica	Amèrica Nord	Amèrica Central	Amèrica Sud	Àsia	Oceania
0-14	15,0	10,3	19,3	12,4	12,0	16,1	14,9	5,4
15-24	11,8	9,1	16,1	8,9	14,2	15,2	13,2	5,4
25-44	35,8	39,3	54,6	39,6	55,3	54,0	53,7	59,5
45-64	23,5	28,7	9,0	25,3	15,0	12,9	16,0	24,4
65 i més	13,8	12,7	0,9	13,7	3,5	1,9	2,2	5,4
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Font: Institut Balear d'Estadística.

El primer que cal esmentar és que l'1 de gener de 2006 es comptabilitzen a les illes Balears 167.751 immigrants, el 16,7% de la població total, el 51,5% dels quals són homes i el 48,5%, dones. Les dades de què disposam, quant a composició per edat i sexe, ens permeten fer algunes comparacions entre col·lectius.

La població d'Europa presenta una distribució equilibrada per sexe, quant a la composició per edat, és la més envellida, ja que compten amb la major proporció de persones d'edat madura i majors; junts representen el 41,4% del col·lectiu.

Els nacionals de l'Amèrica Central, presenten un predomini de les dones: aquestes representen el 59,9%, compten amb la major concentració de població entre 25 i 44 anys (55,3%) i, en comparació dels altres grups, una reduïda proporció d'infants (12,0%). Són països on el nivell de solteria, les famílies monoparentals i les dissolucions matrimonials són altes, fets que expliquen el predomini de la immigració femenina. Algunes investigacions ens demostren (García, I., 2007) que la monoparentalitat és molt corrent entre les famílies d'origen immigrant. En alguns casos aquesta ha tingut lloc abans d'iniciar la immigració, per ventura va ser el que la va provocar. Però també és habitual que aparegui durant el procés migratori o després. La monoparentalitat redueix les possibilitats de gestió de la situació familiar, pel fet de no comptar amb la col·laboració del consort per fer-se càrrec dels fills, aquest fet pot accelerar o dificultar la reagrupació familiar.

També apareix un predomini de les dones, encara que més lleu entre els originaris de l'Amèrica del Sud –un 52,9%. En analitzar la variable sexe, podem agrupar els països d'aquesta zona en dos subgrups. El primer format per l'Argentina, l'Uruguai i Xile, que pre-

senten característiques comunes definides com a "europees": desexualització del procés migratori i menor importància relativa del matrimoni i la constitució de la família; presenten una distribució equilibrada per sexes. El segon grup, format pel Brasil, Colòmbia, Veneçuela, Perú, Bolívia i l'Equador presenta una situació intermèdia: característiques semblants a les del països de l'Amèrica Central barrejades amb característiques definides com a "europees"; en aquest subgrup les dones constitueixen una majoria clara. Quant a la distribució per edat, podem afirmar que els nacionals de l'Amèrica del Sud tenen amb una elevada concentració de població infantil (16,1%) i una elevada població entre 25 i 44 anys (un 54,0%). Es tracta d'una població jove, amb una elevada proporció d'infants i adults joves en edat de treballar. Això implica una major proporció de naixements, així com també una major reagrupació familiar. La reagrupació familiar es dona de manera massiva entre els nacionals de Colòmbia i l'Equador, ambdós suposen el 29,3% dels estrangers reagrupats dels darrers sis anys a Mallorca –2002 i 2007, (s'ha de tenir en compte que els nacionals d'aquests dos països tan sols representen, l'any 2006, el 13,3% dels immigrants residents a les illes Balears). Per tant, parlanm d'un col·lectiu que va consolidant el seu procés migratori i es va arreplantant dins el context de Illes.

Els homes són molt més nombrosos que les dones entre els nacionals d'Àfrica, on les dones representen el 31,2% del col·lectiu. Podem agrupar els països d'aquesta zona en dos subgrups: el Magrib i l'Àfrica subsahariana. Si bé en tots la presència masculina és notable, la distribució per edats presenta diferències notables. La població que prové del Magrib es caracteritza per ser una població jove, amb una elevada proporció d'infants i adults joves en edat de treballar, i en què les dones apareixen bàsicament com a reagrupades.

Això no obstant, a l'Estat espanyol s'està detectant que la presència de només homes en el col·lectiu marroquí s'ha rebaixat en els darrers anys; en aquest moment la vinguda és bàsicament femenina, de dones joves i fadrines que vénen a fer feina en el servei domèstic⁵. Ara aquestes dones tenen un paper actiu en el procés migratori i no vénen només per fenòmens de reagrupació familiar (Martínez, U, 1997). Aquest fenomen pareix donar-se també en el cas de les Illes, ja que si l'any 2004 els contractes realitzats a dones del Magrib representen el 9,2% de tots els contractes realitzats a aquest col·lectiu, l'any 2000 només eren el 5,6% dels contractes realitzats a tot el col·lectiu magribí (segons el Centre d'Estudis i Programes Laborals de les Illes Balears). Sembla que la dona magribina va trobant a les Balears un àmbit laboral en el qual inserir-se laboralment.

Els immigrants amb nacionalitat marroquina són el col·lectiu més nombrós quant a rea-

certa estabilitat econòmica i un cert arrelament dins la societat balear.

D'altra banda, la població amb nacionalitat d'algun país de l'Àfrica Subsahariana es caracteritza per ser una població adulta jove, amb poca presència d'infants i de majors de 45 anys. La poca presència de menors de 15 anys i d'individus majors de 45 anys i la descomposició per sexes ens indiquen l'escassa importància de la reagrupació familiar en aquest col·lectiu. Els condicionants per a la reagrupació familiar són difícils de complir per a aquest col·lectiu, que fa poc que ha arribat a les Illes, juntament amb el fet que en molts països de l'Àfrica Subsahariana les "migracions són com un ritu de pas, està fora de la comunitat d'origen és un viatge iniciàtic en el qual el jove aprèn a ser home, i quan torna ja pot formar una família, (...) una de les motivacions per emigrar dels joves és el matrimoni" (Crespo, R., 2001). Aquests fets explicarien la poca incidència de la reagrupació familiar.

Taula 3. Reunificació familiar i nacionalitat. Mallorca

NACIONALITAT	ANY						Total 2002-2007
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
Europa	8,2	8,7	1,8	2,8	5,4	1,1	4,2
Àfrica	50,4	34,2	62,2	45,1	28,9	44,7	43,2
Amèrica Nord	0,4	0,1	0,2	0,1	0,0	0,0	0,1
Amèrica Central	1,6	3,0	3,4	2,9	2,3	3,4	2,9
Amèrica Sud	32,0	44,8	17,8	41,7	55,8	36,7	39,1
Àsia i Oceania	7,4	9,3	14,6	7,3	7,6	14,0	10,5
TOTAL	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut	1.242	2.582	2.748	2.262	3.281	3.477	15.592

Font: Oficina d'Estrangeria – Delegació del Govern a les Illes Balears. Ministeri de Treball i Afers Socials.

grupacions familiar. El 81,4% dels reagrupats de l'Àfrica tenen nacionalitat marroquina, fet que ens demostra que és un col·lectiu que en certa mesura va consolidant el seu projecte migratori, i assoleix

La reagrupació familiar està canviant a marxes forçades el panorama de la immigració a les illes Balears. Implica l'entrada d'un nombre important d'immigrants i, a més, és una forma d'integració de l'immigrant, ja que possibilita

5 És una de les categories laborals que més ha augmentat en els darrers anys. Ruth Mestre en el seu article "Immigración, exclusión y género" (2001) a *Immigración y Derechos*. Fernández, N; Calvo, M. (coord.) Zaragoza: Mira Ediciones SA. (pàg. 97-109) assenyalava que el fet que les dones immigrants estiguin en possessió de la majoria dels contractes del servei domèstic ens adverteix de la seva situació precària, i no del reconeixement dels seus drets. El treball de servir és un treball que se suposa apropiat per les dones que per naturalesa depenen d'altres i per a immigrants. L'explotació en el treball de servir no s'ubica en el treball que es realitza, sinó en el fet que es fa per a algú de qui es depèn.

tenir al seu voltant l'entorn familiar. La reagrupació familiar ha obert a Mallorca les portes a 15.592 immigrants en els darrers sis anys (període 2002-2007). D'una immigració exclusivament laboral, hem passat a una immigració familiar.

Sabem, o algunes investigacions així ho apunten (Santos Rego, M. A. 2007), que el temps que ha transcorregut fins a la reagrupació familiar és determinant per a la integració social, sobretot dels més joves. I que quan la separació ha estat llarga, la convivència familiar torna a començar sovint en problemes i necessita un temps d'adaptació.

ha d'influir no només en la composició efectiva de les llars, sinó també en el seu clima emocional i en l'estructura d'expectatives i desitjos, en les seves prioritats, en els seus sentiments de culpa o frustració, o en les seves majors o menors necessitats de recuperar un temps perdut o de tenir una ràpida constatació que el cost material i sentimental del trasllat ha estat recompenyat.

Totes aquestes circumstàncies fan que les famílies immigrades passin per processos (que no sempre són monopoli seu), però que hi són especialment freqüents. Tal com assenyalen Terrén, E.; Carrasco, C. (2007), entre

Taula 4. Reagrupació familiar i parentiu. Mallorca

ANY							
PARENTIU	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Total 2002-2007
Ascendent *	41,0	63,2	52,1	59,3	54,6	54,6	55,2
Cònjuge**	24,9	26,5	37,8	26,7	22,0	33,7	29,1
Tutor	0,1	0,3	0,2	0,6	0,4	0,3	0,3
Descendent***	33,7	8,9	9,1	12,9	21,9	10,6	14,6
Altres	0,3	1,0	0,9	0,5	1,1	0,8	0,8
TOTAL	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total general	1.242	2.582	2.748	2.262	3.281	3.477	15.592

*EL REAGRUPANT ÉS ASCENDENT (PARE O MARE) DEL REAGRUPAT

**EL REAGRUPANT ÉS CÒNJUGE DEL REAGRUPAT

***EL REAGRUPANT ÉS FILL DEL REAGRUPAT

Font: Oficina d'Estrangeria – Delegació del Govern a les Illes Balears. Ministeri de Treball i Afers Socials.

De les 15.592 reunificacions familiars d'immigrant que ha autoritzat la Delegació del Govern durant el període 2002-2007, el 55,2% dels expedients corresponen a fills d'aquests treballadors i el 29,1% a cònjuges. Cal destacar que el 14,6% dels expedients reunificats han sol·licitat l'arribada dels seus pares. Els matrimonis estrangers que han anat arribat a les Illes solen treballar tots dos amb una dedicació de moltes hores al dia, fet que provoca la necessitat de deixar els "padrins" com a responsables de la cura dels més petits.

No és difícil pensar que la forma en què s'hagi produït la separació i la reagrupació familiar

aquests processos podem esmentar: la reelaboració dels rols masculí i femení (com passa en casos de monoparentalitat o, entre els llatinoamericans, en els casos de reagrupació precedits del treball de la mare i acompanyats de l'atur del pare); la renegociació o derivació de l'autoritat paterna (com passa en casos de maternitat internacional); la convivència plurifamiliar o de famílies amb altres adults en una sola llar; o la inversió de la relació de l'educació típica (com passa quan és el menor qui domina la llengua d'acollida i ensenya o explica a l'adult, o normalment, l'adult no pot evitar mostrar-se davant els menors com a aprenent del context d'acollida, amb la consegüent pèrdua de la legiti-

mitat de l'experiència i el que això condueix per a l'exercici de la seva autoritat).

Les famílies immigrades, efectivament, senten les pressions del trasllat perquè aquest pot estabilitzar diversos aspectes de la vida familiar, des de la mateixa composició de la llar de residència fins a les figures i processos mitjançant els quals es produeix la cohesió o l'autoritat de les famílies, i és en el context d'aquesta desestabilització o reestructuració en el qual han d'enquadrar-se les seves expectatives i actituds respecte a l'escola, el treball, l'entorn social... (Terrén, E. i Carrasco, C. 2007).

Aquests projectes propis duen sovint dificultats, negociacions i esforços que s'afegeixen a la complexa aventura de créixer (Carrasco, S.; Ballestín, B.; Borison, A., 2007).

Per tant, atès que la reagrupació és més freqüent que l'emigració de tot el nucli familiar, les dades ens demostren que les famílies d'origen immigrant no es poden conceptualitzar vinculades a un únic entorn social i arrelades a un sol territori, sinó que s'estenen a través de les fronteres nacionals; així que la majoria s'han anat format entre un "allà" i un "aquí" al llarg d'una trajectòria que pot tenir moltes formes.

Taula 5. Reagrupació familiar i edat. Mallorca

EDAT	ANY						Total 2002-2007
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
0-14	24,3	25,9	24,6	34,2	40,2	36,5	32,1
15-24	43,6	41,6	35,1	37,2	36,6	31,1	36,6
25-44	23,1	22,0	28,7	19,2	15,8	22,6	21,7
45-64	5,8	7,6	7,7	6,1	4,9	6,9	6,5
65 i més	3,1	2,9	3,8	3,3	2,5	2,9	3,1
TOTAL	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total General	1.242	2.582	2.748	2.262	3.281	3.477	15.59215.592

Font: Oficina d'Estrangeria – Delegació del Govern a les Illes Balears. Ministeri de Treball i Afers Socials.

El 36% dels parents directes d'immigrants que han estat reagrupats en els darrers sis anys a Mallorca mitjançant la reagrupació familiar tenen entre 15 i 24 anys. La presència de fills fa més visible la població immigrada a la societat d'acollida, per la necessitat de fer ús de determinats serveis, com ara la relació directa amb l'escola. És important assenyalar que a la llarga l'escolarització de l'alumnat immigrant esdevé un agent de primer ordre per a la integració dels seus familiars, en edat adulta, dins el medi sociocultural.

A més, hem de tenir en compte que tots els infants i joves de la immigració, nascuts en origen o en destinació, arribats en diverses edats acompanyant els seus familiars, construeixen amb el temps projectes propis d'assentament, i a vegades, també de retorn.

4. Famílies mixtes i integració

Una de les conseqüències de la immigració a les illes Balears és l'augment del nombre de matrimonis mixtos i, com a conseqüència, la formació de famílies multiculturals o internacionals. Entenem per famílies mixtes aquelles parelles en les quals l'origen ètnic o la primera nacionalitat d'un dels seus membres és de nacionalitat no espanyola.

Una de cada set bodes que se celebren a Espanya té ja un cònjuge d'un altre país (un de cada cinc a les Balears, Canàries, Madrid i Catalunya i La Rioja, a més de Ceuta i Melilla). En total, l'any 2005 els matrimonis mixtos suposaren ja el 19,42% dels celebrats a les Illes, el doble que l'any 1999. El 45,3% dels matrimonis mixtos tenen un cònjuge d'un

país d'Amèrica del Sud i l'altre de nacionalitat espanyola.⁸

Alguns autors (Rodríguez, D. 2004) afirmen que "el context de formació i dinàmica de les unions mixtes constitueix un espai híbrid sociocultural especialment actiu i complex; i aquestes dinàmiques impliquen processos de negociació i acomodació de bagatges socioculturals diversos".

La investigació sobre matrimonis mixtos ens mostra com canvien les societats modernes. En aquestes, la unitat familiar es configura com un motor de canvi social, per això la importància d'aquest nou fenomen que, als EUA, constitueix una de les tendències demogràfiques més importants del país.

Faria falta una anàlisi més complexa per veure cap a quina societat ens encaminam, una anàlisi que ens permeti contestar preguntes com si la formació de matrimonis mixtos és un

indici d'integració, si implica absència de prejudicis, com es realitza la transmissió generacional de valors i creences dins les famílies mixtes...

Respecte a la pregunta si la formació de matrimonis mixtos és un indicatiu d'integració, algunes investigacions (Albert, M. C. i Masanet, E.; 2007) apunten que aquesta afirmació ha de ser qüestionada i relativitzada, ja que depèn moltes vegades del context social, polític i legislatiu en què s'emmarquin les unions mixtes.⁹ És més, com assenyala l'estudi de Dan Rodríguez (2004), la integració es refereix fonamentalment als aspectes estructurals i instrumentals de la inclusió dels immigrants de la societat receptora; això és, l'accés en condicions d'igualtat als drets de ciutadania, la qual cosa inclou l'accés a recursos com l'habitatge, el treball, l'escolarització, la cobertura sanitària, la participació en la vida política i també el dret a la reunificació familiar.

8 Font: Institut Balear d'Estadística.

9 El mestissatge no és un signe d'integració si, per exemple, un immigrant es casa amb un individu nadiu perquè el Govern obstaculitza la reunificació amb l'espòs o l'esposa. Alguns estudis (Rodríguez, D., 2004) assenyalen que, precisament, un increment dels matrimonis mixtos pot ser degut a un marc legislatiu immigratori restrictiu.

Bibliografia

Albert, M. C. i Masanet, E. (2007) "Socialización, competencia intercultural y construcción de identidades múltiples en el contexto de familias multiculturales: una aproximación teórica". V Congreso sobre la Inmigración en España y las Migraciones Internacionales en el Cambio de Siglo, València, 21/24 de març de 2007.

Carrasco, S.; Ballestín, B.; Borison, A. (2007) "Padres e hijos en el proyecto migratorio: aspiraciones, expectativas y relaciones en un contexto de dificultades múltiples". V Congreso sobre la Inmigración en España y las Migraciones Internacionales en el Cambio de Siglo, València, 21/24 de març de 2007.

Colectivo Ioé (1999) "La inmigración extranjera en España, 2000". A DA: *La integración extranjera en España. Los retos educativos*. (pàg. 13-68) Barcelona: Fundació "La Caixa".

Crespo, R. (2001) "Les cultures dels immigrants: la religió i la tradició de l'Àfrica Subsahariana com a factor d'adaptació". A DA: *Societats pluriculturals i educació: la interculturalitat com a resposta* (pàg. 93-104) Girona: Universitat de Girona i Ajuntament de Girona.

García, I. (2007) "La conciliación reglada: procesos de fragmentación, reagrupación y desagrupación de las familias migrantes." V Congreso sobre la Inmigración en España y las Migraciones Internacionales en el Cambio de Siglo, València 21/24 de març de 2007.

Martínez, U. (1997) *La integración social de los inmigrantes extranjeros en España*. Madrid: Editorial Trotta.

Mestre, R. (2001) "Inmigración, exclusión y género". A: Fernández, N. i Calvo, M. (coord.) *Inmigración y Derechos*. Zaragoza: Mira Ediciones SA.

Pascual, A. (2006) "Las imágenes de la inmigración en Mallorca. Interpretaciones de la multiculturalidad y la ciudadanía". Tesis doctoral no publicada.

Rodríguez, D. (2004) "Inmigración y mestizaje hoy. Formación de matrimonios mixtos y familias transnacionales de inmigrantes en Cataluña". *Migraciones*, 16, 77-120.

Terrén, E; Carrasco, C. (2007) "Familia, escuela e inmigración". *Migraciones*, 22, 9-46.

Família estrangera i participació

en el sistema educatiu de les illes Balears

Luis Vidaña Fernández

*Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques
Universitat de les Illes Balears*

Resum

L'objectiu del nostre article és informar sobre les conclusions obtingudes de l'anàlisi de la situació de la família estrangera a les illes Balears i dels mecanismes d'inclusió del sistema educatiu. La metodologia expositiva triada consisteix a partir d'una anàlisi demogràfica, per conèixer com s'ha arribat a la situació actual, descriure les nostres observacions relatives a la realitat present del sistema educatiu de la comunitat autònoma, reflexionar sobre el paper de la família a l'escola i apuntar idees o suggeriments d'avan-

çar cap a una major implicació escolar de les famílies estrangeres amb la finalitat de millorar el camí de la ciutadania i la cohesió social.

Paraules clau: immigració, estranger, integració intercultural, família, participació, ciutadania.

Introducció

1. El context demogràfic balear

A les illes Balears s'està produint una autèntica revolució silenciosa pel que fa a la com-

posició social ja que, aproximadament, el 50% dels seus habitants han nascut a un altre territori i s'hi han incorporat en un període relativament curt de temps: 40 anys. Si a això afegim el fet que molts dels nascuts a les Illes són fills d'aquestes persones procedents d'altres indrets, amb altres cultures, llengües, costums, etc., poden extreure dues conclusions de partida:

A) En qüestió de pocs anys, la població autòctona de l'arxipèlag balear (des de la perspectiva d'haver nascut dins el context d'una família amb arrels illenques) serà minoritària en la seva pròpia terra.

B) Des del punt de vista educatiu aquest fet planteja un gran repte pel que fa a la integració.

Les xifres que certifiquen això es poden sintetitzar de la següent manera:

El creixement demogràfic de les illes Balears ha estat motivat, bàsicament, per:

a) L'elevada immigració procedent d'altres comunitats autònomes de l'Estat espanyol, fenomen iniciat durant la dècada de 1960 i que continua fins a l'actualitat. En xifres absolutes, aquesta població representa aproximadament el 25% dels residents a les Illes, és a dir, unes 250.000 persones. Dins aquest conjunt hi ha, dins la diversitat que implica, un perfil de família d'origen peninsular que presenta un nivell d'integració molt divers i que té en comú amb la família d'arrel balear la mateixa nacionalitat, la llengua castellana i els trets bàsics de la cultura espanyola, a partir de l'escolaritza-

ció en el mateix sistema educatiu i social.

b) La forta immigració estrangera procedent de tots els continents del món i de la majoria de països que actualment formen part de l'ONU.

Quantitativament, segons les darreres dades del patró municipal d'habitants, la xifra de residents estrangers és de 190.170, als quals s'haurien d'afegir 25.000 residents que han nascut a l'estranger i ja han obtingut la nacionalitat espanyola.

D'altra banda, les dades demogràfiques corresponents a naixements als hospitals de les Illes indiquen que el 25% dels nascuts són de mare estrangera. Aquestes dues darreres dades són importants a tenir en compte perquè, des del punt de vista de la integració cultural, lingüística, social, etc., el fet d'haver aconseguit la nacionalitat espanyola o d'haver nascut a les Illes en el context d'una família estrangera o d'origen peninsular no garanteix, per si mateix, un grau d'integració satisfactori. De fet, una de les hipòtesis de la feina que presentam radica en el fet constatat que hi ha famílies que fa 20 o 30 anys que viuen a les Illes i no s'han integrat a molts d'àmbits. Darrere aquestes xifres tan espectaculars hi ha els nuclis bàsics de la nostra societat, és a dir, les famílies.

Si en el cas de les famílies espanyoles hi ha un substrat cultural, lingüístic i de ciutadania comú, dins el conjunt de les famílies estrangeres trobam una situació molt complexa, heterogènia i difícil d'encaixar dins els paràmetres bàsics de la llengua i cultura balear.

D'altra banda, continuant amb l'anàlisi de la situació actual, podem afirmar, a partir

dels indicadors que presentem a continuació, que aquesta segona gran onada immigratòria constituïda per persones estrangeres no presenta indicis d'aturada o decreixement, tot al contrari.

A) L'evolució demogràfica de les Illes Balears en la dècada 1998-2008 ha estat de 796.483 (1998) a 1.030.650 (2008). Això dona un increment de 234.167 habitants, la majoria d'origen estranger.

Taula 1. Taxes de creixement demogràfic de les Illes (2000-2007)

Any	Taxa creixement població IB (%)
2000	2,9
2001	3,9
2002	4,36
2003	3,31
2004	0,81
2005	2,94
2006	1,82
2007	2,96

Font: IBAE.

B) La constatació que la immigració és el principal factor del creixement de la població radica en l'anàlisi de l'origen d'aquest increment de la població balear durant el darrer any: de l'1 de gener de 2006 a l'1 de gener de 2007 la població empadronada a les illes Balears ha crescut en 29.588 habitants (2'96%).

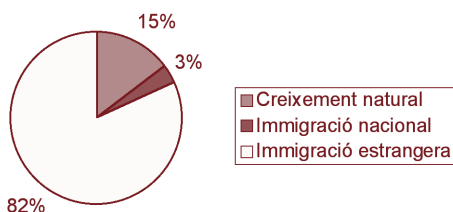
Taula 2. Evolució de la població balear (2006-2007) per lloc de naixement

Lloc naixement	2006	2007	Diferència
Illes Balears	567.761	572.116	4.355
Altres CA	245.528	246.484	956
Estranger	187.773	212.050	24.277
Total	1.001.062	1.030.650	29.588

Font: IBAE.

A més de representar un increment de la població desorbitat, l'element més destriable és la constatació que el creixement és degut a la immigració en un percentatge del 85%, com s'observa al gràfic 1 següent i com ha estat succeint els anys precedents.

Factors de creixement demogràfic de les Illes (2006-2007)

Font: Elaboració pròpia a partir de l'INE.

C) Des del punt de vista educatiu és interessant observar que el fenomen no és exclusiu d'una illa sinó que afecta el conjunt de la comunitat autònoma amb uns percentatges que superen de molt el que hauria de ser el creixement demogràfic desitjable dins un país de l'Europa occidental.

Taula 3. Creixement de la població de les Illes (2006-2007)

Illa	2007-2006	%	Població 2007
Mallorca	25.512	2,97	814.275
Eivissa	3.790	3,33	117.698
Menorca	1.801	2,04	90.235
Formentera	485	6,1	8442
Total Illes Balears	29.588	2,96	1.030.650

Font: IBAE.

D) Si l'anàlisi es fa en l'àmbit municipal (període 2004-2007), s'observa que el creixement afecta el conjunt global de municipis de la comunitat, la qual cosa introdueix un altre element d'anàlisi: una redistribució de la població (migracions internes) molt significativa i motivada bàsicament per:

- a) La mobilitat interna de les famílies estrangeres immigrades, especialment de caire laboral (extracomunitària), amb les repercussions que això té en l'educació dels seus fills i dels centres educatius (augment de la ràtio, distorsió del curs escolar, etc.).
- b) La mobilitat municipal interna de la població autòctona per saturació

urbana i per les millores viàries que faciliten l'accés a nuclis més o menys llunyans (propers a Palma o llunyans: Campos, Binissalem, etc.).

Les taxes de creixement de la població als municipis de les illes Balears al llarg dels quatre darrers anys han estat espectaculars, com indica el següent resum:

- 2 municipis (- negatiu)
- 11 municipis (1 al 4%)
- 29 municipis (5 al 9%)
- 14 municipis (10 al 14%)
- 10 municipis (15 al 19%)
- 1 municipi (+20%)

2. Contextualització de la nova realitat demogràfica en el món educatiu

Les illes Balears es troben al començament de l'any 2008 amb una població que supera el milió d'habitants, fet que provoca entre la població autòctona postures contraposades, per una part, i per a una minoria suposa un factor positiu, ja que té a veure amb un creixement econòmic, amb una gran diversitat humana, amb una riquesa de cultures, llengües, etc., amb una major representativitat política a les institucions de l'Estat, etc.; i per a un altre grup majoritari, els efectes de por de la diversitat, de desconfiança, de percepció d'un cert grau de saturació en un territori limitat com són les Illes, etc., dóna lloc a una lectura més negativa.

La doctora Pascual, a la tesi doctoral "Les visions de la immigració a Mallorca", ha analitzat la percepció dels autòctons en relació amb la presència de la població estrangera a Mallorca i constata un predomini dels ressentiments envers els immigrants que l'autora qualifica de "racisme subtil" per damunt d'actituds xenòfobes i de racisme obert.

En general l'aversion i el ressentiment es presenten en estat invisible, carregats de justificacions, de forma més subtil i encoberta en els grups de classe mitjana alta i de manera més oberta i explícita entre la població de classe mitjana baixa.

La doctora arriba a una conclusió plenament assumible "més que diferències culturals, són les diferències socials i econòmiques l'antitesi de la cohesió i la ciutadania, i que la xenofòbia se sustenta en aquestes desigualtats".

En relació amb els discursos de la població autòctona sobre la presència de població estrangera a les Illes, la doctora Pasqual elabora un mapa de cinc posicions discursives o visions del fenomen migratori "extracomunitari" que, com indica, apareixen mesclats i combinats en la vida quotidiana. Només les enunciam ja que la paraula apunta al contingut:

- La posició de rebuig
- La posició proteccionista
- La posició cívica
- La posició oportunista
- La posició igualitària

Per tant, cal ser conscient del realisme de l'estudi de la doctora Pasqual i de la constatació que només una petita part de la població balear, representada en la visió o el posicionament igualitari, defensa clarament els postulats o el discurs oficial sobre la immigració estrangera a les illes Balears.

Hi ha un discurs social "políticament correcte" i una realitat quotidiana que no sempre manifesta tot allò que pensa, per tant, aquestes visions poden esdevenir un autèntic problema si per part de les institucions no es duen a terme polítiques més decidides d'integració efectiva dels nousvinguts amb la població autòctona.

Per la nostra part, a més de mostrar amb xifres la realitat que pensam que sobrepassa la percepció social que es té a nivell de carrer, i, sobretot que indica una tendència que es troba en una corba ascendent i, per tant, farà augmentar de manera notable la presència de famílies estrangeres a les Illes durant els propers anys, de qualche manera el que pretenen és conscienciar les Institucions de les Illes i la societat en general que aquesta dinàmica necessita respostes urgents en la línia de mecanismes d'integració no únicament nominals sinó reals, útils i operatius.

Dins el món educatiu, les dades existents apunten la necessitat de trobar solucions urgents, no de caire ordinari basades en els mecanismes de funcionament del sistema educatiu, sinó formulant noves propostes, més imaginatives, més creatives, més arrisques també, però necessàries. Les associacions d'immigrants de les Illes, a través de la Federació d'Associacions d'Immigrants de les Illes Balears (FAIB), han recuperat el vell eslògan dels 1960: "la imaginació al poder". Les velles fórmules no serveixen per donar resposta als nous reptes en un context demogràfic com el balear: les institucions van desbistades, els serveis socials desbordats, l'oferta d'infraestructures socials (centres de salut, centres educatius) es troben saturades i són insuficients per cobrir la forta demanda; fet que es pot observar perfectament en l'augment de ràtios en els centres educatius de les Illes i, d'altra banda, aquests no aborden d'una manera decidida i compromesa la interculturalitat, etc.

Per exemple, una dada irrefutable de la complexitat de la situació la trobem al següent quadre sobre l'origen per nacionalitats de la família estrangera present al sistema educatiu de les Illes.

Taula 4. Famílies estrangeres i alumnat presents al sistema educatiu de les illes Balears, per nacionalitat (2007)

Famílies		Alumnat	
Albània	16	Jordània	3
Alemanya	1.859	Cambotja	1
Andorra	12	Líban	5
Algèria	38	Kazakhstan	3
Angola	3	Kenya	8
Antilles Holandeses	7	Letònia	15
Àrabia Saudí	1	Libia	3
Argentina	2.363	Liechtenstein	1
Armènia	7	Lituània	18
Austràlia	4	Luxemburg	10
Àustria	62	Macedònia	2
Azerbaidjan	2	Mali	14
Bangla Desh	13	Marroc	3.913
Barbados	1	Mauritània	10
Bèlgica	92	Mèxic	59
Benin	1	Moldàvia	21
Bielorrússia	12	Moçambic	9
Bolívia	767	Namíbia	1
Bòsnia i Herzegovina	9	Nepal	1
Brasil	396	Nicaragua	16
Bulgària	679	Níger	22
Burkina Faso	6	Nigèria	152
Cap Verd	1	Noruega	27
Camerun	11	Nova Zelanda	4
Canadà	22	Pakistan	15
Colòmbia	1.783	Palestina	2
Congo	2	Panamà	8
Corea del Sud	1	Paraguai	56
Costa d'Ivori	1	Perú	244
Costa Rica	10	Polònia	259
Croàcia	9	Portugal	163
Cuba	232	Puerto Rico	10
Desconegut	32	Regne Unit	1.485
Dinamarca	48	República Txeca	37
Equador	3.007	República	
Egipte	2	Democràt.Congo	1
El Salvador	13	Rep. Dominicana	347
Eslovàquia	28	Rep. Sud-africana	14
Eslovènia	7	Romania	703
Estats Units	34	Rwanda	6
Estònia	5	Rússia	277
Etiòpia	2	Sàhara Occidental	26
Filipines	183	Samoa Occidental	2
Finlàndia	29	São Tomé i Príncipe	1
França	308	Senegal	128
Gabon	2	Seychelles	1
Gàmbia	5	Serra Leone	1
Geòrgia	10	Síria	5
Ghana	9	Sri Lanka	6
Grècia	14	Suècia	75
Guatemala	11	Suïssa	104
Guinea	18	Tailàndia	12
Guinea Equatorial	41	Taiwan	1
Guyana	6	Tanzània	10
Holanda	180	Trinitat i Tobago	5
Hondures	10	Tunísia	8
Hongria	19	Turquia	12
Índia	71	Ucraïna	154
Iran	5	Uruguai	906
Irlanda	45	Veneçuela	201
Israel	12	Xile	485
Itàlia	648	Xina	458
Iugoslàvia	25	Xipre	2
Japó	13		

Font: Anuari de l'educació de les Illes Balears 2007

A la taula anterior s'observa la presència al sistema educatiu de les Illes de famílies procedents de **126** països diferents, originaris de tots els continents del món, representatives de la pluralitat de cultures, llengües, religions, etc., existents al planeta.

Aquestes famílies aporten als centres educatius de les Illes un total de **23.802** alumnes (curs 2006-2007), que situen la comunitat balear en el primer lloc percentual de l'Estat en relació amb la presència d'alumnat estranger, cinc punts per damunt la mitjana espanyola.

Taula 5. Percentatge d'alumnat estranger dins els ensenyaments de règim general no universitari, per comunitats autònomes. Curs 2006-07

Comunitat autònoma	% Alumnat estranger
Balears (Illes)	13,6
Rioja (La)	12,9
Madrid	12,4
Catalunya	11,3
C. Valenciana	11,2
Múrcia	11,0
Aragó	10,1
Navarra	9,7
ESPANYA	8,4
Canàries	8,2
Castella - la Manxa	7,3
Castella i Lleó	6,0
Cantàbria	5,6
Melilla	5,2
Andalusia	4,9
País Basc	4,8
Astúries	3,8
Galícia	2,8
Extremadura	2,6
Ceuta	1,6

Font: MEC

D'altra banda, hem pogut constatar durant la nostra recerca que la presència d'alumnat estranger ha compensat la davallada de l'alumnat en general, matriculat al sistema educatiu de les illes Balears, d'una forma quasi matemàtica, com s'observa al quadre següent:

Taula 6. Evolució de la població escolar d'ensenyances de Règim General de les illes Balears (1997-2007)

Curs	Alumnat total (inclou l'estranger)	Alumnat estranger
1997/1998	142.010	2.956
1998/1999	141.115	3.510
1999/2000	140.397	4.740
2000/2001	142.251	5.774
2001/2002	143.511	8.182
2002/2003	145.012	12.951
2003/2004	147.473	16.648
2004/2005	148.002	19.023
2005/2006	153.672	21.898
2006/2007	157.062	23.802

Font: Dades i xifres. Cursos escolar 2007-2008. MEC. Conselleria d'Educació de les Illes Balears.

De la taula es poden extreure dues conclusions clares:

- Fins a l'any 2000 la població escolar mostra una tendència a la baixa, fins a davallar a 140.397 alumnes, com a conseqüència d'una dinàmica demogràfica moderna caracteritzada per una davallada constant de les taxes de natalitat.
- A partir de l'any 2001 canvia la tendència cap a un augment constant i important de la població escolar de les Illes a causa de l'arribada d'alumnat immigrant procedent, bàsicament, de l'estranger i durant els darrers anys, per una certa recuperació de la natalitat motivada per la presència de famílies estrangeres amb pautes demogràfiques (2 a 3 fills) diferents a les de les famílies autòctones.

En el cas d'una possible estabilització de la immigració estrangera a les Illes durant els propers anys a causa d'un canvi de conjuntura econòmica, és previsible un augment de la població escolar a causa de les pautes de la fecunditat de la població immigrada i al tram d'edat (18-45 anys) majoritari que, previsiblement, motivarà la constitució de noves parelles i el fet de tenir fills, seguint models demogràfics més tradicionals (2 a 3 fills per família).

3. Família i xarxa de centres educatius

3.1. Una proposta de classificació de les famílies estrangeres a les illes Balears

En els nostres treballs previs hem fet una classificació de l'alumnat estranger a les Illes segons diferents variables i, tal vegada, seria interessant fer el mateix exercici amb les famílies, ja que establir uns elements comuns pot ajudar a adoptar propostes d'actuació per afavorir-ne la integració.

1. Les famílies estrangeres, segons la procedència geogràfica i la situació socioeconòmica:

a) Famílies procedents de les àrees desenvolupades (Unió Europea, Estats Units, Suïssa, etc.). Els seus integrants solen ser joves, qualificats professionalment, que treballen a sectors relacionats amb el turisme, el sector immobiliari, el comerç i d'altres serveis. Molts treballen a sucursals d'empreses del seu país d'origen.

El model demogràfic d'aquests nuclis familiars és similar al de les Illes, amb la presència d'1 o 2 fills; i, en un nombre important de situacions, són famílies monoparentals.

b) Famílies procedents de les àrees subdesenvolupades o països en vies de desenvolupament (Llatinoamèrica, Àfrica, Àsia i països d'Europa de l'Est). Habitualment aquest alumnat procedeix de famílies en situació precària que es desplacen segons la feina.

El model demogràfic és més heterogeni, això no obstant, a moltes s'observa la presència de 3 o 4 fills i, en

altres casos, famílies monoparentals també amb una mitjana de fills superior a l'espanyola.

2. Les famílies estrangeres, segons l'afinitat cultural i lingüística en relació amb la cultura autòctona i, per tant, d'una major facilitat d'integració.

En aquest sentit la divisió és triple:

a) Famílies procedents de països llatinoamericans amb llengua castellana i cultura de base hispànica que presenten pocs problemes d'integració, ja que són ben rebudes per la població autòctona i l'únic que els sorprèn és l'existència del català com a cooficial de la CA.

b) Famílies procedents d'Europa i d'altres àrees urbanes desenvolupades, de llengües diferents al castellà i el català. Les seves dificultats bàsiques són de caire lingüístic, ja que des del punt de vista cultural hi ha una afinitat a les pautes culturals de la població autòctona.

c) Famílies procedents d'altres àrees geogràfiques com el Magrib, l'Àfrica subsahariana, el continent asiàtic. Aquest alumnat, a més de les dificultats lingüístiques, presenta unes cultures molt diferents a la pròpia de les illes Balears.

En tot cas, cada família migrant és un món i convé evitar caure en estereotips, així com potenciar el tractament individualitzat i específic.

3.2. La xarxa de centres educatius

Per concloure aquest segon bloc, que pretén ser una radiografia del sistema educatiu balear i del lloc que hi ocupa la població estrangera (famílies i alumnat) en termes bàsicament quantitativs, volem apropar-nos a un altre aspecte a tenir molt en compte a

l'hora d'analitzar la situació actual i les tendències quant a escolarització d'alumnat.

Al conjunt de les Illes trobam tres tipus de centres: públics, concertats i privats, que escolaritzen, respectivament, el 63%, 33% i el 4% de l'alumnat d'ensenyament de règim general no universitari de la comunitat autònoma.

Taula 7. Distribució de l'alumnat d'ensenyaments de règim general, no universitari de les Illes. Curs 2005-2006

Tipologia de centres	Alumnat matriculat	Tipologia de centres	Alumnat matriculat
Centres públics		Centres concertats - privats	
Alumnat	%	Alumnat	%
95.410	63,4	55.162	36,6%

Font: Informe sobre el estado y situación del sistema educativo. Curso 2005/2006. Consell Escolar de l'Estat.

Aquesta doble xarxa de centres (públics i de titularitat concertada/privada) sempre ha existit a les Illes, això no obstant, el problema actual radica en el fet que als centres públics hi ha el 82% de l'alumnat estranger i, consegüentment, de les famílies estrangeres i, els centres concertats (cal recordar que a efectes d'escolarització no hi ha cap diferència amb un centre públic) i privats, només recullen el 18% de les famílies estrangeres i dels seus fills.

Aquest fet, no exclusiu de les Illes, s'explica per moltes raons que semblen lògiques i coherents segons els funcionament i l'estructura del nostre sistema educatiu, això no obstant, en la línia d'una interpretació social de caire més ampli, no té cap raó de ser, perquè el que hi ha en joc és la cohesió social d'una comunitat.

Això no és més que la manifestació dins l'àmbit social dels mecanismes que mouen el model del capitalisme neoliberal i la seva deriva cap a l'individualisme, basat en la competitivitat i la deriva cap a l'estratificació social segons factors econòmics, culturals, etc.

En aquests moments totes les famílies de classe mitjana i alta de les Illes fugen de l'escola pública, on s'escolaritza massivament l'alumnat estranger i on trobam les famílies estrangeres, cap a l'escola concertada i els que poden, a la privada, com a conseqüència del que apunta la doctora Pascual, és a dir, un rebuig "políticament correcte" a la immigració i la por d'una davallada del rendiment escolar dels fills.

Per tant, la major part dels centres públics són els encarregats d'escolaritzar l'alumnat estranger (extracomunitari) i l'alumnat que no es pot pagar un centre concertat o privat; davant això, no ens podem quedar mans ple-gades, si les fórmules actuals no funcionen cal trobar-ne de noves.

4. La participació de les famílies estrangeres al sistema educatiu de les Illes

La importància de l'escola com a mecanisme de socialització dels nous ciutadans és indubtable, bé siguin nascuts a les Illes o provenen d'altres indrets (altres CA i altres països); per tant, el seu paper com a agent generador de cohesió social és imprescindible. En aquest sentit, la integració amb èxit de l'alumnat estranger i de les seves famílies al sistema educatiu balear ha de ser una prioritat de les institucions (conselleries, ajuntaments, centres educatius, etc.).

No es tracta només que tot l'alumnat en edat escolar obligatòria estigui escolaritzat, sinó posar tots els mitjans per garantir la igualtat d'oportunitats, l'atenció a la diversitat, la interculturalitat, etc.

També és imprescindible atreure les famílies estrangeres als centres educatius com a recurs per a la seva inclusió social. En aquest sentit es

parla sovint de rendibilitzar les infraestructures educatives per a qualche cosa més que la formació reglada de l'alumnat.

En síntesi, poden dir que caldria activar tots els recursos existents en la societat balear per acollir i incloure les famílies i l'alumnat estranger, en pla d'igualtat i des del punt de vista de ciutadans de ple dret, perquè, a més de l'anàlisi de les migracions internacionals actuals i, en general, del funcionament de la globalització, es dedueix una conclusió clara: la immensa majoria d'aquests nous residents a la comunitat balear no tornaran als seus països d'origen.

Les circumstàncies geopolítiques mundials impedeixen una detenció total de les migracions; al contrari, les potencien. Els conflictes se centren a la perifèria mundial i mai al centre; així la població civil d'aquestes àrees pateix molts de problemes com la fam, els desastres naturals, les guerres, les epidèmies, la persecució política, l'explotació laboral, etc.

Les facilitats dels transports i, sobretot, la universalitat de les comunicacions permeten el coneixement d'altres espais on les persones viuen d'una manera digna i amb un nivell de vida que identifiquen amb el del paradís. A partir d'aquí es posa en marxa el procés migratori de moltes persones del món subdesenvolupat.

4.1. El sistema educatiu com a mecanismes d'integració de la família a la societat balear

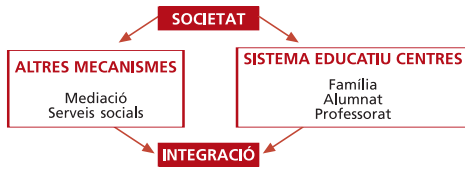
Dins l'educació formal o institucional el sistema educatiu de les illes Balears disposa d'una xarxa de centres on conviuen alumnat, professorat i famílies procedents de tots els continents i de la majoria de països del món, amb diversitat de costums, cultu-

res, idiomes, etc. Dins els centres educatius hi ha l'oportunitat de dur endavant un coneixement mutu dels diferents membres de les diferents comunitats educatives, com a punt de partida per a la sensibilització de la diversitat i l'acceptació de l'altre; en aquest sentit l'escola hauria de tenir-hi un paper més compromès i eficaç, especialment per a la potenciació de la participació de les famílies.

Atès que la participació d'un gran nombre de famílies estrangeres a les Illes no es pot dur a terme com a ciutadans (dret al vot, descompte de viatges, accés llocs de treball dins l'administració pública, etc.), tal vegada es podria potenciar la participació dins l'àmbit escolar en una triple línia: informativa en relació amb el sistema educatiu i el seu funcionament a través del centre on tenen escolaritzats els seus fills, formativa com a futurs ciutadans de ple dret dins el marc d'una societat democràtica mitjançant la participació en activitats organitzades dins el marc del centre educatiu com les escoles de pares i mares, les trobades interculturals, les sortides escolars i, per últim, mitjançant la participació en els organismes del centre (consell escolar, AMIPA, comissions específiques, etc.) i per tant en la presa de decisions en tots aquests àmbits que la LOE preveu.

La formació d'una ciutadania democràtica no és una competència exclusiva de l'educació. Per donar suport al el paper dels centres educatius la societat disposa d'una sèrie de mecanismes, representats pels serveis socials (en l'àmbit institucional, la immigració és una competència de la Conselleria d'Afers Socials i Immigració del Govern de les Illes Balears) i de mediadors interculturals, per donar suport a la la integració dels nouvinguts en un projecte de societat comú.

Esquema 1: Societat i integració

Font: Vidaña.

La majoria de treballadors de l'ensenyament de les Illes Balears som conscients de la manca de participació de les famílies en els centres educatius i en relació amb el funcionament del sistema educatiu.

Diferents informes com el de la fundació Gadeso "La família en el procés educatiu a les Illes Balears" es fan ressò d'aquesta necessitat de millorar la participació, la col·laboració i la implicació de les famílies en el procés educatiu dels seus fills.

Si això és una realitat palpable entre les famílies autòctones de la comunitat balear, encara s'agreuja més en el cas de les famílies immigrades, especialment d'origen estranger, ja que les procedents d'altres comunitats autònomes espanyoles provenen del mateix sistema educatiu i coneixen les normes, el funcionament i els mecanismes bàsics del sistema educatiu espanyol.

Això no obstant s'ha de treballar per canviar aquesta situació ja que hi ha un fet evident: si volen aconseguir l'èxit dels processos d'ensenyament-aprenentatge als centres educatius es necessiten pares/mares i professorat. A més, a una societat democràtica com la nostra la participació és un dret i un deure, i a través del procés s'aconsegueix una motivació i un compromís amb la construcció social, factor clau per introduir la interculturalitat als centres educatius i, per extensió, a la societat en general. Com diu San Fabian (1994), la participació és un mitjà per apropar la cultura escolar a la cultura familiar i a

l'inrevés. Aquesta és, per tant, una porta molt important per a les famílies estrangeres a l'escola i la societat de les Illes.

Com a orientació d'aquesta possible participació, Epstein (1988) planteja sis grans àrees de cooperació:

- El centre escolar com a font d'ajuda a les famílies, en relació amb les seves tasques educatives bàsiques.
- La família com a font d'ajuda al centre, per afavorir una intervenció educativa millor.
- La col·laboració de les famílies en el centre perquè pugui desenvolupar activitats complementàries i de suport.
- La implicació dels pares en activitats d'aprenentatge dels seus fills a casa.
- La intervenció dels pares en la gestió a través dels diferents òrgans de gestió dels centres educatius.
- La connexió de les famílies del centre amb altres institucions socials i comunitats educatives.

Aquesta darrera àrea de cooperació és molt important en el context actual de les famílies estrangeres als centres educatius de les Illes. És tracta d'obrir els centres a l'entorn, de treballar en xarxa amb altres organismes i institucions com els serveis socials i de salut, serveis municipals, ONG, associacions d'immigrants, etc.; és a dir, caminar en la línia de la creació de les comunitats d'aprenentatge com a resposta als reptes actuals de l'educació.

Com indica Arnaiz (2003), la comunitat plural ha de participar en el procés educatiu establint xarxes intercomunicatives amb l'escola per al control democràtic de l'educació i garantir-hi la representativitat de tots els grups.

La realitat social és una construcció humana resultat del diàleg entre tots els actors i sotmesa a noves resocialitzacions, a partir de principis com el diàleg igualitari, la solidaritat, la crítica constructiva, l'adopció de pautes democràtiques, l'acceptació de la diversitat, etc., tots bàsics en una escola intercultural inclusiva.

4.2. Família estrangera i procés migratori

Sovint pensam que moltes famílies (autòctones i estrangeres) no participen en la vida de l'escola perquè no ho volen, no obstant això, en relació amb els mecanismes habituals de les migracions hi ha dues premisses de partida que convé tenir en compte per entendre millor el paper de les famílies estrangeres en el procés d'escolarització dels seus fills als diferents centres de les illes Balears:

- a) En el projecte migratori no és un objectiu fonamental l'escolarització del fill, sí l'educació. La prioritat de les famílies sols ser de tipus econòmic, no fixen la residència a la comunitat balear per escolaritzar els seus fills, donen per pressuposat que això serà viable.
- b) La família immigrant té uns valors propis de la seva cultura o marc de referència que entra en relació amb la nostra forma de veure el món i la cultura.

La presència d'una gran varietat de famílies obliga els centres a realitzar un esforç per adaptar-se a la nova situació. Això no obstant, a la realitat hi troben importants obstacles lingüístics, culturals i administratius.

La idea de la LOE (2006) i les lleis orgàniques anteriors és que la família ha de participar en la vida escolar (consells escolars, AMIPA), i això no obstant les dificultats es troben tant

per part dels centres com per part de les famílies. En el cas de les famílies estrangeres, això encara és més difícil.

Una de les característiques diferencials de les migracions internacionals d'aquests darrers anys ha estat el desplaçament de famílies senceres dels països d'origen a les àrees o països receptors mitjançant el mecanisme de la reagrupació familiar.

Generalment l'inici d'un procés migratori sol ser d'un membre de la família, fadrí o casat, que una vegada superats tota una sèrie d'entrebancs i dificultats arriba a situar-se al lloc triat com a destinació del seu itinerari migratori i, per tant, es troba en situació de poder reclamar la presència d'altres membres de la seva família per instal·lar-se conjuntament al nou medi, a la nova societat, etc.

El fonament de la política de reagrupació familiar, al dret a dur una vida normal i al dogma que la família és l'element natural i fonamental de la societat, i té dret a la protecció de la societat i de l'Estat; per tant, aquests procés és un dret a dur una vida familiar normal que beneficia l'individu i la societat.

La normativa espanyola, com a la resta de països de la Unió Europea, cada vegada és més estricta pel que fa a les exigències de la reagrupació familiar.

Les condicions existents a Espanya per aconseguir reagrupar la família són:

- L'acreditació de tenir una feina o recursos econòmics estables.
- Viure a un habitatge de característiques i amplitud adequades.

Així, la reagrupació comença quan les persones han obtingut una feina, més o menys

estable, i un habitatge on poder residir; per la qual cosa, per als immigrants econòmics ha de passar un cert temps, en ocasions, anys, per poder dur les seves famílies a conviure amb ells.

La immigració comunitària, en qualitat de ciutadans de la Unió Europea, no té aquests problemes.

Per això, sempre que reflexionem sobre aquestes qüestions cal tenir present la dualitat existent entre la presència a les Illes, d'una banda, de ciutadans de la Unió Europea arribats per motivacions residencials o laborals, i de l'altra, d'immigrants laborals extracomunitaris.

Dins l'àmbit educatiu hi ha sobretot famílies immigrades de caire laboral (comunitaris i extracomunitaris); les circumstàncies de les unes i les altres són completament diferents, ja que els ciutadans europeus amb fills en edat escolar solen triar com a lloc de residència les illes Balears d'una manera totalment voluntària, sense que el factor econòmic sigui decisiu; i, d'altra banda, la immigració extracomunitària respon a motivacions de caire econòmic i es troba condicionada en tot moment per aquest factor.

L'estabilitat en la residència per a l'immigrant i la seva família i el reconeixement com a ciutadà són objectius bàsics de la integració, especialment per a les famílies extracomunitaries, que han de superar tota una sèrie de dificultats econòmiques i legals.

Una vegada aconseguida l'arribada a la comunitat balear de la família de la persona immigrada, sorgeixen uns problemes nous dins la societat receptora com, per exemple, l'escolarització dels fills i, en general, els problemes d'integració cultural, lingüística i social. Un immigrant tot sol, en general, no té

les mateixes dificultats d'integració que quan parlem de famílies senceres.

No sempre els centres educatius són conscients de les dificultats de determinades famílies (legals, lingüístiques, econòmiques, culturals..) per comprendre i participar en la institució balear i relacionar-s'hi amb normalitat. Cal en aquest sentit fer un sobreesforç de coneixement mutu i facilitar aquesta participació.

I, per la seva banda, les famílies haurien de trobar uns canals de participació adients i adaptats a les seves necessitats per facilitar la seva integració social a partir dels seus contactes amb altres pares i professorat, dins un context neutre com haurien de ser els centres educatius.

En aquest sentit, en el següent apartat, farem especial esment del PALIC com un conjunt de suggeriments i propostes d'actuació bastant desconegudes i, això no obstant, molt recomanables per al treball d'inclusió de les famílies estrangeres al sistema educatiu balear.

Altres aspectes a tenir presents en relació amb la presència de les famílies estrangeres als centres educatius són les següents:

- Davant les dificultats (econòmiques, socials, lingüístiques...) i la desconfiança derivada de la inestabilitat legal, moltes famílies es refugien en la religió, en els seus costums, en els seus trets d'identitat diferenciadors, etc.
- Cal tenir present que la família immigrada presenta un sistema de xarxes socials i culturals lligada a la societat d'origen. Certs estudis afirmen que els emigrants són més conservadors que els seus compatriotes al país d'origen, per dues raons bàsiques: l'enyorança i el sentit de manteniment de la identitat.

- El model d'integració desitjable implica que les famílies conservin el nucli cultural propi i aprenguin a valorar i a identificar-se amb la cultura pròpia de les illes Balears. Aquest model és l'anomenat intercultural.
- Als centres també s'ha de considerar la procedència geogràfica, urbana o rural, d'afinitat cultural, lingüística, etc., de la pluralitat de les famílies estrangeres en relació amb la cultura pròpia de les Illes. El procés d'adaptació serà diferents segons les circumstàncies i també segons la voluntat.
- També el nivell cultural del pares és un element important en el seu procés d'integració. Ara bé, no sempre tenir un nivell d'estudis elevat ajuda a valorar la necessitat d'una integració socio-cultural dins l'àmbit les Illes. De vegades la generació dels pares es mantenen dins un gueto o aïllament voluntari de la societat i la cultura de les Illes; per tant, els fills esdevenen, com en el cas de la immigració extracomunitària, agents fonamentals per a la integració de les seves famílies a la cultura i societat pròpies de les illes Balears.
- La mobilitat que implica qualsevol migració és un altre aspecte clau per interpretar correctament el que està succeint amb l'escolarització de l'alumnat estranger als centres educatius de les Balears. L'itinerari migratori no finalitza amb l'arribada a una illa determinada, es pot donar el cas de desplaçaments a altres illes i, sobretot, dins l'espai insular en funció de trobar una feina, una residència, tenir coneguts, etc.
- D'altra banda els centres educatius han de valorar la importància de la família en el procés educatiu de l'alumnat, com a transmissora de la cultura, costums, formes de pensar, de creure, etc. És el marc fonamental en el qual es

configura el jo, és a dir, la identitat. La família és la introductora dels hàbits, la religió, els costums, els aspectes afectius i emocions.

- El xoc cultural entre els valors de la família i l'escola implica una dificultat que s'ha de tenir en compte en la tasca dels centres educatius, i sempre s'ha de plantejar en termes de diferència i no de superior/inferior, dominant/dominada.
- També trobam molt sovint que amb la migració, la família pateix un canvi de rols que pot xocar amb la cultura de la societat d'origen. Un exemple clar són les parelles monoparentals, és a dir, casos en els quals només hi troben un membre de la família, habitualment la dona, que ha estat la pionera a sortir del seu país, amb els seus fills, per treballar al país d'acollida. Aquestes persones presenten una problemàtica particular que té una repercussió important a l'escola.

Com a conclusió, podem dir que la família i l'escola s'han d'entendre des del començament de l'escolarització dels seus fills fins a aconseguir una integració real i completa. La fase de l'escolarització és difícil per a la família, ja que entra en interacció amb un altre ecosistema amb uns codis que desconeix.

5. PALIC (Pla d'Acolliment Lingüístic i Cultural)

És un bon instrument per a l'actuació dels centres educatius de les Illes en relació amb les famílies en general, i, de forma particular, amb aquelles procedents de l'estranger amb codis de referència molt diferents als nostres.

A continuació revisam certs aspectes del PALIC que resulten obvis i raonables com a lectura

però que els centres no apliquen de manera adequada, quan seria relativament fàcil fer-ho.

- Conèixer i informar les famílies de la realitat social de la zona (barri, poble, etc.), és a dir, de tots els serveis socials existents (centres de salut, mediació intercultural, biblioteques, etc.) i sobretot treballar en xarxa amb tots ells.
- El PALIC recomana que “El tràmit de la matriculació s’ha de fer durant una primera visita/entrevista amb la família on s’ha de recollir la màxima informació sobre l’infant/jove i la seva situació familiar. És recomanable que aquest primer contacte amb les famílies el faci un membre de l’equip directiu i, si és possible, sempre sigui la mateixa persona”. Aquesta actuació és imprescindible i es realitza poc sovint als centres públics, s’ha de reconèixer que la xarxa de centres concertats i privats ho fan millor, perquè en el fons els centres públics no consideren les famílies com els clients o usuaris del sistema educatiu.

Una bona acollida de la família (estrangera o autòctona), en un clima de confiança i col·laboració, amb els recursos necessaris (traducció, mediació intercultural) i a un espai adient, sense presses, etc., és fonamental. Aquest moment, a més, s’ha d’aprofitar perquè l’alumnat nouvingut no entri a l’escola o institut com si no tingués passat (acadèmic, social, cultural, familiar, etc.); cal recollir durant aquesta presa de contacte tota la informació existent sobre a l’alumnat i la família.

Tant la forma, el contingut com el context de les reunions entre representant/s de l’escola i les famílies han de garantir una sèrie de condicions mínimes:

- La comoditat i privacitat; no es pot rebre una família en qualsevol lloc i

sense un temps suficient per crear un clima d’intercanvi d’informació i de confiança mútues, que permeti manifestar els seus dubtes, les seves inquietuds i expectatives sobre el procés educatiu dels fills.

- També insisteix el document d’orientacions per elaborar el PALIC en la necessitat de dur a terme una escolta activa, tenir cura del llenguatge ocult tant verbal com gestual, per no donar missatges contradictoris.
- I una darrera aportació del document esmentat defensa el paper de mediador del professorat entre el centre educatiu i la família.

No s’hauria de matricular al sistema educatiu balear cap alumne estranger sense el corresponent expedient acadèmic, la col·laboració de la família i de l’administració educativa (a través dels centres) és imprescindible; perquè, a més, s’ha d’eliminar la idea que als sistemes educatius de procedència no disposen d’aquesta informació. El que cal és establir mecanismes de cooperació a través de les noves tecnologies, per exemple, Internet. És millor disposar d’un document relatiu a un alumne estranger aconseguit per Internet que no tenir res.

El PALIC aprofundeix més i apunta tots els documents que s’haurien de lliurar a l’escola en el procés de formalització de la matriculació dels fills:

- Certificat d’empadronament dels alumnes, si se’n té.
- Documents d’identitat dels pares i alumnes (passaport, el de la mare ens orienta sobre el nombre d’infants petits possibles candidats a escolaritzacions).
- Certificats o qualsevol documentació referida a escolaritzacions anteriors, tant si són del país d’origen com si són

d'altres comunitats autònomes del mateix Estat espanyol.

- Certificat de vacunes dels alumnes.
- Fotografies.
- També s'ha d'informar les famílies i ajudar-les a l'inici de totes les gestions administratives que es considerin necessàries (ajudes econòmiques, beques, contacte amb serveis socials). El centre facilitarà a la família un fullet/llibret informatiu en què es defineixin les característiques del centre i també els serveis que ofereix. És important comunicar a les famílies l'existència de les associacions de pares i mares, AMIPA, les funcions que tenen i també el funcionament del consell escolar com a mitjà de participació en la gestió educativa dels centres.
- El representant de l'equip directiu presentarà el tutor o la tutora de l'alumne a la família per tal de concretar l'entrevista inicial, en la qual l'assistència dels pares i de l'alumne quedi garantida.

Malauradament la majoria de les famílies estrangeres no han tingut una acollida com la que apunta el PALIC i les seves relacions amb els centres educatius de les Illes deixen molt que desitjar des del punt de vista de la participació, com demostra el punt darrer del nostre article, que, amb tot l'assenyalat anteriorment i les deficiències que descriu, dona moltes idees i pautes d'actuació per millorar la situació actual.

6. Aplicació del mecanisme d'investigació-acció en la detecció de necessitats per part de la família estrangera

Dins la metodologia de l'escola intercultural es parla sovint del mecanisme d'investigació-acció que, de qualque manera, coincideix en la nostra idea de cercar fórmules d'anàlisi, inter-

pretació i coneixement de la realitat que hi ha al darrere de les migracions internacionals i del seu impacte a les societats receptores com la balear.

A partir de la constatació del poc coneixement que es té del punt de vista de les famílies estrangeres en relació amb el sistema educatiu de les Illes i de la seva capacitat inclusiva, dins el marc de la Fundació Gadeso dedicada a estudis sociològics, hem dut a terme un estudi de les relacions de la família estrangera i el sistema educatiu balear durant el curs acadèmic 2006-2007.

Aquest treball presenta unes peculiaritats que consideram molt adequades quan es tracta d'estudiar un fet humà tan complex i integral com és la immigració, de les quals volem destacar les següents:

- Ha estat realitzat per un equip multidisciplinari.
- El treball va consistir en un estudi de camp de sis nacionalitats estrangeres presents als centres educatius de les Illes, no triades de manera aleatòria, sinó amb la intenció de recollir una representació de la diversitat d'alumnat i famílies existent actualment a les nostres aules. Les nacionalitats triades han estat: l'anglesa, a part de la seva importància quantitativa, per la seva representativitat com a immigració de la Unió Europea; la marroquina, que constitueix el grup més nombrós d'alumnat estranger a les Illes i, a més, serveix de model per a la immigració procedent de l'àmbit musulmà; juntament amb aquesta també vàrem triar el col·lectiu d'immigrants subsaharians perquè presenten unes peculiaritats pròpies; el quart grup va ser l'equatorià, el més nombrós de l'Amèrica Llatina; el cinquè, en representació de l'Europa de l'est, el búlgar i, per completar l'estudi, els

immigrants procedents de la Xina en representació de la immigració asiàtica.

- Des del punt de vista metodològic, volem destacar el fet que el treball amb les famílies, a partir d'un guió previ elaborat pel grup, ha estat realitzat per persones de les nacionalitats

respectives, la qual cosa ens ha proporcionat unes informacions i respostes molt més fiables. Hem volgut fugir del lema de la il·lustració, que fent-ne una interpretació lliure seria: *tot per a les famílies immigrades però sense conèixer la seva opinió i necessitats*.

Esquema 2: Guió de l'entrevista a les famílies estrangeres

FITXA: ENTREVISTA A LES FAMÍLIES

I. DADES GENERALS FAMILIARS

Dades bàsics de la família:

Família: nuclear
monoparental
viuen amb altres famílies

Edat: Pare () Mare ()

Nacionalitats:

Nre. de fills:

Edats:

Curs d'escolarització:

Lloc de naixement:

La família es troba reagrupada en la seva totalitat (Pares+fills):

Dades bàsics del procés migratori:

Motivació:

Itinerari migratori:

Per què vingueren a les illes Balears:

Any d'arribada:

Situació administrativa: Pare (Regular – Irregular)
Mare (Regular – Irregular)

Treballs dels pares:

Retribució mitjana mensual (resposta opcional):

II. DADES ESCOLARS DELS FILLS

Estudis dels fills al seu país:

Resultats acadèmics:

Expectatives familiars en relació amb l'escolarització dels fills al país d'origen

Altres aspectes relacionats amb l'educació al seu país:

- Escolarització obligatòria
- Normes i sistema de disciplina dels centres
- La figura del mestre o professor
- Alumnes que segueixen estudis mitjans i superiors
- Cost de l'ensenyament
- Grau de satisfacció dels pares amb el sistema educatiu del seu país

III. DADES ESCOLARS DELS FILLS A LES ILLES BALEARS

Valoració general de l'escolarització dels seus fills al centre educatiu:

- Narració del procés o processos seguits
- A quina escola van
- Quin curs fan
- Què els agrada més
- Com duen el tema del català
- Correspondència de nivell
- Dificultats que han tingut
- Suggeriments per millorar
- Avantatges i inconvenients d'un sistema educatiu i l'altre

IV. DADES DE PARTICIPACIÓ DE LA FAMÍLIA ALS CENTRES EDUCATIUS

Pertany a l'AMIPA o al consell escolar

Quina és la seva relació amb el centre dels seus fills:

- Diària/Setmanal/Mensual/Altres
- Quan els criden per qualque cosa
- Quina és la relació amb el professorat del centre
- Conèixer l'equip directiu del centre
- Com és la seva relació amb altres pares i mares

Entenen el funcionament del sistema educatiu de les Illes

Quins són els aspectes dels centres educatius que voldrien conèixer millor

Com es podria millorar la nostra participació a l'escola dels vostres fills

Nota: El qüestionari convé que sigui utilitzat com a guia, a partir dels principis de l'escolta activa, no com a document rigid i lineal, cal aconseguir crear un clima de confiança de les famílies.
L'entrevista és anònima.

De manera molt sintètica volem comentar certes conclusions en relació amb les famílies d'aquestes nacionalitats que mostren una radiografia bastant preocupant de la situació d'integració al sistema educatiu:

- Les famílies estrangeres (anglesa, marroquina, senegalesa, equatoriana, búlgara i xinesa), en línies generals, desconeixen el funcionament del sistema educatiu balear. La informació de què disposen l'obtenen del dia a dia dels seus fills als centres educatius, això no obstant, no hi ha cap mecanisme per part de l'Administració educativa que faciliti una informació global, sistemàtica i detallada del funcionament del sistema. En sentit invers, als centres educatius es desconeixen els sistemes educatius de procedència de l'alumnat estranger, l'expedient acadèmic de l'alumnat d'incorporació tardana, etc.
- L'actitud de les famílies estrangeres és de gratitud cap a l'escola i el professorat en general en l'acollida i educació dels seus fills, no obstant el desconeixement de la majoria de mecanismes i possibilitats del sistema educatiu. Valoren especialment el suport individualitzat o en petit grup per part del professorat especialista amb el qual l'alumnat estranger es troba més segur i amb confiança.
- Les famílies estrangeres no solen ser cridades a l'escola per problemes de conducta dels fills, ja que aquests compensen les seves mancances lingüístiques o de nivell amb un comportament millor que el de l'alumnat autòcton per diferents causes submissió cap a l'autoritat del mestre i de l'adult motivada per la procedència de sistemes de valors més tradicionals i formals. L'excepció en aquest cas seria l'alumnat provinent del Regne Unit.
- La correlació entre el nivell d'integració social de la família al medi cultural i lingüístic de la societat d'acollida és determinant a l'hora d'afavorir o dificultar l'adaptació quant al rendiment escolar dels seus fills. També les seves expectatives quant al futur dels fills determinen el grau d'èxit o de fracàs escolar.
- La situació de precarietat laboral dels pares i l'excessiu nombre d'hores, així com la feina temporal, tenen una repercussió major en relació amb les circumstàncies que envolten l'escolaritat dels fills. La situació econòmica de moltes famílies immigrades és precària i no poden aportar molt (temps i recursos) a l'escola, i això no sempre és comprès per part dels centres educatius.
- En relació amb el punt anterior, la mobilitat de l'alumnat estranger és significativament major que la de l'alumnat autòcton, a causa de la mobilitat familiar especialment en la primera fase del projecte migratori: l'acollida. Fins que les famílies estrangeres no aconseguixen una certa estabilitat laboral, d'habitatge, etc., es pot donar el cas de la necessitat de canviar els seus fills de municipi i de centre educatiu, amb la distorsió que això suposa per a tothom.
- En relació amb les famílies procedents de sistemes culturals més llunyans al nostre, es produeixen sovint situacions de xoc cultural que, en general, a pesar del desconeixement mutu, solen tenir respostes sensates i coherents, tant per part de les famílies com dels centres educatius. En general, hi ha una actitud tolerant i comprensiva per part del sistema educatiu. Tal vegada s'hauria de fer qualche passa més en la línia d'aconseguir una autèntica i completa igualtat d'oportunitats dotant de més

mitjans als centres, formant el professorat en la línia de la interculturalitat, a través de les escoles de pares, amb un major contacte entre les famílies de les diferents nacionalitats, etc.

- El sistema d'escolarització no afavoreix la convivència equilibrada entre estrangers i autòctons ja que la major concentració als centres públics (estrangers i alumnat marginal) dificulta la integració escolar i social de les famílies. La desproporció de l'alumnat estranger que assisteix als centres públics (82%) i als concertats i privats (18%) és intolerable en un sistema democràtic i de justícia social. Cal recordar una vegada més que, a efectes d'escolarització, no hi ha cap diferència entre un centre públic i un centre concertat.
- En relació amb les altres activitats extraescolars, hem detectat coses interessants com ara: una baixa participació per part de l'alumnat equatorià per manca de recursos, de l'alumnat marroquí i xinès per un cert xoc cultural i una major participació del britànic pel caràcter lúdic de les activitats. Això de qualque manera és un reflex de com pensen de les seves famílies en relació amb la funció de l'escola.

- Per últim, les famílies estrangeres no s'integren en òrgans de participació escolar (AMIPA, consell escolar...). Sí solen participar a festes i activitats escolars organitzades pels mateixos centres.

A partir de les conclusions anteriors ja s'indica clarament quina hauria de ser la intervenció de les institucions.

7. Conclusió o corol·lari

En el fons, la presència de famílies estrangeres a la nostra comunitat autònoma el que fa és actuar com un mirall que ens mostra les mancances estructurals del nostre sistema social i les deficiències que, en condicions d'una certa estabilitat o conservadorisme, no és necessari revisar perquè no alteren el funcionament del sistema social; però amb la immigrada massiva de persones procedents de tot el món que han triat el territori balear per viure s'observen aspectes que és necessari revisar de manera urgent, començant per la participació de les famílies (de totes i entre totes) als centres educatius i, per extensió, a la societat balear en el seu conjunt.

Referències bibliogràfiques

AD (2003): *La família en el procés educatiu a les Illes Balears. El paper de l'educador de la família: responsabilitat, participació i valors*. Gadeso. Ed. Lleonard Muntaner. Palma. 176 pàg.

APPLE, M. W.; BEANE, J. A. (coord.) (1997): *Escuelas democráticas*. Madrid. Morata.

ARNÁIZ SÁNCHEZ, P. (2003): *Educación inclusiva: una escuela para todos*. Málaga. Algibe.

CALVO, J. (2004): *Aprendizaje de la ciudadanía en las escuelas*. Granada. Consejo Escolar de Andalucía.

Datos y cifras. Cursos escolar 2007/2008. Madrid. MEC.

EPSTEIN, J. L. (1988): "School and family connections: Theory, reseach and implications for integrating sociologies of education and family". A *Miarriage and Family Review*. Vol. 15.

ESSOMBRA, M. A. (2003): *Construir la escuela intercultural. Reflexiones y propuestas*. Barcelona. Graó.

<<http://weib.caib.es/Documentacio/palic/palic.htm>>

Informe sobre el estado y situación del sistema educativo. Curso 2005/2006. Madrid. Consejo Escolar del Estado.

Institut Balear d'Estadística (IBAE).

Institut Nacional d'Estadística (INE).

Participación de los padres y madres de alumnos en el ámbito municipal y de los centros escolares. (2005) Madrid. Ed. Consejo Escolar Castilla-La Mancha.

SÁNCHEZ ALONSO, M. (1991): *La participación, métodos y práctica*. Madrid. Edt. Popular.

SAN FABIAN MAROTO, J. L. (1994): "La participación ". A: *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 222, febrer pàg.18-21.

Tesi doctoral (Inèdit.) VIDAÑA, L. (2004). *La migració estrangera a les Illes Balears 1996-2003*. UIB.

VON HENTING, H. (2004): *¿Por qué tengo que ir a la escuela?* Barcelona. Ed. Gedisa.

Famílies, gènere i mercat:

de la nuclearització a la individualització

Antònia Puigròs Rebassa

Resum: La forma de convivència més habitual a Espanya i a les illes Balears és la parella (majoritàriament casada) amb o sense fills dependents. La transformació de la societat il·lenca i la configuració d'una determinada estructura productiva han fet sorgir noves formes de convivència, que han suposat un canvi en les funcions que fins aleshores havia desenvolupat la família. En el cas concret de les Balears, l'expansió de l'ocupació (i, més concretament, la femenina) en la dècada dels noranta ha comportat profunds canvis en l'estructura de les llars en relació amb el mercat de treball. I són els propis actors familiars qui formulen les estratègies segons certs determinants estructurals que alhora permeten o estimulen determinats comportaments i en limiten o coarten d'altres.

El tipus d'unió és objecte de gran interès en l'estudi contemporani de les transformacions en la constitució de la parella en les societats occidentals (Kiernan, 1996). L'expansió de les pautes de cohabitació s'ha estudiat en el marc de les transformacions familiars que integren l'anomenada segona transició demogràfica (Van de Kaa 1994, Lesthaeghe 1991) i ha estat interpretada simultàniament en clau d'edat i de generació. Concentrades en els grups d'edat més joves, les proporcions creixents d'unions consensuals s'atribueixen o bé a una fórmula d'assaig que suposa la fase prèvia al matrimoni, és a dir, directament determinada per l'edat, o bé s'entén com una transformació generacional que té lloc en el procés de desinstitucionalització de la família.

És indubtable que la consideració d'una perspectiva de llars resulta de gran interès, i per diverses raons. En primer lloc, l'anàlisi per llars permet entendre'n l'evolució de l'estructura, començant pel nombre de membres que la componen. Des del punt de vista de l'organització i l'estructura social, aquesta és una dimensió molt important. Naturalment, en la grandària de les llars influeixen dos factors fonamentals: el nombre de fills nascuts en les famílies i la composició de les llars familiars, és a dir, si cada llar està integrada per una família conjugal o nuclear en sentit estricte, si predomina el model de família extensa en el qual conviuen amb la parella constitutiva del nucli no només els fills dependents (menors o majors d'edat), sinó també els fills majors i altres persones emparentades (per exemple, els pares de la persona principal) o no, fins i tot si les llars estan formades per més d'un nucli familiar i constitueixen el que es coneix amb el nom de famílies múltiples. En segon lloc, per tant, resulta interessant no només considerar la grandària de les llars sinó, sobretot, la seva composició. Amb aquesta finalitat, és molt convenient elaborar una tipologia de llars en relació amb els criteris habituals de la sociologia de la família i veure quina és la seva evolució. I finalment, el repartiment de la feina i de l'atur per famílies en relació amb l'estructura productiva és un fenomen que territorialment té una enorme importància. L'anàlisi del que podria anomenar-se l'"estructura econòmica" de les llars és, doncs, de gran interès en la mesura que incideix en variables tan significatives com els nivells de renda i pobresa dels individus: sembla clar que aquests nivells han de mesurar-se no des d'un punt de vista individual sinó des del punt de vista de les llars, atès que les rendes individuals se solen compartir en el si d'aquestes llars.

Així doncs, l'article constarà de tres parts: una primera, que podria denominar-se demogràfica, que consistirà en l'anàlisi de la grandària i la composició de les llars; una segona, de caràcter més "sociològic", que estudiarà les llars des del punt de vista de les formes de convivència o "corresidència" que s'hi esdevenen; i una última, de tipus "socioeconòmic", que analitzarà la situació de les llars respecte a l'activitat econòmica i l'estructura productiva il·lenca.

Les transformacions que ha experimentat la família

Com tot sistema social, la família és sensible als canvis que tenen lloc en el seu entorn cultural i històric. Així, al llarg de les distintes èpoques, la família ha anat modificant-se arran dels diferents canvis (ideològics, culturals, econòmics, etc.) que l'han envoltada, de forma que, i com sintetitza Gimeno (1999), la seva progressiva adaptació a aquests canvis s'observa en tres grans fronts relacionats entre si: els membres que componen el nucli familiar, els rols que aquests desenvolupen, i les funcions que s'atribueixen a la família en conjunt.

La família ha experimentat transformacions radicals al llarg del segle XX com a conseqüència dels canvis demogràfics i de la transformació de l'estructura socioeconòmica i laboral de la societat i dels sistemes de valors (Carbonero, M. Antònia, 2006).

No es pot fer una anàlisi de l'evolució del tipus de família sense tenir en compte els canvis en el mercat de treball. Arran de la creixent urbanització i de la nova configuració del mercat laboral, els llaços amb la família extensa s'han desfet; però també arran de l'increment de les dones com a subjectes econòmicament actius i remunerats, sigui per

estratègia davant el cost de la vida o com a recerca de superació personal, són els padrins (padrines principalment) els qui donen suport a la mare en la cura dels fills.

La influència del mercat i de l'Estat com a nous modes d'estructuració de les relacions humanes en els àmbits econòmic i polític, respectivament, ha estat enorme en els valors i les institucions tradicionals. En el camp de la família podem destacar alguns fenòmens nous. Pel que fa a la relació dels cònjuges, assistim a una nova concepció del matrimoni basada no en un imperatiu social sinó en una opció personal, relacionada amb l'autorealització i amb el desenvolupament de la pròpia identitat sense que això es desvinculi d'estratègies de manteniment o ascensió socials.

Així, observam que la clau del procés d'evolució de la família és el canvi d'articulació entre la família i la resta de la societat, que dona lloc al naixement de la distinció entre l'esfera pública i la privada, distinció anteriorment gairebé inexistente, ni perfilada.

El canvi en les estructures familiars obeeix no només als valors i les tradicions culturals

que en constitueixen la base, sinó, sobretot, al procés de transició a una societat postindustrial, on es produeix una substitució de les famílies pels individus com a unitats centrals i indispensables en la vida social. Amb això es culmina el procés d'individualització i es passa de les estratègies col·lectives a les individuals (Flaquer, Lluís, 1999). En les societats preindustrials, les famílies actuen com a corporacions; en aquest cas, prevalien els interessos col·lectius i familiars per sobre dels individuals. En la transició a la societat postindustrial, es parteix del supòsit contrari: pot donar-se, i es dona moltes vegades, una divergència entre els interessos dels diferents membres de la parella, i això pot portar a la dissolució del vincle conjugal.

Així doncs, un dels canvis més importants ha estat el pas d'una unitat familiar extensa, pròpia de les societats agrícoles i fonamentada en paràmetres de la religió catòlica, a models nuclears, propis de les societats industrials i allunyades de condicionaments religiosos (Carbonero, M. Antònia, 2006).

Quadre 1. Característiques de les llars espanyoles. 1991-2005

Característiques de la llar: grandària mitjana de la llar, (1991-2005)																
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	
Espanya	3,36	3,31	3,27	3,23	3,21	3,19	3,15	3,11	3,06	3,01	2,97	2,93	2,90	2,86	2,81	
Andalusia	3,64	3,59	3,52	3,48	3,47	3,44	3,39	3,35	3,30	3,26	3,21	3,15	3,11	3,06	2,99	
Aragó	3,05	3,02	3,02	2,99	2,98	2,92	2,90	2,84	2,77	2,77	2,71	2,67	2,64	2,64	2,64	
Astúries	3,20	3,19	3,17	3,12	3,05	3,08	3,01	2,97	2,91	2,92	2,90	2,83	2,80	2,75	2,72	
Illes Balears	3,21	3,15	3,14	3,10	3,01	2,93	2,89	2,94	2,92	2,80	2,76	2,78	2,76	2,70	2,69	
Canàries	3,74	3,68	3,60	3,57	3,55	3,55	3,47	3,36	3,29	3,21	3,13	3,10	3,01	2,98	2,97	
Cantàbria	3,44	3,40	3,44	3,38	3,34	3,35	3,23	3,18	3,20	3,18	3,07	3,07	3,01	2,99	2,87	
Castella i Lleó	3,23	3,23	3,22	3,18	3,16	3,14	3,13	3,11	3,05	3,00	2,98	2,96	2,93	2,91	2,87	
Castella - la Manxa	3,12	3,08	3,04	3,05	3,04	3,01	3,00	2,94	2,88	2,84	2,81	2,77	2,74	2,71	2,67	
Catalunya	3,21	3,18	3,12	3,06	3,02	3,02	2,99	2,94	2,88	2,87	2,82	2,80	2,79	2,75	2,73	
C. Valenciana	3,27	3,23	3,20	3,16	3,10	3,07	3,03	3,00	2,96	2,88	2,86	2,81	2,79	2,76	2,70	
Extremadura	3,32	3,26	3,21	3,22	3,24	3,21	3,14	3,11	3,08	3,03	3,03	2,97	2,92	2,90	2,88	
Galícia	3,43	3,39	3,36	3,32	3,34	3,30	3,30	3,23	3,17	3,12	3,07	3,04	3,00	2,92	2,86	
Madrid	3,36	3,28	3,25	3,22	3,20	3,21	3,16	3,11	3,05	3,03	2,97	2,93	2,91	2,87	2,86	
Múrcia	3,55	3,54	3,54	3,47	3,43	3,41	3,37	3,33	3,32	3,23	3,21	3,20	3,19	3,12	3,05	
Navarra	3,42	3,35	3,24	3,19	3,16	3,14	3,13	3,11	3,00	2,92	2,89	2,90	2,84	2,80	2,77	
País Basc	3,35	3,32	3,26	3,22	3,16	3,12	3,08	3,05	3,00	2,93	2,89	2,86	2,80	2,75	2,65	
La Rioja	3,11	3,09	3,06	3,09	3,01	2,98	2,96	2,93	2,90	2,83	2,82	2,78	2,70	2,69	2,72	
Ceuta i Melilla	3,87	3,77	3,76	3,65	3,69	3,80	3,82	3,70	3,76	3,69	3,57	3,64	3,51	3,32	3,33	

Font: INE. Anàlisis socials, 2005.

Una de les característiques bàsiques d'aquesta evolució és la reducció de la grandària de les llars. S'ha passat de 3,36 membres a les famílies a menys de 3. Aquest descens també es registra a les llars més nombroses. Així doncs, a la dècada del setanta les llars de 6 o més membres representaven el 8% del total, a l'actualitat aquest percentatge s'ha reduït a gairebé la meitat (4,1%).

Quadre 2. Alguns indicadors de les illes Balears (1991-2001)

Alguns Indicators	Total	Variació 2001-1991	
		Absoluta	Relativa
Nombre de llars	305.478	72.610	31,2%
Llars unipersonals	73.978	35.144	90,5%
Grandària mitjana de la llar	2,69	-0,52	
Parelles amb fills	122.806	4.024	3,4%
Parelles sense fills	64.831	11.590	21,8%
Parelles amb 3 fills o més	16.892	-9.286	-35,5%
Famílies reconstituïdes (*)	4.421	-	-
Parelles de fet	20.299	-	-

Font: INE. Censos 1991 i 2001.

(*) Estimació a partir de la proporció de famílies reconstituïdes al conjunt de l'Estat que és del 3,6%

A l'altre extrem, s'hi situen les llars unipersonals, que són les que han augmentat de forma més considerable durant aquest període. Aquest grup de població es coneix amb la nomenclatura anglesa de *single*. Les darreres dades apunten que a les Illes el 24,2% del total de llars són unipersonals; per tant, podem parlar que gairebé una quarta part de les llars està constituïda per una persona sola. Si ens fixam en el grup d'edat, el grup de llars unipersonals està format en més d'un 62% dels casos per un adult menor de 64 anys. Del total de llars unipersonals, el 24,1% estan formades per persones menors de 35 anys.

L'evolució sociodemogràfica de la família

Per tal de delimitar les característiques estructurals de les famílies espanyoles disposem de amb dos tipus de fonts. Per un cos-

tat, hi ha resultats d'estudis demogràfics, realitzats sobre el conjunt de la població o bé amb mostres suficientment àmplies i adequadament seleccionades com perquè resultin representatives de la població. Aquests estudis, els realitza l'Institut Nacional d'Estadística, que porta a terme cada deu anys el cens de població, en el qual recull informació sobre el nombre de llars i les característiques d'aquestes (membres que la componen, edat, sexe, relacions de parentiu, etc.). També disposam d'una segona font d'estudis de caire més sociològic, realitzats amb certa periodicitat per l'INE. Són estudis que, tot i que l'objectiu fonamental sigui un altre, recullen informació sobre la composició de les llars, de forma que sobre la base de l'explotació de les dades es pot obtenir informació sobre l'estructura i la composició familiar. És el

cas de l'Enquesta de Població Activa, de l'Enquesta de Condicions de Vida i de l'Enquesta de Pressuposts Familiars, que aporten, respectivament, informació sobre l'activitat de la població en relació amb el mercat laboral, les condicions de vida i el nivell de renda, i l'estructura de la despesa i ingressos familiars.

Així doncs, disposam de diverses fonts d'informació sobre les característiques estructurals de les llars, encara que les dades aportades pels diferents estudis citats anteriorment no sempre resulten suficientment il·lustratives ni comparables entre si. Això es deu, d'una banda, al fet que no hi ha en tots els casos un acord unànime respecte a les categories de classificació emprades, i de l'altra, al contingut específic d'algunes que inclouen situacions estructuralment similars però que representen realitats distintes que queden, per tant, desdibuixades.

En el quadre 3 apareix reflectida una primera aproximació a l'evolució de les llars de les Illes. S'han sintetitzat les dades sobre les diverses modalitats de llars de 2001, data de l'últim Cens de Població realitzat a Espanya; igualment s'han inclòs dades comparables referides al Cens de 1991.

Quadre 3. Tipus de llars (Cens 1991 i 2001)

Evolució del tipus de llars a les illes Balears, 1991-2001		
	1991	2001
Llars unipersonals	16,7%	24,2%
Llars multipersonals	83,3%	75,8%
Parella sense fills	27,6%	28,7%
Parella amb fills	61,5%	54,5%
Llars monoparentals	10,9%	16,8%

Font: INE. Censos 1991 i 2001.

De la família a les famílies

El model imperant i majoritari de la família a les Balears continua sent, com ja s'ha apuntat, la llar composta per una parella i la seva descendència. Com reflecteix la taula 1, aquest tipus de família agrupava l'any 1991 el 61,5%, i el 54,5% l'any 2001, és a dir, el percentatge s'havia reduït en 7 punts, malgrat que aquest tipus de llars són amb diferència les més nombroses. Aquest model convencional i majoritari de família ha experimentat en les últimes dècades canvis molt significatius, entre els quals cal destacar els següents:

1. El més comú continua sent que la parella reguli la seva unió de forma legal, però les taxes de nupcialitat a les Balears no deixen de descendir, i cada vegada resulta més freqüent que les parelles *cohabitin* sense legalitzar la seva unió, ja sigui de forma temporal o definitiva. No ni ha estimacions de poblacions exactes d'aquest fenomen, però sí que disposam d'algunes xifres aproximatives: segons dades del CIS, a Espanya entorn

del 14% de la població afirma haver conviscut o conviure de forma estable amb una parella sense casar-se, i l'explotació de les dades del Cens de 1991 realitzada per Fernández i Tobío (1998) reflecteix que, del total de llars amb fills menors de 18 anys, les parelles cohabitants representaven el 2%. Segons dades del Cens 2001, aquest percentatge de parelles de fet era d'un 6%. Les illes Balears i les Canàries són les que registren un major percentatge de parelles de fet respecte al total de nuclis familiars: 9% i 8,3%, respectivament. Les que presenten valors més baixos són Extremadura (2,4%) i Castella-la Manxa (2,6%).

D'altra banda, dins el cens de parelles de fet hem de comptar amb les parelles homosexuals. Al conjunt d'Espanya i segons dades de 2001, s'havien censat 10.474 parelles homosexuals, amb una relació aproximada de quasi 2 parelles d'homes (6.996) per cada parella de dones (3.478). Les Illes Balears són la comunitat autònoma amb major proporció de parelles homosexuals: 26 per cada 10.000 parelles. La segueixen Canàries i la Comunitat de Madrid amb 20 parelles per cada 10.000.

2. El progressiu descens de la natalitat que anam contemplant en el nostre context immediat determina, entre d'altres coses, una reducció important de la grandària de les llars. En l'actualitat el procés migratori contribueix a l'augment de la natalitat, però així i tot Espanya és el país amb la taxa de natalitat més baixa de la Unió Europea: el nombre mitjà de fills per dona ha descendit de 2,88 l'any 1974 a 1,07 l'any 1999 (Enquesta de Fecunditat, INE). El nombre mitjà de fills per dona en edat fèrtil, 15-49 anys, també anomenat indicador conjuntural de fecunditat, va tenir un valor l'any 2005 d'1,34. Després d'un llarg període de descens sostingut, que va fer disminuir aquest indicador des del valor 2,88

Quadre 4. Indicador conjuntural de fecunditat' per comunitats autònomes, 2005

Indicador conjuntural de fecunditat' per comunitats autònomes, 2005	
	Fills per dona
Espanya	1,34
Andalusia	1,47
Aragó	1,27
Astúries	0,97
Illes Balears	1,33
Canàries	1,18
Cantàbria	1,20
Castella i Lleó	1,09
Castella - la Manxa	1,29
Catalunya	1,46
Comunitat Valenciana	1,36
Extremadura	1,28
Galícia	1,02
Madrid	1,38
Múrcia	1,60
Navarra	1,36
País Basc	1,20
La Rioja	1,33
Ceuta	2,40
Melilla	2,46

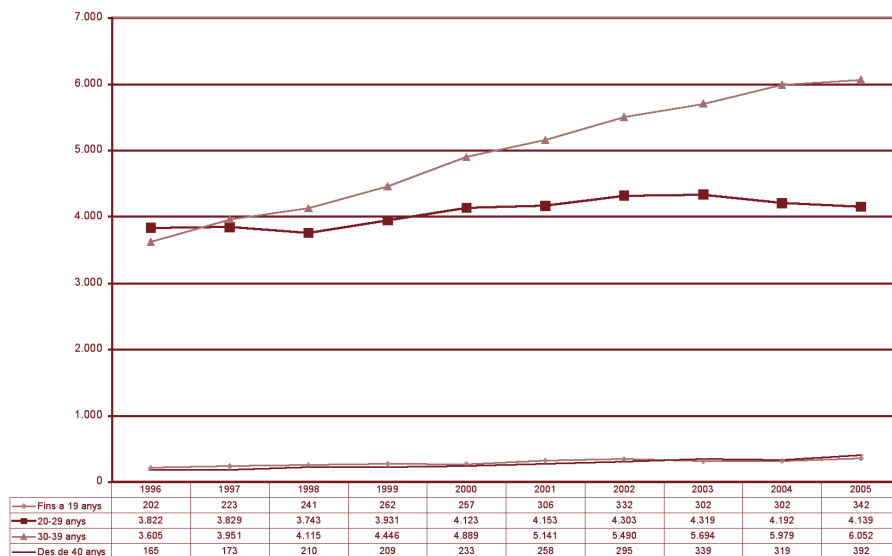
Font: INE. Indicadors Demogràfics Bàsics

de l'any 1974 fins al mínim de 1,16, assolit l'any 1998, ha començat una suau tendència a l'alça. L'evolució ha estat similar a totes les

comunitats autònomes. A Andalusia, Llevant (a excepció de les Illes Balears), Comunitat de Madrid i Comunitat Foral de Navarra se supera la mitjana estatal. Aquest augment està influenciat pel creixement dels nascuts de mare estrangera, que han passat de representar el 4,2% del total de naixements l'any 1998 al 13,9% l'any 2004.

3. En relació amb les dades anteriors, a Espanya, igual com passa a d'altres països, es retarda l'edat d'accés a la maternitat. Les dades del Moviment Natural de Població mostren de forma clara l'evolució recent d'aquest fenomen si atenem al nombre de naixements en funció de l'edat de les mares agrupada per intervals. Així, doncs, fins fa una sèrie de dècades el moment del cycle vital en el què resultava més freqüent que les dones tenguessin descendència era la dècada dels 20 anys, seguit a una important distància per la dels 30 anys. Durant els últims anys s'aprecia com la maternitat a edats extremes (abans dels 19 anys i a partir

Gràfic 1. Nombre de naixement anuals segons l'edat de la mare. Illes Balears (1996-2005)

Font: INE. Moviment natural de població.

1 És el nombre mitjà de fills per dona en edat fèrtil (15-49 anys).

dels 40) continua essent menys comú, però el nombre de naixements en dones entre 20-29 anys, d'una banda, i entre 30-39 anys, de l'altra s'ha anat apropant progressivament fins a creuar-se, de forma que la maternitat en la dècada dels 30 resulta ja més freqüent i supera, des de 1997, el tram d'edat comprès entre els 20 i 29 anys.

Malgrat que, la major part de les llars espanyoles continuen estant formades per una parella i la seva descendència, el nombre de famílies la composició de les quals no respon a aquest patró convencional no deixa d'augmentar. Veiem-ne algunes xifres.

1. En relació amb els canvis que ja hem assenyalat, una primera dada té a veure no ja amb el descens en el nombre de fills o filles, sinó amb l'absència d'aquests. Segons dades del Cens de 2001, a Espanya el 17,3% del total de llars estava format per parelles que vivien soles i a les Balears aquesta dada és del 28,7%. Això no obstant, aquesta dada no pren en consideració l'edat dels adults, de forma que inclou tant parelles joves sense descendència com adults d'edat més avançada que ja no conviuen amb els seus fills i filles.

2. Entre les diferents formes de família no convencional destaquen les *llars monoparentals*, és a dir, les integrades per un únic progenitor i els seus fills o filles, que suposen a les Balears un 16,8% (segons Cens 2001), i que estan encapçalades en un 77% dels casos per dones. Es tracta d'una realitat familiar que ha experimentat un augment espectacular en els últims anys; si ens fixam en el període intercensal (1991-2001), el nombre de famílies encapçalades per un únic progenitor amb fills o filles menors d'edat ha crescut en un 80,6%. Sota aquesta

etiqueta queda inclòs un conjunt bastant heterogeni de famílies, entre altres coses en quant a l'origen del seu caràcter monoparental, la qual cosa, mostra una clara i consistent relació amb el gènere del progenitor. Així, les famílies monoparentals encapçalades per homes estan formades majoritàriament per un vidu amb els seus fills o filles (46,4% dels casos), mentre que si el progenitor és una dona, en un 62,4% dels casos la llar monoparental procedeix de la dissolució d'un matrimoni. És a dir, estaríem parlant de gairebé set dones per cada home.

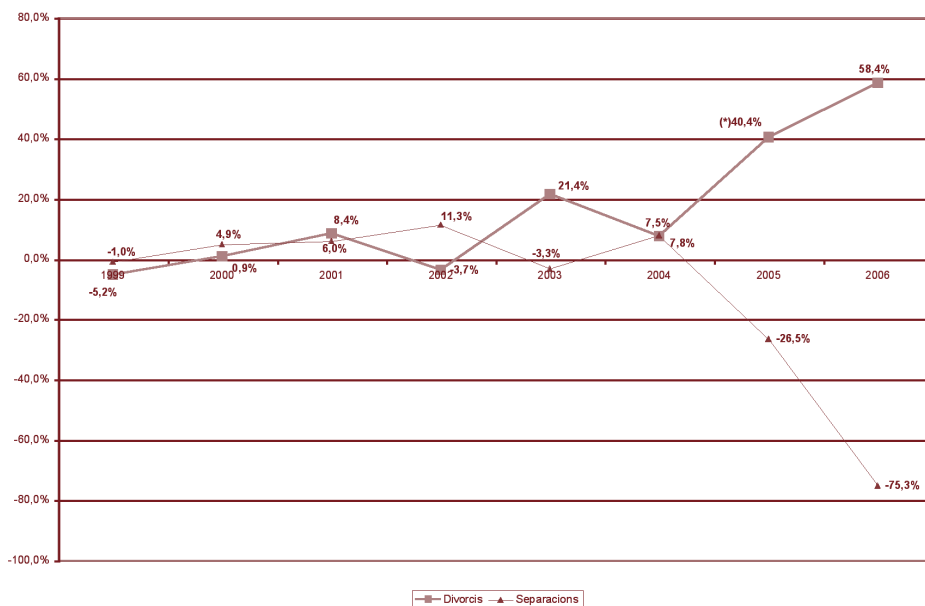
De fet, sobre el total de nuclis monoparentals de mares amb fills, el 26,5% correspon a mares separades o divorciades amb fills. A les Illes Balears aquest percentatge és de gairebé el 33%, és la segona comunitat per darrere Catalunya, amb el percentatge més elevat de nuclis monoparentals de dones separades o divorciades amb fills.

3. L'important percentatge de monoparentalitat degut a la ruptura matrimonial que acabam d'assenyalar no resulta sorprenent si atenem a l'evolució de la separació i el divorci a Espanya. Segons dades de l'Estadística de Nul·litats, Separacions i Divorcis³ (2006), a les Illes Balears s'han dissolt 3.949 matrimonis, un 3,2% més que l'any 2005. Aquesta evolució és distinta si feim l'anàlisi de les separacions o bé dels divorcis. Així doncs, tant al conjunt d'Espanya com a les Illes Balears es dona una major taxa de creixement dels divorcis que de les separacions. Aquest fet es deu al canvi en el marc regulador produït per l'entrada en vigor de la Llei 15/2005, de 8 de juliol, que permet el divorci sense necessitat de separació prèvia. El nombre de dissolucions matrimonials per 1.000 habitants a Espanya és de 3,26. Les comunitats autònomes que registren una major

³ L'Estadística de Nul·litats, Separacions i Divorcis s'elabora a partir de la informació facilitada pels Jutjats de Primera Instància, Primera Instància i Instrucció i de Violència sobre la Dona, relativa als processos de dissolució del vincle matrimonial.

Gràfic 2. Evolució de les separacions i divorcis per any a les Illes Balears

Evolució de la variació interanual del número de divorcis i separacions a les Illes Balears, (1999-2006)

Font: INE. Estadística de nul·lits, separacions i divorcis.
(*) Entrada de la Llei 15/2005

taxa són Canàries (4,31), illes Balears (3,94) i Catalunya (3,85). Una de les conseqüències d'aquest augment té a veure amb el creixent pes que aquest tipus de famílies té en el fenomen de la monoparentalitat, de forma que, en les llars monoparentals encapçalades per dones, el percentatge de casos deguts a la separació o al divorci és del 31,4%.

4. El quadre següent recull el nombre de naixements anuals a les Balears en els quals la mare no estava legalment casada, i el creixent percentatge que suposa respecte al total de naixements, percentatge que l'any 1991 suposava el 9,56% i per a l'any 2005 és de gairebé el 23%. Això no obstant, en aquestes dades de nou estarien incloses realitats ben diverses, atès que fan referència tant a dones que

Quadre 5. Nombre de naixements totals i número de naixements de mare no casada a les Illes Balears (1991-2005)

La natalitat fora del matrimoni. Illes Balears 1991-2005			
	Nombre de naixements	Nombre de naixements (mare no casada)	% sobre el total
1991	8.622	824	9,56
1992	8.491	717	8,45
1993	7.891	740	9,37
1994	7.683	734	9,56
1995	7.718	799	10,35
1996	7.794	880	11,29
1997	8.176	979	11,97
1998	8.309	1.094	13,16
1999	8.848	1.227	13,87
2000	9.502	1.450	15,26
2001	9.858	1.742	17,67
2002	10.420	1.991	19,11
2003	10.654	2.165	20,32
2004	10.792	2.364	21,90
2005	10.925	2.495	22,84

Font: INE. Moviment natural de la població

accedeixen en solitari a la maternitat, com a mares que conviuen de forma estable sense legalitzar la seva unió, i igualment a lesbianes amb fills.

5. Durant els últims anys també hem de parlar d'un fenomen relativament nou, es tracta de les denominades *famílies reconstituïdes*, i és que és molt freqüent que després de la ruptura matrimonial es torni a formar un nucli familiar. Les segones núpcies constituïen tradicionalment un fenomen quasi exclusiu dels vidus i les vídues, però després de l'aprovació de la Llei del divorci cada vegada és més freqüent la formació i consolidació d'una segona parella entre les persones separades i divorciades. Així, el percentatge de matrimonis en els quals un o ambdós cònjuges havia estat prèviament casat fou l'any 2001 del 3,6%. Aquest indicador els últims anys haurà anat en augment a causa de l'elevada persistència en l'increment de separacions i divorcis.

6. Poc podem dir sobre la incidència de la paternitat o maternitat homosexual en el nostre país, perquè no disposam de dades oficials que reflecteixin com es concreta aquesta realitat en el nostre context immediat.

Les famílies i la seva relació amb l'activitat econòmica

L'evolució econòmica i social dels últims anys ha modificat substancialment les característiques de les formes de vida familiar a les Balears. En aquesta etapa, el que cal destacar és la creixent homogeneïtzació amb l'economia espanyola, no tant pels canvis socials i econòmics de les Balears sinó per les transformacions que els darrers anys experimenten l'economia i la societat espanyoles. El creixent pes del sector turístic a Espanya, lligat a un procés de desindustrialització i desmantellament de bona part de les activitats agràries més rellevants, suposa una major presència de l'economia espanyola de factors que abans eren típicament propis de l'economia balear: major efecte de l'estaciona-

litat, major eventualitat de l'ocupació, increment de la taxa d'activitat femenina i de la rotació de l'ocupació, intensa especialització terciària de l'economia espanyola en el context europeu i creixent dependència de la demanda de consum exterior.

El principal tret que distingeix les Balears és la seva especialització productiva, entesa com aquelles dedicacions productives que es desenvolupen en el territori. L'elevada especialització productiva de les Balears prové de la seva intensa dedicació al sector turístic. La branca d'hoteleria presenta una importància relativa en el VAB balear, que supera més de tres vegades la que té en el conjunt espanyol, que ja de per si té un alt grau d'especialització turística, com a conseqüència del caràcter idiosincràtic de l'estructura productiva.

Aquesta estructura productiva comporta unes peculiaritats molt marcades en l'estructura del mercat de treball balear: una forta estacionalitat (entesa com a discontinuïtat en el treball), inestabilitat laboral, una elevada rotació laboral. La temporalitat és una característica estructural del model laboral balear. L'estacionalitat és de fet un eix vertebrador de la nostra societat; ha esdevingut l'eix que conforma els comportaments socials i l'organització de la vida productiva. L'estacionalitat afecta totes les esferes: laboral, familiar, d'oci, educació.

Tal com s'ha comentat anteriorment, entre les conseqüències més directes de la caracterització del model de creixement econòmic balear, l'estacionalitat (en termes de discontinuïtat en el treball) és un element determinant del tipus de relacions econòmiques i socials que es produeixen. En bona part, derivades d'aquesta estacionalitat i l'especialització turística de l'economia a Balears s'han generat unes relacions labo-

als que tenen unes formes pròpies que han fet que durant molt de temps a les Illes el grau de flexibilització fos molt més important que a la resta de l'Estat. Els efectes laborals de l'estacionalitat són prou coneguts: major dificultat per sumar períodes de cotització, amb els efectes induïts que això produeix sobre els nivells de protecció social; elevada rotació laboral, no qualificació del treball i sinistralitat laboral; jornades i horaris de treball que dificulten la conciliació de la vida laboral i familiar de pauta d'organització vital del temps, individual i col·lectiu.

La forta i creixent especialització productiva de les Balears en matèria turística es troba en la base del debat sobre l'economia, el medi ambient i la societat, en definitiva, qualsevol que sigui el fòrum de reflexió en el qual ens trobem el nostre caràcter de societat turística determina els principis de l'anàlisi. En aquest punt i lligat a les característiques estructurals del nostre mercat de treball, s'ha de parlar de les estratègies laborals³ (M. Antònia Carbonero, *Estratègies laborales de las familias en España*) que porten a terme les famílies dins aquest context de societat turística. Entenem per *estratègies* els esforços que fa la família com a unitat i que orienta la distribució d'activitats i recursos per obtenir els objectius als quals es dona prioritat a partir d'un conjunt de normes i valors. Des d'aquesta perspectiva les estratègies familiars es dirigeixen a garantir la supervivència social (recursos i manteniment de l'estatus).

La família s'entén en un doble sentit: com a unitat d'aprovisionament, que importa serveis, i com a unitat que exporta activitats. Per aconseguir els seus objectius de reproducció (física i social) els membres de la família han de desplegar diverses activitats. Totes

aquestes activitats impliquen un consum de temps i algunes són remunerades i d'altres no. Les activitats remunerades constitueixen el que anomenem treball productiu, és a dir, el treball assalariat, autònom i també l'irregular o submergit. D'altra banda, el treball dedicat a la cura de la llar, dels infants, de les persones grans; és a dir, el treball no remunerat econòmicament es coneix amb el nom de *treball reproductiu*.

La característica més distintiva de les famílies i el treball a les Balears és que en la parella treballen els dos membres en una proporció important (com ja podíem deduir de l'alta taxa d'activitat femenina) molt superior a la mitjana nacional. En les anàlisis comparatives entre CA apareix de forma repetida "Balears com la comunitat on major és la probabilitat que l'esposa treballi".

Les Balears destaquen per ser una de les comunitats autònomes amb major proporció de parelles amb els dos membres que treballen en categories de qualificats i no qualificats. Es denominen *famílies interdependents* perquè les remuneracions solen ser baixes en relació amb el temps de treball i els contractes en moltes ocasions són eventuais i per tant no permetrien, a cada una d'elles per separat, en moltes ocasions treure endavant una família amb fills; representen el 26,1%, mentre que la mitjana estatal és del 17%.

La distribució d'aquest tipus de famílies per comunitats autònomes no té relació amb els indicadors de riquesa i dinamisme econòmic. En realitat es correlaciona de manera molt significativa únicament amb l'especialització en el sector serveis de la regió i amb un mercat de treball obert que no requereix una qualificació en termes de credencials formatives ni en termes d'expe-

³ La investigació que aporta Mª Antònia Carbonero, situa el seu objectiu en analitzar les estratègies laborals de les famílies espanyoles a través de la construcció d'un conjunt d'indicadors i d'una tipologia particular sobre família i activitat.

riència. Són mercats molt flexibles i amb un elevat índex de rotació laboral. A més, la *família interdependent* té més pes en les comunitats on més elevada és la taxa d'activitat i ocupació.

D'aquesta manera es comprèn que malgrat que les remuneracions salarials són inferiors a les Balears, és la comunitat amb una renda familiar disponible major d'Espanya. Ara bé, també és la regió on major és el temps que *dedica* setmanalment la família al treball (considerant la parella però també els fills, com veurem a continuació).

Un tret distintiu de les Balears, com a conseqüència de l'estructura del nostre mercat laboral, és que els joves de les Balears es decanten pel treball des d'una edat molt jove. L'especialització productiva en serveis que requereixen escassa qualificació impliquen pautes d'abandonament dels estudis per part dels fills que són l'element clau per a la reproducció d'un model de treball flexible d'aquestes característiques.

Les dades sobre el nivell d'estudis dels joves a les Balears ens mostren unes pautes molt diferents de les de la mitjana espanyola. Les raons s'han de cercar en el fet que en el nostre mercat laboral és més fàcil trobar una feina per a la qual no es demana formació, cosa que molts joves aconseguen sense problemes, malgrat que a la llarga això pot suposar, en un futur, una precarietat laboral i un estancament de les seves oportunitats de millora i d'estabilitat laboral.

D'altra banda, les Balears són la comunitat autònoma amb un índex més elevat de joves menors de 20 anys que treballen, símptoma inequívoc que és una de les regions amb una taxa més elevada de fra-

càs escolar i posterior abandonament dels estudis.

A l'extrem oposat, les menors proporcions d'abandonament es produeixen a les comunitats on els mercats productius no ofereixen alternativa als estudis per als més joves, bé sigui en contextos de dinamisme econòmic basat en més qualificacions (és el cas de Madrid o el País Basc) o bé en contextos de major decadència (per exemple, Astúries).

Sembla clar que l'atracció del mercat ocupacional tan especialitzat en els serveis i que té poques exigències pel que fa tant a credencials acadèmiques com a l'experiència, és un poderós imant per als joves. Així, la decisió de deixar els estudis es basa en l'evidència que no s'exigeixen elevades qualificacions atesa l'estructura de les relacions laborals a la nostra comunitat, però també en el fet que l'eventualitat generalitzada i consolidada (que ja afecta també els pares) incita a aprofitar la conjuntura favorable i a concentrar-se en el present, deixant de banda la inversió en formació.

Per tant, a les Balears el major treball de la parella no incideix en uns majors estudis dels fills sinó més aviat a la inversa. A més, la forta estacionalitat de l'ocupació tampoc no ha incitat, com es podria esperar, a la combinació d'estudis i treball.

Aquestes pràctiques socials són a la vegada resultat i reproduïxen un estil de vida basat en un temps considerable de treball de la família i en un oci sustentat en el consum (atesa l'àmplia oferta recreativa).

Com es pot veure al quadre següent, les Balears són la comunitat autònoma on més temps es dedica al treball i a les qüestions de la llar i la família.

Quadre 6. Percentatge de persones que realitzen una determinada activitat al llarg del dia, segons comunitats autònomes (2002-2003)⁴

Percentatge de persones que realitzen l'activitat al llarg del dia									
Activitat principal	Cures personals	Treball	Estudis	Llar i família	Treball volunt. /reunions	Vida social i divers	Esports i activitats aire lliure	Aficions i jocs	Mitjans de comunicació
Mitjana espanyola	100,0	34,1	13,7	81,6	12,4	66,8	40,3	17,9	86,4
Andalusia	100,0	30,0	15,1	79,3	12,8	70,5	37,6	15,5	84,6
Aragó	100,0	34,2	11,4	81,3	14,2	69,5	40,6	21,5	88,4
Astúries	100,0	29,5	12,7	81,4	11,5	64,1	44,8	19,2	90,3
Illes Balears	100,0	39,7	13,1	87,6	12,8	82,8	34,3	13,1	81,0
Canàries	100,0	34,6	13,7	82,7	11,0	70,5	36,3	20,2	88,5
Cantàbria	100,0	32,9	12,3	72,0	10,3	65,4	44,1	16,3	88,1
Castella i Lleó	100,0	32,4	12,1	82,2	14,8	70,8	50,3	22,2	89,0
Castella-La Manxa	100,0	33,8	14,4	78,5	16,1	72,4	37,8	16,9	85,6
Catalunya	100,0	37,6	12,2	82,6	9,0	58,6	38,4	17,1	85,1
Comunitat Valenciana	100,0	35,3	13,3	83,7	14,2	70,8	37,9	18,0	87,1
Extremadura	100,0	29,5	16,2	83,7	16,5	76,5	46,0	18,1	82,6
Galícia	100,0	33,1	12,6	81,2	14,4	66,0	41,0	17,3	83,0
Madrid	100,0	36,5	15,4	82,8	10,5	60,1	39,0	18,9	87,4
Múrcia	100,0	33,7	13,0	80,4	10,3	71,2	39,5	17,0	87,4
Navarra	100,0	37,5	12,6	81,3	18,2	67,6	51,6	18,8	87,8
Pais Basc	100,0	32,6	14,1	82,0	11,8	62,9	51,4	20,1	90,8
La Rioja	100,0	37,1	12,4	78,9	14,7	71,8	44,1	20,0	89,8
Ceuta i Melilla	100,0	30,4	14,1	73,4	15,5	68,8	31,4	16,7	88,5

Font: INE. Enquesta d'Ocupació del Temps

Per adaptar-se a la flexibilitat del mercat de treball balear s'ha format un estil de vida en què els individus estan poc predisposats a haver-se de plantejar com dedicar el seu temps (que és la matèria base) en termes d'inversió, a mitjà o llarg termini, atès que el futur és incert; i en canvi estan molt predisposats al canvi, a la transformació: no hi ha camí marcat i per tant ens hem de concentrar en el present. A més, atès que no es pot esperar construir la nostra identitat a partir d'una ocupació estable, a un camí traçat, la resposta és precisament no aspirar a això, sinó a la variació, a la multiactivitat, al canvi.

A les Balears l'autonomia de la llar paterna es produeix a una edat més jove que a Espanya, però en canvi aquest inici del procés d'emancipació més primerenc no es tradueix en una fecunditat marcadament més alta en aquestes edats. Dit en unes altres paraules, el trànsit a la vida adulta comença més prest però es prolonga més anys. Aquest comportament reproductor es troba

íntimament relacionat amb la decisió de la dona de continuar treballant després del matrimoni.

Una altra característica de les parelles a les Balears, i en concret de les parelles joves, és el gran percentatge de parelles sense fills. Així, de les llars on la persona principal té entre 16 i 34 anys, la proporció de matrimonis sense fills és del 21,3%, quan a Espanya és del 19,8%. I no sols això, sinó que la diferència més gran s'observa en el segment de més edat de la persona principal, entre 30 i 34 anys. Llavors, un 20,6% de famílies d'aquestes edats són parelles sense fills, cinc punts per sobre de la mitjana estatal (un 15,2%).

El cas de les Balears és, doncs, una bona il·lustració empírica de les dades que es presenten a l'article, ja que es donen una sèrie de circumstàncies socioeconòmiques específiques que incideixen de forma determinant en el tipus de relacions laborals característiques de la nostra comunitat autònoma.

4 És l'últim període disponible.

D'acord amb les estadístiques oficials, el mercat de treball balear presenta una capacitat extrema per crear ocupació i donar feina als treballadors en actiu, la qual cosa indueix a pensar, en principi, en un elevat grau de qualitat i cohesió social, no obstant això, no es correspon en la majoria de casos amb els fets, ja que si estam d'acord que un model basat en molt de temps de treball poc qualificat i en un oci basat en el consum recreatiu no genera una potenciació del desenvolupament personal, haurem de concloure que es genera un dèficit en la qualitat de vida que, a més, es transmet d'una generació a una altra (com s'ha vist, per exemple, en la decisió del fills d'estudiar o no). O dit en unes altres paraules, les característiques que s'han descrit ens porten a pensar que en termes socials ens trobam amb un model d'activitat turística poc sostenible i que, per tant, el debat sobre el futur de la nostra societat turística ha de tenir en compte aquesta dimensió i ha d'incorporar indicadors socials sobre els estudis i l'ocupació incloent-hi les situacions familiars.

Un dels aspectes més significatius de la nova conformació de la llar que sorgeix d'aquesta última etapa expansiva és el fet que, malgrat la reducció de la grandària de les llars, el que ha tengut lloc a les Balears és un augment en el nombre de perceptors d'ingressos, que ha suposat un menor risc per al conjunt de la llar en el cas de caure en una situació d'atur. Així, durant aquesta etapa expansiva destaca el creixement del nombre de persones ocupades entre aquells membres de la unitat familiar amb una relació respecte al cap de família de fills o cònjuges (les Balears són històricament una de les comunitats autònomes

amb la taxa d'activitat més elevada i on més membres de la unitat familiar estan ocupats). A la nostra comunitat autònoma, les famílies amb tots els membres incorporats al mercat de treball, és a dir, actius, són les que han guanyat més pes relatiu entre els dos darrers períodes censals. Segons dades de l'últim cens, a les Balears el 66,5% de les llars tenia tots els seus membres ocupats, quan la mitjana espanyola era del 57,1%. De fet, si es fa la comparació entre l'últim període intercensal, les Balears són la comunitat autònoma amb el major creixement de llars amb tots els membres actius (el 62,7%), quan la mitjana per a Espanya fou del 33,7%.

D'altra banda, una segona qüestió rellevant que s'ha de destacar és el fet que darrere el resultat exposat hi trobam el notable avenç registrat per la taxa d'activitat femenina. Durant aquest període, el nombre de llars en les quals la persona de referència és dona ha augmentat considerablement. Part d'aquestes llars encapçalades per dones correspon a la dimensió monoparental. Del total de llars

Quadre 7. Rànquing de la taxa d'activitat i d'ocupació femenina segons comunitats autònomes, 2007

Rànquing de la taxa d'activitat i d'ocupació femenina segons CA, 2007				
	Taxa d'activitat		Taxa d'ocupació	
Madrid	55,30	Madrid	50,89	
Illes Balears	54,44	Illes Balears	49,79	
Catalunya	53,11	Catalunya	48,95	
Illes Canàries	51,57	Navarra	47,36	
Navarra	50,90	Aragó	46,08	
Comunitat Valenciana	49,94	País Basc	45,04	
Aragó	49,67	Illes Canàries	44,85	
Mitjana espanyola	48,94	Comunitat Valenciana	44,26	
País Basc	48,86	La Rioja	43,73	
Múrcia	47,86	Mitjana espanyola	43,63	
La Rioja	47,70	Múrcia	43,09	
Cantàbria	46,48	Cantàbria	42,82	
Galícia	46,02	Galícia	41,40	
Andalusia	44,67	Castella i Lleó	38,94	
Castella i Lleó	43,57	Castella-La Manxa	37,95	
Castella-La Manxa	43,02	Astúries	37,69	
Astúries	42,40	Andalusia	36,80	
Extremadura	41,64	Extremadura	33,74	
Melilla	40,44	Melilla	29,10	
Ceuta	36,77	Ceuta	26,20	

Font: INE. EPA

monoparentals, el 77% estaven dirigides per dones, davant del 23% encapçalades per homes.

El creixement de les taxes d'activitat i especialment les d'ocupació entre el col·lectiu femení ha augmentat el pes de les estratègies de diversificació laboral amb una reducció del model d'especialització de l'ocupació en un sol membre de la família.

Aquesta doble posició de les dones en la família i en el mercat ha transformat la seva identitat, que ara es defineix per la necessitat o la voluntat d'articular en la seva vida quotidiana l'esfera productiva (al mercat de treball) i l'esfera reproductiva (a la família). De manera que, l'anàlisi específica dels «treballs» de les dones a les societats industrials avançades han portat a formular el concepte de «doble presència», que tracta d'emfasitzar, no tant l'acumulació sumatòria de dues jornades de treball (o dues mitges jornades), sinó la necessitat que tenen, ara per ara, d'assegurar la seva presència a les dues esferes. El concepte de «doble presència» va ser elaborat a Itàlia a final dels anys setanta i és especialment adequat per explicar les vivències de les dones dels països del sud d'Europa. En particular a les Illes l'important tradició familista i la falta de serveis de suport a les famílies explica per què, tot i haver incrementat el seu pes en el mercat de treball, les dones han hagut de mantenir una atenció important al grup familiar (així ho posen de manifest les dades de l'Enquesta de l'Ús del Temps per a Balears on el 94,2% de les dones dedica part del seu temps a les tasques de la llar i a la família (mentre que la mitjana nacional és del 92,7%), dedicant-hi temps i capacitat organitzativa (Brullet, 1996, 1998).

Així també ho constaten les dades que ens proporciona l'EPA per a l'any 2006, ja que

som la comunitat autònoma amb la major proporció de dones ocupades en jornada parcial pel motiu d'haver de fer-se càrrec d'infants o de persones dependents, un 23,7%, molt per sobre de la mitjana espanyola, que és del 16,3%. I també som la primera comunitat autònoma amb el major percentatge de dones ocupades en jornada parcial per raons familiars i personals (el 19,7%), quan la mitjana espanyola se situa en el 14,3%.

Si tenim en compte que les dones joves de les Balears tenen els mateixos o superiors nivells de qualificació que els seus companys de generació; que volen fer treball remunerat; que augmenten les seves taxes d'ocupació; que molt sovint fan jornada laboral completa; que quan tenen fills, les seves parelles augmenten les hores de treball remunerat però no les del treball familiar; que la «doble presència» va associada a fortes tensions horàries, i, finalment, que l'estat del benestar és més reduït que no al centre i al nord d'Europa, ens podem explicar sense gaires dificultats per què la taxa de fecunditat total a les Balears costa de remuntar i es manté, l'any 2005, en 1,3 fills per dona.

Aquest indicador mostra que les tradicionals estratègies de suport i ajuda mútua entre dones de la família extensa, per a la criança dels fills o l'assistència als ascendents o a malalts, han reduït de manera progressiva els seus recursos temporals i de mútua substitució. En canvi, les taxes de fecunditat es recuperen en alguns països del centre i del nord d'Europa tot i tenir altes taxes d'activitat entre les mares amb criatures petites. En part, aquesta diferent fecunditat es deu a l'existència de polítiques de suport al treball remunerat de les mares amb mesures específiques, especialment en forma de serveis públics i permisos parentals per a la conciliació entre ocupació i família.

Cal assenyalar, també, que el procés cap a una major autonomia econòmica i una més gran participació pública de les dones han anat acompanyades d'una ràpida desidentificació amb el paper exclusiu de mestressa de casa. Aquest canvi identitari i cultural ja s'havia donat anteriorment als països del nord d'Europa, on els estats, davant les noves necessitats quotidianes dels diversos membres del grup familiar, van actuar amb mesures polítiques conseqüents per mantenir el benestar dels infants i de les persones dependents i assegurar els drets laborals i socials de tota la població.

Tot i que l'anàlisi se centra bàsicament en les modificacions en la composició interna dels membres de la família en relació amb el mercat de treball, és necessari assenyalar altres canvis sobre la composició absoluta dels seus components, vinculats a factors demogràfics i culturals, que també han operat de forma notable durant aquests anys. Parlant de l'augment de l'edat en el primer matrimoni, que està directament relacionat amb la disminució de la fecunditat. L'any 2005, última dada publicada, a Espanya l'edat mitjana per a la maternitat és de 30,9 anys. En totes les comunitats autònomes la xifra supera els 30 anys. En el període 1975-2004, s'ha retardat en més de dos anys la mitjana d'edat en el moment de la maternitat.

Segons l'Enquesta Contínua de Pressuposts Familiars (ECPF) de 2005 que publica l'INE,

Quadre 8. Edat mitjana a la maternitat a Espanya. 1975-2005

Edat mitjana a la maternitat. 1975-2005	
1975	28,80
1980	28,20
1985	28,50
1990	28,90
1995	30,00
2000	30,70
2005	30,90

Font: INE. Indicadors demogràfics bàsics

hi ha 14.865.707 llars a Espanya, un 19,7% més que l'any 1991. La dimensió mitjana de les llars és de 2,8 membres. A les Illes, aquest increment en el nombre de les llars durant el mateix període ha estat molt més destacat, així com hem vist anteriorment, que el nombre de llars amb tots els seus membres actius presenta el percentatge més elevat en relació amb la resta de comunitats autònomes. Segons l'ECPF, l'any 2005 hi havia a les Balears un total de 360.105 llars, un 54,6% més que l'any 1991. Aquesta diferència s'explica perquè l'evolució de la població resident a Espanya durant aquest període ha crescut en un percentatge menor, mentre que a les Balears el creixement ha estat major, en bona mesura per l'arribada de població estrangera; cosa que ha suposat que per a l'any 2006 sigui la comunitat autònoma amb el major percentatge de població estrangera⁵ (el 16,9% sobre el total de població). Molt probablement l'arribada de dones estrangeres en edat fèrtil farà augmentar també la taxa de fecunditat.

Conclusió

Abans de la irrupció del fenomen turístic, les societats tradicionals estaven estructurades de forma que la casa paterna es constituïa com el centre estructural, i no només a nivells de socialització i vida social, sinó també de seguretat individual. Amb el desenvolupament turístic, sobretot els joves i les dones aconsegueixen més independència gràcies als llocs de feina que porta el turisme. És per això que la creació de llocs de feina i les oportunitats de guanyar diners, tant per als joves com per a les dones, disminueixen la seva dependència i sorgeixen tensions en les relacions familiars i es configuren noves formes de família i, sobretot, de relacions.

5 Dades extretes de l'Explotació Estadística del Padró Municipal de l'INE.

Així doncs, les dades que fins ara hem analitzat admeten diverses lectures. Una de les més habituals és considerar-los indicadors d'una moderna i creixent crisi de la institució familiar i, per extensió, reflex d'una seriosa amenaça de la supervivència de la família com a nucli central de la societat. Això no obstant, si es combinen les xifres aportades pels resultats d'altres estudis i reflexions, sembla més realista (i, evidentment, menys alarmant) assumir que el que en realitat contemplam no és tant una crisi de la família sinó un profund i accelerat procés de transformació de la institució familiar, procés que, segons Flaquer, pot catalogar-se com una segona transició històrica de la família, dirigida cap a la pluralitat i la diversitat de forma. Els resultats de nombrosos estudis realitzats des de la psicologia i la sociologia avalen aquestes afirmacions: la família actual es perfila efectivament com una institució dinàmica i canviant, però continua complint les seves funcions essencials com a context de desenvolupament i educació de tots els seus membres i, per tant, no sembla que la seva supervivència es trobi realment amenaçada (Alberdi, 1997, 1999; Flaquer 1991, 1998; Palacios 1999; Palacios i Rodrigo, 1998).

En definitiva, les dades que s'han presentat només reflecteixen que allò que està en crisi és l'existència d'un únic tipus o model de família. Tal com apunta Flaquer, el problema no resideix tant a parlar de la família o les famílies sinó saber quin és el contingut d'aquesta paraula, és a dir, si quan la feim servir ens referim només a un tipus de situació de convivència, o contràriament s'assumeix que la família, en singular, està definida per factors distints a la seva simple estructura o composició aparent.

El cert és que el contingut tradicional del concepte de família suposava, de fet, un

reflex de la realitat a la qual aquest concepte pretenia fer referència. I això queda perfectament il·lustrat si es fa un breu repàs de les definicions que fa unes dècades estableixen diferents autors. Com sintetitzen després d'una revisió Musitu i Herrero (1994), amb distintes accepcions segons cada autor, el que s'assumia de forma generalitzada és que una família només la constituïen una parella de distint sexe, unida de forma legal, amb la seva descendència biològica en comú. Creim que les dades presentades mostren clarament que la definició anterior, basada únicament en la composició familiar, resulta en primer lloc obsoleta, de forma que té ple sentit replantejar-se què és una família, especialment, i en segon lloc, si un concepte com l'anterior, o l'ús del singular al qual Flaquer es refereix, porten implícita la idea que el model convencional biparental és l'únic correcte, sa i/o acceptable de família (Trost, 1996). Aquest tipus de prejudicis no només no són realistes vistes les dades que perfilen la família en l'actualitat, sinó que, a més, i mantinguts des de diverses disciplines, condicionen el tipus d'investigacions que es realitzen i, per tant, la naturalesa dels resultats que aquestes mostren, com apunten González i Triana (1998) en el cas específic de la separació i el divorci.

El que en definitiva es planteja en aquesta aproximació al concepte de família és que el que és realment substantiu i rellevant en la família són les relacions que s'estableixen en el seu interior, per un costat, i les funcions que aquesta desenvolupa i com ho fa, per l'altre, i no la seva composició o estructura. I si, com indicàvem fa uns paràgrafs, l'objectiu últim d'un concepte és reflectir adequadament els elements essencials que delimiten la realitat a la qual el terme fa referència, assumir un concepte de família d'aquestes característiques, més relacional o funcional que estructural, permet sens dubte reflectir més

fidelment la nostra realitat immediata, atès que fa possible incloure tota una sèrie de situacions de divers aspecte extern que, de fet, compleixen les funcions d'una família i, per tant, s'han de catalogar com a tal (Alberdi, 1997; Flaquer, 1991, 1999; González, 1996; Musitu i Herrero, 1994; Palacios, 1999; Palacios i Rodrigo, 1998; Trost, 1990, 1996).

Per últim, des de la sociologia, s'afirma que el terme *treball* fa referència no solament al treball remunerat que es fa a canvi d'un sou o benefici monetari, sinó també al treball no remunerat que es fa a canvi d'altres valors no monetaris. Entre els treballs no remunerats de més importància social hi ha el treball domesticofamiliar i el treball de voluntariat social i comunitari. Una de les idees clau és que els diversos tipus de treball mantenen una complexa dinàmica articulada i que a partir de l'anàlisi dels treballs de les dones es fa visible la relació existent entre les estructures familiars i les estructures econòmiques. Tan aviat és la lògica de la família la que es mostra com a primer factor explicatiu de les dinàmiques del treball remunerat de les dones (les transformacions sociodemogràfiques i familiars indueixen les dones al treball assalariat), com és la lògica econòmica la que domina en l'explicació (algunes reestructuracions i conjuntures econòmiques demanen mà d'obra femenina). Sempre, però, és la relació entre ambdues esferes (la familiar i la mercantil, o, si es prefereix, la reproductiva i la productiva) la que permet entendre els moviments i les fluctuacions de la mà d'obra femenina i les característiques diferencials entre la mà d'obra femenina i la masculina.

En definitiva, fins fa relativament poc, la família i l'espai privat eren un enclavament premodern dins una societat cada vegada

més sotmesa a les exigències de la modernització. Durant els darrers anys la família s'ha modernitzat, la qual cosa ha suposat la creixença progressiva de la individualització i la desaparició gradual de les posicions adscrites. Aquest procés evidencia una homologia creixent entre els espais públic i privat, i sovint representa la fragilització dels vincles familiars com a resultat d'una institucionalitat molt més feble. En l'actualitat, l'aprofundiment de la democràcia privada constitueix una garantia sense precedents amb vista l'establiment d'una veritable democràcia pública.

Definicions bàsiques⁶

S'ha de considerar que pel que fa al cens es defineix **llar** com un conjunt de persones (una o diverses) que resideixen habitualment en el mateix domicili familiar, i **família** com un grup de persones (dues o més) que formen part d'una llar i estan vinculades per vincles de parentiu, ja siguin de sang o polítics, independentment del seu grau.

D'altra banda, el **nucli familiar** és un concepte alternatiu de família, restringit als vincles de parentiu més estrets: parella sense fills, parella amb fills, mare amb fills, pare amb fills (els fills han de ser fadrins, no emparellats i no tenir, en cap cas, algun fill amb aquestes característiques perquè, en cas contrari, podrien formar nucli propi).

Una **família reconstituïda** és una parella en la qual hi ha algun fill no comú, fruit d'una relació anterior.

6 Les definicions s'han extret del Butlletí Informatiu de l'Institut Nacional d'Estadística. *Cifras INE. ¿Cuántos somos en casa?*

Referències bibliogràfiques

Alberdi, I. (1995). *Informe sobre la situación de la familia en España*. Ministerio de Asuntos Sociales. Madrid.

Centro de Investigaciones Sociológicas (1997). *Nuevas familias*. Estudio CIS, (consultat a www.cis.es).

Carbonero, M. Antònia (1997). *Estrategias laborales de las familias en España*. CES, Madrid.

Carbonero, M. Antònia (2006). Memòria del CES. *Sobre l'economia, el treball i la societat de les Illes Balears*.

Flaquer, L. (1991). "Hogares sin familia o familias sin hogar? Un análisis sociológico de las familias de hecho en España". *Papers*, 36, 57-78. Barcelona.

Flaquer, L. (2000). *Les polítiques familiars en una perspectiva comparada*. Col·lecció Estudis Socials de La Caixa, núm. 3, Barcelona.

Flaquer, L. et al. (2006). *Monoparentalitat i Infància*. Col·lecció Estudis Socials de La Caixa, núm. 20, Barcelona.

Jimeno, A. (1999). *La familia: el desafío de la diversidad*. Editorial Ariel. Barcelona.

Instituto Nacional de Estadística (2006). *Movimiento Natural de Población* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (1999). *Censo de población y viviendas 1991* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (2001). *Censo de población y viviendas 2001* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (1999). *Encuesta de Fecundidad 1999* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (2006). *Encuesta de Presupuestos Familiares* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (2006). *Estadística de Nulidades, Separaciones y Divorcios* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (2006). *Indicadores Demográficos Básicos* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (2006). *Indicadores Demográficos Básicos* (consultat a www.ine.es).

Instituto Nacional de Estadística (2006). *Análisis Sociales. Indicadores Sociales* (consultat a www.ine.es).

Mascaró P. (2006). "El mercat laboral de Balears segons l'enquesta de població activa 2005", a Autors Diversos, *Mercat de treball balear 2005*, Confederació Sindical de Comissions Obreres de Balears (Palma).

Musitu, G. i Herrero, J. (1994). "La familia: formas y funciones". A G. Musitu i P. Allat (comps.), *Psicosociología de la familia*. Albatros. València.

Palacios, J. (1999). *La familia como contexto de desarrollo humano*. Universidad de Sevilla: Secretariado de Publicaciones.

Palacios, J. i Rodrigo, M. J. (1998). "La familia como contexto de desarrollo humano". A M.J. Rodrigo i J. Palacios (coord.). *Familia y desarrollo humano*. Alianza Editorial. Madrid.

Mediació familiar

Teresa Bibiloni Rotger

Psicòloga i mediatora familiar

Direcció General de Menors i Família

En realitat la mediació no és una novetat, té una història molt llarga en moltes civilitzacions i cultures diferents. En l'antiga Xina, en el segle V a. C., Confuci instava les persones a usar-la en lloc d'anar al tribunal. Alguns antropòlegs han descrit la tradició en molts llocs de l'Àfrica de convocar una assemblea en la qual es demana la intervenció dels ancians de la tribu per resoldre una disputa entre individus, famílies o pobles. Hi ha molts d'exemples de comunitats a Europa i Amèrica del Nord que en el passat ja usaven la mediació. Els deures d'un cap indi xeienne incloïen la seva actuació com a pacificador per solucionar baralles. Era el mitjà preferit pels antics quàquers per resoldre disputes matrimonials i comercials. Hi ha referències d'una llarga tradició conciliatòria en les comunitats hebrees (Comitè Jueu de Conciliació, 1920). En molts municipis

d'Espanya encara avui existeix la figura del jutge de pau, personatge que durant el segle passat va tenir un important paper conciliador i pacificador. En la societat balear encara avui existeix l'anomenat "home bo", són els jutjats de pau ubicats als ajuntaments dels pobles que no tenen jutjats de primera instància i instrucció. Treballen en assumptes de Registre Civil, fan judicis civils per reclamacions menors, alguns judicis de faltes d'escassa rellevància, i noces civils.

Hi ha nombrosos articles que revisen amb intensitat les circumstàncies que envolten la família, i que concorren cap a l'aparició de la mediació com una nova forma de resoldre conflictes. Revisant superficialment, la família espanyola ha experimentat en els darrers anys (des de la segona meitat del segle XX) unes transformacions psicosocioeconòmiques impor-

tants, que han donat origen a canvis en les seves motivacions, actituds, comportaments, modes de vida i costums. Els fenòmens socials que han influït en aquests canvis:

D'una banda, el desenvolupament industrial promou, entre altres aspectes:

- Una urbanització creixent que va provocar un augment en les ofertes de treball.
- L'oportunitat que la dona s'incorporarà al món laboral, i al seu torn, una liberalització d'aquesta en molts aspectes i sobretot en el d'"igualtat en el poder adquisitiu".
- L'emigració de treballadors del camp a la ciutat, fet que provoca el pas de la convivència amb la família extensa a la convivència de la família nuclear, entre altres aspectes.

D'altra banda, els mitjans de comunicació proporcionen a les famílies espanyoles la possibilitat d'observar les distintes formes de viure d'altres països que tant contrasten amb el model imperant durant molts anys a Espanya. Tot això, entre d'altres molts aspectes, desemboca en l'augment del nombre de separacions de fet, l'augment en l'edat del matrimoni o l'edat de cohabitació i en l'edat de concepció del primer fill, i es nota una disminució de la natalitat important, que avui s'està recuperant a causa de circumstàncies allunyades del tema.

Tots els canvis socials, i davant les noves realitats de les famílies, donen pas a les reformes del dret de família. Són nombroses les lleis aprovades els darrers anys que l'afecten, com ara les lleis que reformen el dret de família com a conseqüència directa del contingut de la Constitució espanyola (Llei 11/1981, la coneguda i famosa Llei 30/1981 del divorci a Espanya), Llei 21/1987, en la qual es regula l'adopció; la Llei orgànica 1/1996, de protecció

jurídica del menor; la Llei 13/2005, per la qual es modifica el Codi civil en matèria de dret a contreure matrimoni; la Llei 15/2005, de 8 de juliol, per la qual es modifica el Codi civil, i la Llei d'enjudiciament civil en matèria de separació i divorci; la Llei 42/2003, de 21 de novembre, en matèria de relacions familiars dels nets amb els avis. I des de la R(98)1 Recomanació sobre mediació als estats membres del Consell d'Europa, proliferen lleis autonòmiques de mediació familiar: Llei 1/2001, de 15 de març, de mediació familiar de Catalunya; Llei 7/2001, de 26 de novembre, de la Generalitat, reguladora de la mediació familiar en l'àmbit de la Comunitat Valenciana, i la Llei 18/2006 de 22 de novembre, de mediació familiar de les Illes Balears. El projecte de decret del Consell de Govern d'aquesta llei de mediació familiar es va publicar en el BOIB el 31 de maig de 2007, i actualment està en procés d'aprovació definitiva i amb la ferma voluntat de l'actual Govern de les Illes Balears d'apropar als ciutadans una mediació familiar, en primer lloc, de qualitat en la formació dels professionals mediadors i, en segon lloc, una mediació familiar amb preus públics, adaptats a totes les economies familiars.

Així, i en constant canvi i adaptació, la família es troba immersa en múltiples conflictes que li proporcionen la possibilitat d'evolució. Els professionals dels camps jurídics, psicològics i socials que treballen amb les famílies, des de les seves respectives disciplines, que els ajuden a resoldre aquests conflictes es troben amb alts nivells emocionals que dificulten els possibles acords entre ambdues parts. D'aquí sorgeixen les diferents formes de resoldre extrajudicialment els conflictes (ADR) (*alternative dispute resolution*), com l'arbitratge, la conciliació i la mediació mateixa.

A les Balears s'obren els primers programes públics de mediació familiar a partir de l'any 1996, concretament a Eivissa durant

l'estiu de 1996, inicia l'activitat el Servei de Mediació Familiar gestionat per l'INTRESS, premiat per l'Àrea Social i Cultural de "Sa Nostra", actualment gestionat des del Consell Insular d'Eivissa, i, l'octubre de 1997, l'Associació de Mediació Familiar a les Illes Balears inicia l'activitat mediatora a l'illa de Mallorca, totalment gratuït i subvencionat pel Govern de les Illes Balears. Actualment aquest programa es du a terme des de les dependències de la Direcció General de Menors i Família, Conselleria d'Afers Socials, Promoció i Immigració del Govern de les Illes Balears, i s'aténen, des de 1994, una mitjana anual de 60 famílies.

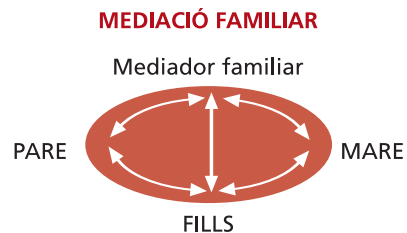
Malgrat que la mediació familiar, pròpiament dita, va ser un dels primers àmbits d'aplicació de les tècniques que avui dia coneixem, no va ser el primer, atès que als EUA es va assajar inicialment aquesta metodologia en la resolució de conflictes entre obrers i patrons al començament del segle passat.

Els diferents àmbits d'aplicació, que han anat evolucionant i aplicant-se de cada vegada amb més freqüència, podrien ser: **mediació comunitària**, que tracta els conflictes generats per la convivència en el marc de la comunitat (entre individus o grups que pertanyen a un mateix barri o ciutat); **mediació escolar**, que tracta els conflictes que es produeixen en els centres educatius; **mediació Laboral**, conflictes entre empresaris i treballadors, que tindria la seva expressió màxima en la "negociació col·lectiva", que és la forma d'equilibrar les relacions laborals mitjançant un procés de diàleg i apropament entre les parts, amb la finalitat d'arribar a acords...; mediació en la jurisdicció penal, entre víctima i agressor; **mediació i reparació en l'àmbit de la justícia juvenil i la víctima**; **mediació en conflictes internacionals**, i la **mediació familiar**, en la qual participen diversos membres d'una

família, biològica o no, o adoptiva, en la qual inclouríem la **mediació intergeneracional**, entre pares i fills a càrrec seu, en les quals participen, d'una banda, els pares, i, de l'altra, els fills, per resoldre, per exemple, conflicte de convivència entre l'adolescent i els seus pares, un conflicte d'herències, o conflictes relacionats amb l'empresa familiar, i també la **mediació intrageneracional**, en la qual participen membres d'una mateixa generació, com per exemple resoldre conflicte d'herències o conflicte sobre estades dels pares ancians, en la qual intervenen solament els germans adults.

Tanmateix, el context enquè la mediació s'inicia amb més intensitat a Espanya, al començament dels anys noranta (T. Bernal, Madrid. A. Coy, Sevilla), és en les ruptures definitives de parella, o el que és el mateix, situacions de separació/divorci. En aquest context és un procés estructurat, en el qual s'ajuden els involucrats en una ruptura de parella. Els cònjuges, casats o no, amb fills a càrrec seu, en vies de separació o ja separat sol·liciten voluntàriament l'ajuda confidencial d'un tercer, imparcial i qualificat, com a facilitador de la comunicació, de manera que puguin, per si mateixos, comunicar-se millor i arribar a acords equitatius i mútuament acceptables respecte a algun o tots els temes relacionats amb la separació. Sempre en interès dels menors. Així, encara que ells se separin com a parella, organitzaran les seves responsabilitats com a pares.

L'esquema seria el següent:

Les premisses bàsiques per dur a terme un procés de mediació familiar, més rellevants i compartides per tots els mediadors professionals i, amb major o menor èmfasi des de tots els models-paradigmes, són les següents:

- **Participació voluntària.** Els participants tenen la possibilitat de retirar-se en qualsevol moment i el mediador també pot posar fi al procés mediador si deixa de ser adequada la mediació o observa que no se'n poden esperar progressos.
- **Neutralitat i imparcialitat del mediador.** Encara que la intervenció d'un tercer influeix forçosament no solament en la manera en la qual les parts negocien sinó també en el contingut de les negociacions, els mediadors no han de ser partidaris de cap de les parts, no han de tenir interès personal en el resultat del procés, i han de prestar igual atenció a tots els participants, manejant el procés d'una manera equilibrada i equitativa. Els mediadors que creuen que saben millor que els pares el que és bo per als seus fills o que aconsellen les parts sobre quin és el millor resultat econòmic estan sobrepasant els límits del rol del mediador. Continuant amb aquest fil, si un mediador té coneixement previ o una relació professional o social anterior amb qualsevol de les parts o amb les dues, no ha d'acceptar la mediació, i se n'ha de cridar un altre, fins i tot encara que les parts no plantegin cap objecció contra el primer. La intervenció anterior com a psicòleg, advocat, etc., compromet seriosament la imparcialitat que es requereix del mediador, que no ha de poder utilitzar coneixements o impressions precedents.
- **La "família" continua existint,** ja que, encara que la parella se separi com a tal, hi ha uns pares i els seus fills.
- Tots els membres d'una família tenen **necessitats** i en el cas dels fills, les mateixes, o diferents, i necessiten els dos pares.
- **Les decisions** preses pels pares o els membres adults d'una família respecte a la manera d'organitzar-la, una vegada separats, en el cas de separacions/divorcis, valen més (són més reals) que les preses per una tercera persona (jutge, advocat, etc.).
- Una vegada que han **acordat un tema**, és recomanable iniciar-ne la pràctica, i tenir així l'oportunitat de modificar-lo abans d'arribar a l'acord final.
- **Els fills** o persones incapacitades han de ser **escoltats** però no han de ser ells els que prenguin les decisions pel que fa als acords, sinó els adults.
- Hi ha **solucions mútuament acceptables** per ambdues parts, i aquestes són les més desitjables per als fills i tots els membres de la família.
- **La confidencialitat** del mediador implica que aquest es compromet, tant oralment com per escrit, a no revelar informació a cap altra persona o institució sense tenir el consentiment per escrit de tots els participants, excepte quan la llei o el seu codi deontològic imposin l'obligació de revelar el secret. La confidencialitat, per tant, no és absoluta.
- La mediació enfoca les qüestions des de la **perspectiva present i futura**, sovint sense entrar en la història de la parella. Encara que alguns casos, i per exemple, en els models narratius de Sara Cobb, alguna informació sobre el passat pot ser interessant quan sigui directament rellevant per a les decisions actuals i els plans de futur. S'ha de diferenciar de la litigació, que tendeix a centrar-se en els greuges i les ofenses del passat.

- Els **mediadors han de ser competents** i qualificats en la matèria en la qual fan la mediació. Si el mediador no té la formació i els coneixements requerits, ha de passar els cas a un col·lega que sí compleixi els requisits.

Des del meu punt de vista, molts mediadors familiars s'han format segons un model particular de mediació i, encara que s'acosten a d'altres, potser no estan familiaritzats amb altres orientacions teòriques amb les quals podem nodrir la nostra experiència professional quotidiana i utilitzar estratègies d'un o un altre segons les necessitats de cada família. Actualment els més destacats són:

- Model de Harvard (Fisher i Ury, 1981, 1991. Haynes, 1984, 1995)
- Model de mediació transformadora (Bush i Folger)
- Mediació familiar terapèutica (Irving i Benjamín, 1995)
- Model ecosistèmic de mediació (Berubé 2002, Parkinson 2002)
- Model narratiu de Sara Cobb, 1994

Model de Harvard o mediació orientada per l'acord'

Una de les característiques principals és la concentració en els "interessos" i no en les "posicions". Una posició és una explicació del resultat preferit per cada una de les parts. Un interès és una necessitat subjacent, una meta que s'ha de satisfer. Per exemple, una parella que discuteix per la quantitat de diners que cada un té dret a percebre seria una posició, però com a pares poden tenir l'interès comú d'oferir estabilitat econòmica als seus fills, i així evitar un canvi de col·legi, si fos possible.

D'aquest model de Harvard poden destacar-se el senzill procés de quatre etapes i els aspectes següents:

1. Definició dels temes: els participants expliquen les seves posicions i els seus sentiments, que s'espera que més endavant deixin de banda. Els mediadors separen les persones del problema: això implica dirigir el procés, de forma que l'activitat d'aquelles es dirigeixi a atacar el problema que els afecta, en lloc d'atacar-se mútuament.
2. Indagació i recollida d'informació que comparteixen els participants.
3. Exploració d'opcions: centrar-se en els aspectes del missatge més relacionats amb els interessos de les parts que amb les seves posicions, considerant les necessitats, preocupacions i conseqüències.
4. Assolir l'acord: negociar un resultat mútuament acceptable. Els conceptes de MAAN (millor alternativa a un acord negociat) i PAAN (pitjor alternativa a un acord negociat) s'usen com a referències amb les quals es pot confrontar una proposta d'acord.

Segons Lisa Parkinson (2005), el procés funciona molt bé quan els participants:

- Tenen interessos o motivació mútua per resoldre problemes.
- Són capaços de pensar racionalment.
- Tenen una idea suficientment clara sobre els problemes que han de solucionar.
- Són capaços d'explicar i sostenir les seves posicions.
- Poden negociar.
- Són capaços de reconèixer un resultat equitatiu o acceptable.

Tot això no és possible per a moltes persones i sobretot en matèria de separació o divorci.

¹ Fisher i Ury, *Obtenga el sí*, Ediciones Gestión 2000, 1996.

Hem de tenir en compte, segons Lisa Parkinson, que aquest model dirigit a l'acord no es va dissenyar per a les famílies, sinó que s'ha pres de la mediació civil i comercial. Si no es reconeixen –continua– suficientment els sentiments i no es dedica un temps a les relacions familiars, poden assolir-se acords sense que les persones/parts hagin arribat a decisions i pactes que tinguin en compte les necessitats de tots els membres de la família, per exemple, les dels fills i les seves pròpies. Ara bé, des del meu punt de vista, una vegada treballats aquests aspectes emocionals, poden utilitzar-se conceptes de MAAN i PAAN com a referències amb les quals es poden treballar els aspectes econòmics de la família o el calendari d'estades dels fills amb un o altre progenitor.

Model de mediació transformadora (Bush i Folger)²

El model desenvolupat per Bush i Folger té dues premisses bàsiques. La primera és que la mediació tingui el potencial de generar efectes transformadors molt beneficiosos per a les parts i la societat. La segona premissa és que la mediació pugui generar aquests efectes solament i en la mesura que el mediador disposi d'una actitud mental i d'uns mètodes per a la pràctica que condueixin a la realització de dues metes clau: l'*empowerment* o revalorització i la *recognition* o reconeixement. La revalorització implica incrementar la capacitat de les persones per prendre decisions per si mateixes, i el reconeixement implica ser més sensibles a les seves necessitats recíproques.

Els mediadors transformadors ajuden a adquirir una comprensió mútua perquè puguin entendre les necessitats de l'altre amb més empatia que abans, aspectes que en alguns casos serà imprescindible treballar per la

manca de, per exemple, reconeixement de l'altre com a pare, bon pare o mare dels fills comuns. O treballar l'autovaloració i capacitat de prendre decisions per si mateixos.

Bush i Folger (1996) resumeixen, segons L. Parkinson, en deu característiques la mediació transformadora:

1. Revalorització i reconeixement com a objectius principals.
2. El resultat final és responsabilitat i la pròpia opció dels participants.
3. Sota la premissa d'"ells en saben més", el mediador es nega conscientment a valorar les opinions i els acords dels participants.
4. Els mediadors tenen una visió optimista de les aptituds i actituds dels participants, fins i tot en els moments en què es mostren poc compassives, dèbils o manipuladores.
5. Animar, permetre i donar resposta a l'expressió de les emocions i les circumstàncies que els motivaren per promoure l'enteneniment i compartir les perspectives.
6. És preferible que el mediador conservi un saludable estat d'incertesa en lloc d'elaborar i confirmar hipòtesis, ja que així s'explora aquesta incertesa, tant dels participants com del mediador mateix, i es continua preguntant, de manera que aconsegueix moments positius de fluïdesa i ambivalència.
7. Les situacions que es produeixen en la sala de mediació són molt importants per als transformadors, se centren en el present, redueixen la velocitat de la discussió i dediquen el temps necessari a l'aclariment i el reconeixement.
8. Quan es revisa el passat es poden valorar les eleccions que es feren, les opcions que llavors hi havia disponibles i els punts d'inflexió importants. Tot això pot conduir a la reconsideració del present i projectar-se cap al futur.

Parkinson, L., *Mediación Familiar*. Ed. Gedisa, 2005.

2 Barush Bush i Folger, *La promesa de mediació*, Granica, 1996.

9. Després d'un avenç, conceben les situacions, que sorgeixen dins la sala de mediació, que allunyen els participants de l'acord com una oportunitat per a l'aprenentatge de la negociació. Reben bé aquests cicles com a part del natural flux i reflux del procés de mediació.
10. Valoren cada pas amb gran sentiment d'èxit, per minúscul que sigui, que contribueixi a donar força personal (revalorització i reconeixement).

Segons Lisa Parkinson, Folger i Bush no aclareixen suficientment si l'objectiu principal és transformar les persones o la seva relació, o les percepcions del seu conflicte. Intentar modificar les persones queda fora de les funcions del mediador i és potencialment perillós. Les persones, normalment, van a mediació perquè se'ls ajudi a arribar a acords (model de Harvard), i si no volen ser transformats i no volen canviar la seva opinió sobre l'altre, hi tenen tot el dret. Per contra, i tenint en compte que la mediació té efectes terapèutics sense ser una teràpia, si es produeix un canvi en la percepció de l'altre per pròpia voluntat sense que el mediador la forci, el paper del mediador és autènticament facilitador.

La contribució de Folger i Bush és posar èmfasi en els aspectes empàtics, idealistes i humans de la mediació, a diferència del model de Harvard, dirigit a l'acord, que pot ser més lògic, fred i limitat per tractar les relacions interpersonals.

Mediació familiar terapèutica (Irving i Benjamín, 1995)

Aquest model reconeix, segons L. Parkinson, que hi ha parelles que són incapaces o que encara no estan preparades per treballar plegades en mediació. És possible captar-ne

algunes per usar la mediació oferint-los una ajuda preliminar d'aquestes en reunions separades, en lloc de rebutjar-los com a "no aptes per la mediació".

El model d'Irving i Benjamín consta de quatre fases:

1. Avaluació
2. Premediació
3. Negociació
4. Seguiment

La funció de la fase d'avaluació o presa de contacte és comprovar si les dues parts entenen la mediació i estan disposades a participar-hi, si hi ha la possibilitat de canvi d'actitud cap al fet que els dos puguin mantenir discussions cara a cara i si la situació és apropiada per a la mediació. Si els dos hi volen participar però emocionalment no poden encara enfrontar-se a sessions conjuntes, se'ls poden oferir sessions individuals addicionals. Irving i Benjamín descobriren en els seus estudis de seguiment –i la meua pròpia experiència m'ho confirma–, que l'avaluació curosa, juntament amb l'ús optatiu de sessions individuals van reduir les possibilitats de l'ús inadequat i prematur de la mediació. Algunes parelles començaren amb sessions separades i després pogueren passar a les negociacions conjuntes, amb resultats satisfactoris.

Model ecosistèmic de mediació (Berubé, 2002; Parkinson, 2002)³

Aquest model se centra en l'ajuda als membres de la família per manejar els canvis i la comunicació entre ells per prendre decisions per al futur durant un període crític de transició i reajustament. S'entén que cada membre de la família és important, els infants i els altres

3 Parkinson, L., *Mediación Familiar*. Ed. Gedisa, 2005.

Parkinson, L., *Techniques de la médiation familiale*, l'Institut Suisse de Droit Comparé, Zúrich, 1992.

Berubé, L. i Lambert, *La Médiation Familiale- étape par étape*, CCH, 2000.

membres de la família, tals com els padrins o noves parelles s'inclouen en la mediació, indirectament, o si és possible, també directament. El mediador manté millor l'equidistància quan considera les necessitats de tota la família com un tot, que si se centra solament en els adults o en les parts que mostren el conflicte, per exemple, en la parella parental.

Els principis rectors dels models ecosistèmics que compartesc es refereixen al següent:

- Els membres de la família, principalment els pares, poden necessitar ajuda per negociar canvis en tots els àmbits de les seves vides, incloent-hi la necessitat d'arribar a acords en relació amb els infants, l'habitatge i la situació econòmica.
- La mediació ocorre dins marcs culturals, socials i jurídics: els mediadors necessiten coneixements interdisciplinaris i comprensió d'aquests marcs interconnectats.
- Els membres de la família aparentment menys importants, ancians o padrins, menors incapacitats, nova parella, etc., són persones amb drets propis, inclòs el dret de mantenir les relacions familiars.
- Els infants són persones, no possessions, amb drets propis, fins i tot el dret a mantenir relacions familiars que els aportin suport i formació.
- Una parella separada/divorciada encara pot ser una família: continua havent-hi uns pares i els seus fills i les necessitats dels seus membres s'interrelacionen i poden necessitar ajuda per comunicar-se sobre els seus problemes.
- Els infants i adolescents no comprenen, moltes vegades, els canvis que es produeixen al seu voltant i repercuteixen en les seves vides, per això, si els dos pares estan d'acord que seria apropiat fer-ho, poden ser involucrats directament en la mediació.

- Cada família és única: la seva cultura, necessitats particulars, circumstàncies i relacions són variables i això pot dur a un resultat dissenyat individualment per la família, en lloc de per a la família: resultat que, generalment, difereix del que s'obtidria en una sentència judicial.

Pren elements de les teories del conflicte i de la negociació, com també dels sistemes familiars i del vincle, i considera com a factors rellevants els culturals, els socials i els jurídics. Si les negociacions en la mediació ignoren els aspectes jurídics o la influència de membres familiars importants que estan fora de la mediació, poden accentuar-se els desequilibris de poder, o per exemple, els infants poden trobar la forma de blocar els acords dels pares que els facin profundament infelços. És, per tant, un sistema de decisió participativa en el qual els membres de la família, principalment els adults o els pares, volen obtenir acords en assumptes que tenen implicacions i conseqüències psicològiques, socials, econòmiques i jurídiques en altres membres de la família. Això duu a acords concrets, com el model de mediació orientat a l'acord, i pot incorporar elements que millorin les relacions i la comunicació. Ajunta coneixements interdisciplinaris i la comprensió i gestió dels conflictes.

En un altre nivell, aquest model ecosistèmic fa connexions entre processos privats de la família, i els ajuda a resoldre els problemes actuals en les seves relacions, i aspectes pràctics, per exemple, d'organització d'estades amb cada progenitor, o l'organització econòmica, etc. Aquest és l'enfocament més complet i interdisciplinari que facilita acords sobre assumptes que ni advocats ni terapeutes podrien abordar sols. "Una solució jurídica que ignora les necessitats psicològiques i emocionals del client és tan inadequada com una solució psicològica en entrar en

conflicte amb les necessitats jurídiques del client" (Steimberg, 1980).

Model narratiu de Sara Cobb (1994)⁴

Aquest model, amb aspectes comuns al model ecosistèmic, es fonamenta en la comunicació circular i la causalitat circular, en un procés en el qual es conviden les parts a contar la seva història amb l'objectiu d'implicar les parts ben igual, i d'ajudar-les a comprendre de la història de l'altre.

La comunicació circular entesa com un tot en el qual hi ha dues o més persones i el missatge que es transmet. Inclou elements verbals (digitals), que tenen a veure amb el contingut, i els elements analògics (paraverbals: elements corporals, gestuals...), que tenen a veure amb les relacions. Els elements analògics són, generalment, considerats metacomunicatius, és a dir, que qualifiquen el contingut.

La causalitat circular fa referència al fet que no hi ha una causa única que produeixi un determinat resultat, sinó que hi ha una causalitat que permanentment es retroalimenta.

Aquest model s'ha nodrit de les investigacions i les tècniques d'altres àrees de les ciències socials. **Comparteix amb:**

- La teoria de la comunicació (Bateson, Watzlawick, etc.):
 - La comunicació analògica.
 - Els aspectes pragmàtics de la comunicació;
 - La noció de context, com a element fonamental tant des del seu aspecte espacial com l'històric.

- La teràpia familiar sistèmica:
 - El concepte que el problema és la solució intentada, i que ha fracassat.
 - Les tècniques, per exemple, la reformulació, connotació positiva, preguntes circulars, etc.
- La teoria de l'observador (Foerster, Maturana):
 - La importància de l'observador com a element participant d'allò que observa.
 - La necessitat de posicionar-se davant d'"una realitat entre parèntesis".
- El construccionisme social (Gergen).
- La teoria postmoderna del significat.

El seu mètode:

- Permetre que es manifestin les diferències i augmentin fins a un punt determinat, perquè sorgeixi un cert caos davant les posicions rígides dels participants, així es flexibilitza el sistema, es dona la possibilitat que apareguin "estructures dissipatives", que impliquen la possibilitat que sorgeixin alternatives que possiblement no haurien pogut ni tan sols ser previstes, i a partir d'aquestes es pot assolir un ordre nou.
- Legitimar les persones: construir per a cada un un lloc legítim dins la situació.
- Construir una història alternativa que permeti veure el problema a totes les parts des d'un altre angle.
- Crear contextos.

La seva meta:

- Fomentar la reflexió.
- Sí canviar el significat.
- Transformar la història que duen a la sessió.
- Assolir un acord.

4 Cobb, S. "Anarrative perspectiva on Mediation", a: Folger J. i Jones, T. (eds.) *News Directions in Mediation-Communication Reserch and Perspectives*, Londres, Sage Publications, 1994.

Per entendre més el model, veure: *Marinés Suares, Mediación. Conducción de disputas, comunicación y técnicas*, Barcelona, Paidós, 1996, i *Marinés Suares, Mediando en sistemas familiares*, Barcelona, Paidós, 2003.

Aquest model està interessat en les relacions i en l'acord.

En tots els models abans esmentats se segueixen uns **critèris bàsics** que ajuden a decidir si la mediació familiar és apta davant el conflicte que planteja la parella. Quan una o les dues parts (pares, fills, germans, etc.) s'apropen a la mediació, abans de prosseguir, s'ha de comprovar si aquesta serà apropiada i, per tant, amb alta probabilitat d'èxit, o per contra, serà inapropiada, com en els casos següents:

- En el cas de separació o divorci de la parella, que cap dels dos tingui la decisió presa de separar-se, o un dels dos sí i l'altre no consenti a acudir a MF. I en altres tipus de mediacions familiars, ídem, que ambdues o una de les parts no vulgui acudir a mediació, i, pels motius que siguin, prefereixen advocats, romandre en el conflicte, la venjança, etc.
- Certes categories de violència de gènere o violència domèstica en els quals el desequilibri de poder entre les parts podria afectar el procés consensual, la seguretat de la víctima i la presa de decisions entre la víctima i el maltractador que es pretén en tot procés de mediació. Hi ha un gran debat sobre el tema, ja que algunes víctimes cerquen la mediació com una oportunitat per parlar amb el seu maltractador. Se'ls hauria de concedir l'oportunitat de considerar si hi volen prendre part, i el mediador s'ha de plantejar qüestions fonamentals de tipus ètic, professional i pràctic en la detecció dels diferents tipus i nivells de maltractament, valorar freqüència, riscos etc., en definitiva valorar en quines circumstàncies la mediació podria ser segura i apropiada, i sobretot acceptada i acceptable per a ambdues parts.
- Malaltia o incapacitat mental actives

que incapaciten per prendre acords o complir-los, en cas d'haver-los pres.

- Abús d'alcohol o drogues, que interfereixen en l'aptitud per prendre decisions racionals.
- Els mediadors també poden detectar les situacions en què els menors estiguin en risc, maltractaments, abusos, etc. Les conseqüències per als fills de romandre amb un progenitor del qual han sofert o presenciat maltractaments o abusos sexuals pot ser profundament perjudicial.

També, segons el model teòric que s'adapti millor a cada professional-mediador, se seguirà més o menys una **estructura o procés metodològic** més o menys explícit. A continuació apareixen uns passos o etapes del procés de mediació amb el qual jo personalment treball i he anat canviant a mesura que vaig adquirint experiència, i que pot ser explicat als participants amb l'objectiu de dotar-los d'una estructura de treball que els ajudi a reduir les ansietats i a la vegada actuï de contenció de les emocions. Aquestes etapes no necessàriament han de seguir aquest ordre, sinó que s'han d'adaptar al propi ritme dels usuaris, i això es traduirà en més o menys sessions de treball, tant conjuntes com individuals. Aquí serà el mediador qui decidirà com fer-ho:

1a etapa: establir l'estructura del procés i confiança amb els usuaris

Objectius:

- Verificar que la mediació és adequada per a aquest cas. Obtenir el consentiment conscient dels clients per participar-hi. Implicar els participants aconseguint credibilitat, confiança, empatia.
- Explorar el model de comunicació de les parts.

- Elaborar la primera hipòtesi de treball i el primer enfocament amb el qual intervenir.

Actuacions:

- Presentacions, acollida càlida i respectuosa davant la informació que donen els usuaris.
- Reconeixement de l'esforç per acudir a mediació.
- Explicar el rol del mediador.
- Explicar als clients el procés, les regles i els objectius de la mediació.
- Firma del contracte de mediació, com a forma d'acceptar i entendre els termes, regles i condicions en les quals té lloc la mediació.

2a etapa: recerca i recollida d'informació

- Definir i aclarir els temes que es vol abordar.
- Evidenciar els punts en comú i els divergents.
- Escoltar la història de cadascú.
- Determinar i gestionar la naturalesa dels conflictes tàcits i els expressats obertament.

3a etapa: explorar les necessitats i creació d'opcions i alternatives

- Animar els participants perquè presentin les opcions que coneixen i desitgen.
- Se'ls anima perquè estableixin prioritats.
- Proposar als cònjuges solucions noves i creatives més satisfactòries que les precedents. Utilitzar tècniques de pluja d'idees per presentar solucions que els participants no han tingut en compte.

Suggereix un període de prova quan un participant no creu que la solució presentada funcioni.

- Gestionar la naturalesa de les emocions.

4a etapa: negociació i decisió

L'objectiu d'aquesta fase és el canvi definitiu en la naturalesa del conflicte, de manera que els participants puguin decidir sobre els temes acordats en la primera fase.

El mediador ha de poder identificar:

- Els comportaments destructius i repetitius que perjudiquen la negociació.
- Els beneficis possibles per a ambdues parts i sobretot per als fills.

El mediador ha de recordar que els conflictes a vegades són complexos i que els punts de litigi, els estils personals, la balança del poder, les metes perseguides, les estratègies i tàctiques utilitzades pels participants tenen la seva influència. D'aquí la importància de crear una atmosfera de cooperació i de col·laboració. També pot ser important, una vegada ja treballat, mantenir el nivell emocional en el grau més baix, ja que freqüentment pot ser un obstacle per a la negociació.

5a etapa: aclariment i redacció del projecte d'acords

Encara que no necessàriament, es pot redactar un projecte d'acords. La responsabilitat d'aquesta redacció és del mediador, que al llarg de les sessions ha pres anotacions dels punts en els quals estan d'acord i els ha organitzat per reflectir adequadament les decisions preses pels participants.

Abans de la redacció del projecte, les parts han estat convidades a consultar amb altres experts, com un comptable, si la seva situació financera és molt complexa, o amb un taxador per determinar el valor de ca seva en el mercat, o amb un terapeuta per als infants, i més específicament, al seu advocat sobretot en referència al seu contracte de matrimoni i la repartició de béns.

És important que en aquesta fase es mantingui una entrevista amb els fills, per explicar els decisions dels seus pares, que les incumbeixin els i tinguin l'oportunitat de ser escoltats.

Els cònjuges traslladen el projecte d'acords al seu advocat. Finalment podran presentar-lo a les instàncies judicials a través dels seus advocats.

Uns darrers apunts sobre el **rol del mediador**, si bé, com han quedat descrits abans, existeixen diferents enfocaments de mediació entre els quals cada mediador escull el model amb el qual se sent més còmode o treballi millor. Hi ha una clara tendència que els professionals que tenen una formació jurídica de procedència triïn enfocaments orientats a l'acord, i els professionals psicòlegs i treballadors socials se senten més còmodes amb models transformadors o ecosistèmics, això no significa que hagin de tenir un rol com a advocat o psicòleg, ja que tots tenen en comú l'acceptació dels "principis fonamentals de la mediació", "criteris bàsics per a realçar el procés", etc. El rol bàsic del mediador és el de facilitador, catalitzador, gestor, intèrpret, director d'orquestra, malabarista, etc., de la comunicació entre les parts en conflicte des de l'enfocament que hagi triat, però ha d'actuar de conformitat amb les regles que al·ludeixen a l'exercici de la professió de mediador.

Un altre dels aspectes en els quals sembla que hi ha unanimitat és en la multiprofessionalitat en la intervenció en mediació. Una vegada rebuda la formació específica com a tal, i des de l'enfocament que hagi triat o s'hagi format cada mediador, s'aplaudeix i es potencia que els equips de mediació puguin enriquir-se i beneficiar-se si provenen de distintes disciplines sense oblidar que tots exerceixen com a mediadors igualment.

D'altra banda, segons T. Bernal⁵, la labor del mediador ve determinada pel model de mediació elegit, però sobretot, el bon mediador es caracteritza per dos tipus d'aspectes: els personals, entre els quals destaquen l'originalitat, actitud conciliadora, autocontrol, sentit de l'humor i espontaneïtat i la connexió interpersonal; i els professionals, en el doble vessant, formatiu i ètic, el mediador s'ha de formar en dret de família, tècniques de negociació, solució de problemes, maneig del conflicte, relacions interpersonals, habilitats de comunicació, a més de tenir formació específica en mediació. Des del vessant ètic, el mediador s'ha d'assegurar que les parts entenen què és la mediació, les regles que la regeixen, i que vulguin participar en el procés. De la mateixa manera que és responsabilitat del mediador mantenir l'equilibri de poder entre les parts, que aquestes es responsabilitzin de les seves decisions i recuperin el poder sobre les seves vides, el mediador no ha d'influir en les seves decisions, s'ha d'assegurar de la voluntarietat de les parts en la participació en el procés, i evidentment, ha de mantenir la confidencialitat respecte de la informació obtinguda durant el procediment i la imparcialitat-neutralitat en les seves intervencions o opinions.

5 T. Bernal Samper, *La mediación. Una solución a los conflictos de ruptura de pareja*, Colex, 1998.

El Programa d'Atenció Social a la Família

al municipi de Calvià

Concha Casado Mena

Cap del Servei de Tercera Edat, Serveis Socials i Sanitat. Ajuntament de Calvià

Calvià és el segon municipi de Mallorca en nombre d'habitants. Disposam de les següents dades demogràfiques procedents del padró d'habitants del mes de juny de

l'any 2006. La configuració de la taula ens permet conèixer la distribució de la població per zones, per grups d'edat, i la dimensió de cada centre de serveis socials.

Dades PMH Juny 2006	Població TOTAL				
ZONES	TOTAL	0 a 11	12 a 29	30 a 64	>= 65
PALMANOVA	6.772	883	1.525	3.681	683
MAGALUF	4.181	425	1.211	2.238	307
SOL DE MALLORCA	506	74	93	300	39
PORTALS VELLS	33	1	6	23	3
BAHIA DE PALMA- CALA VINYES	663	71	150	388	54
CALVIÀ	2.347	269	418	1.175	485
ES CAPDELLÀ	987	114	199	486	188
TOTAL CENTRE 1	15.489	1.837	3.602	8.291	1.759
SANTA PONÇA	10.055	1.132	2.265	5.598	1060
URBANITZACIÓ GALATZÓ	1.649	167	554	866	62
COSTA DE LA CALMA	1.520	136	258	854	272
PEGUERA	3.822	367	914	2.125	416
TOTAL CENTRE 2	17.046	1.802	3.991	9.443	1.810
SON FERRER	5.534	801	1.522	2.907	304
EL TORO	2.252	266	460	1.266	260
SA PORRASSA	132	22	27	70	13
COSTA D'EN BLANES	2.065	241	422	1.136	266
PORTALS NOUS	2.614	311	589	1.413	301
CASTELL DE BENDINAT	496	96	92	278	30
CAS CATALÀ - ILLETES	3.570	492	790	2024	264
TOTAL CENTRE 3	16.663	2.229	3.902	9.094	1.438
TOTAL MUNICIPI	49.198	5.868	11.495	26.828	5.007

S'observen dos elements significatius:

- Actualment predomina la població entre 30 i 64 anys, juntament amb un important segment infantil i juvenil. Fa deu anys la piràmide ens parlava d'una estructura demogràfica jove, que ha anat evolucionant.
- La població major de 65 anys solament representa aproximadament el 5% de la població total.

Això ha determinat la configuració dels serveis, i no solament de la prestació de serveis socials, ja que el municipi té onze escoles públiques d'educació infantil i primària, deu escoles infantils municipals, tres instituts d'ensenyament secundari, els programes de formació i ocupació de l'IFOC, la xarxa d'instal·lacions esportives, de biblioteques, cases de cultura, etc.

En relació amb la població d'origen estranger, el seu volum és també significatiu:

Origen comunitari	Origen extracomunitari	Total	% sobre total
11.883	4.159	16.042	32,92%

D'altra banda, l'estructura econòmica del municipi es basa en el sector serveis destinats de forma especial al turisme. Això genera una sèrie de dinàmiques poblacionals i familiars que varien al llarg de l'any d'acord amb la temporada turística, i que repercuteixen en el tipus d'intervenció que realitzen els serveis socials. L'estacionalitat provoca una important pressió assistencial a l'hivern, davant la reducció dels recursos econòmics de les famílies per cobrir les seves necessitats bàsiques. L'estiu es reflecteix en les accions que s'han de fer per proporcionar atenció als menors durant les jornades laborals dels adults.

Serveis socials

L'any 2004 es va decidir organitzar els Serveis Socials Municipals des de la perspectiva de distints criteris operatius que permetessin abordar una realitat social complexa:

- Coneixement d'un municipi en el qual la pressió assistencial ve generada pel col·lectiu família (persones amb càrregues familiars).
- Consolidació de l'atenció descentralitzada en un municipi amb 18 nuclis de població, que facilita l'accés de la població i "accedir a la població", a la comunitat.
- Articulació de les relacions amb altres serveis, tant municipals com supramunicipals, que intervenen sobre el mateix territori. Necessitàvem que altres serveis que consideram "proveïdors" s'articulassin amb la nostra intervenció: forces de seguretat, escoles infantils, manteniment d'edificis.
- Configuració d'equips interdisciplinaris, que fan un treball comunitari (anomenat xarxa), que duen a terme intervencions grupals (per donar més eficàcia al treball individual), i que van produint alternatives sobre la base de les necessitats que dia a dia detecten.
- Definició d'una organització no basada en el tipus de serveis o nivells d'intervenció (tots els tècnics desenvolupen accions en els distints nivells, i gestionen distintes prestacions tècniques i econòmiques) sinó en els col·lectius poblacionals. Aquesta organització ha resultat pràctica i àgil, ja que s'ha disposat dels elements següents: equip ben compactat, seguiment periòdic de la intervenció dels tècnics, avaluació contínua dels límits dels distints programes, important treball inicial dels informadors en recepció. Ha estat útil

per al desenvolupament del Programa d'Atenció Social a la Família, Infància i Joventut, perquè des d'altres programes específics són ateses les persones amb discapacitat i els majors (col·lectius, aquests dos, que generen gran quantitat de demandes per les seves pròpies característiques).

- Creació d'una petita secció de suport tècnic i gestió de programes que facilita la feina als tècnics d'intervenció directa (procediments, protocols, relacions institucionals...), preservant-ne la tasca.
- Organització de les prestacions tècniques i econòmiques de les quals disposem, amb un sistema d'aplicació àgil.
- Acollida a les nostres infraestructures de tots aquells serveis específics i especialitzats d'altres administracions que puguin dur a terme la seva intervenció sobre el nostre territori amb la finalitat d'evitar desplaçaments a altres municipis (està contrastat que molts ciutadans, independentment que la derivació "sigui acompanyada" no arriben a establir relació continuada amb serveis centralitzats a la ciutat).
- Treball sobre les necessitats, no sobre les demandes. Ens plantejarem que els tècnics es convertissin en la referència dels distints col·lectius (com la població amb discapacitat), de les entitats ciutadanes i també dels altres serveis. Com a exemple d'això, el sistema d'intervenció amb els centres escolars cobreix l'objectiu que, a través seu, podem arribar (ho intentam) als menors que tinguin dificultats sociofamiliars. Ajudam l'escola a detectar, i li feim costat quan ha detectat.
- Complementar el finançament de serveis socials a través de convocatòries de les distintes administracions públiques.

Les línies públiques de les quals hem disposat han estat la del Consell de Mallorca —la via principal de la qual és el PPB—, convocatòries periòdiques del Govern de les Illes Balears que cobreixen parts molt petites d'algun projecte, i el Fons Social Europeu. L'experiència ens diu que els municipis, que són els que realitzen fonamentalment les intervencions sobre les necessitats, necessitarien sistemes pactats de descentralització de certes "subvencions" i "ajuts" que convoquen altres administracions, i que s'haurien de definir sobre la base de criteris d'accessibilitat per a la població i de l'anàlisi prèvia de les seves característiques. En relació amb els fons europeus, així com està configurat tot el procés des que se sol·licita fins que culmina, els tècnics ens hauríem de plantejar el cost que suposa de dedicació al seguiment i justificació a l'administració de referència i el percentatge de repercussió directa sobre la població.

La intervenció dels Serveis Socials Municipals a Calvià es distribueix en programes amb la finalitat d'articular les prestacions tècniques i econòmiques assignades a cada sector poblacional. Són els següents:

- Programa d'atenció social a la família, infància i joventut.
- Programa d'atenció social integral a persones amb discapacitat.
- Programa de prevenció i promoció social de persones grans.
- Programa d'atenció social a la dona.
- Programa de voluntariat i cooperació social.
- Programa d'atenció a immigrants extracomunitaris.
- Pla municipal d'atenció i prevenció de drogodependències.

La intervenció específica sobre la família

L'equip que intervé sobre el col·lectiu família està compost per tres treballadores socials, tres psicòlegs, tres educadores socials, treballadors familiars i personal administratiu. Estan distribuïts en tres centres de serveis socials i atenen la població a sis punts:

Zones	Punts d'atenció
Palmanova Magaluf Son Caliu	MAGALUF
Calvià Es Capdellà	CALVIÀ
Santa Ponça Urb. Galatzó Costa de la Calma Peguera	SANTA PONÇA PEGUERA
Son Ferrer El Toro Sa Porrassa Costa d'en Blanes Portals Nous Illetes Cas Català	SON FERRER PORTALS NOUS

El que denominam **Programa d'atenció social a la família, infància i joventut**, es compon dels serveis, prestacions i actuacions següents:

Informació, orientació i assessorament sobre prestacions i recursos socials municipals i d'altres administracions.

Suport especialitzat a les famílies amb dificultats: atenció a aquelles unitats amb dificultats psicosocials, problemes relacionals i de convivència, falta de mitjans per a la cobertura de necessitats bàsiques, etc. Hi intervenen equips interdisciplinaris. Són famílies que necessiten suport professional per obtenir un bon funcionament i

atendre adequadament els seus membres. Especial atenció requereixen les famílies monoparentals que tenen càrregues familiars no compartides i problemes socials afegits (inestabilitat laboral, dificultats d'habitatge, impagament de pensions alimentàries, inexistència de família extensa).

Prestacions econòmiques municipals no periòdiques per als conceptes següents:

- Ajuts per a la cobertura de necessitats bàsiques: pagament puntual de deutes per lloguer d'habitatge per evitar desnonament, productes farmacèutics, alimentació bàsica, subministraments bàsics de la llar (aigua, llum i gas), petites pròtesis (ulleres...).
- Ajuts per a la participació d'infants i joves en activitats socioculturals d'estiu: pagament de matrícula o menjador, bàsicament de les aules d'estiu, als menors d'aquelles famílies amb dificultats greus per assumir el pagament, i que en cas contrari, no se'n garanteix una atenció adequada.
- Ajuts per a la participació d'infants i joves en activitats esportives extraescolars, per facilitar-ne la integració social.
- Ajut per al pagament del menjador escolar: complementen els percentatges que atorga el Govern de les Illes Balears i garanteixen l'adequada alimentació de menors, especialment els fills de dones soles amb càrregues familiars i problemes socials.

Òbviament les prestacions econòmiques són un element del pla de treball. Els resultats de la seva aplicació l'any 2006 ens donen les dades següents:

Concepte ajuts	Nr. ajuts econòmics	Import
Necessitats bàsiques	97	18.301,93
Integració d'infants en activitats socioculturals	151	12.600,74
Menjador escolar	113	18.012
Pagament de llibres	17	2.516,99
Quota escoles infantils	10	1.740,15
TOTAL	388	53.171,81

Projecte de prevenció, detecció, valoració i intervenció en casos de dificultats socials d'adolescents en els instituts d'ensenyament secundari: l'objectiu és intervenir de forma precoç i conjunta sobre situacions d'absentisme escolar, problemes de comportament i conducta, consum de substàncies tòxiques, etc. S'ha establert un sistema de treball conjunt amb els equips directius dels instituts, que defineix el procediment d'intervenció, fitxes de derivació de casos, i permanències dels educadors en els centres un dia per setmana, per poder atendre demandes de tutors, com també directament a infants i adolescents amb dificultats. Es participa en les comissions d'absentisme escolar que generen, de vegades, les notificacions a la fiscalia.

Projecte de prevenció, detecció, valoració i intervenció amb els centres d'educació infantil i primària en casos de menors amb dificultats: des d'aquest projecte s'estableix igualment un sistema de detecció i intervenció precoç en els casos infantils. Es treballa amb els centres d'educació infantil i primària i amb els seus equips d'orientació psicopedagògica i educativa. A través del projecte tots els centres escolars poden derivar casos als equips de Serveis Socials; tanmateix, anualment es prioritzen certs col·legis en els quals es fan "comissions" periòdiques de treball. Del nombre total de demandes del col·lectiu infància rebudes el 2006, 212 han estat derivades pel sistema educatiu.

Projecte d'intervenció conjunta amb les escoles municipals d'educació infantil per a l'atenció de la primera infància.

A) Protocol de coordinació per a l'escolarització urgent d'aquells casos que derivi Serveis Socials, i el pagament a càrrec d'aquest de quotes mensuals a famílies amb dificultats socioeconòmiques greus.

B) L'any 2006 es va realitzar un cicle de formació per a la prevenció i detecció precoç de situacions de desprotecció i maltractament infantil, dirigit a les educadores de les escoles municipals d'educació infantil i en el qual va col·laborar el Servei de Protecció de Menors del Consell de Mallorca. L'objectiu va ser doble: capacitar en la detecció de situacions de risc en l'àmbit de 0 a 3 anys en el marc d'un servei educatiu que en aquests moments a Calvià té deu escoles infantils i assoleix importants ràtios d'atenció; i d'altra banda, consolidar sistemes d'atenció conjunta amb els professionals que cobreixen l'educació d'aquest sector de població.

Servei d'ajuda a domicili a famílies amb dificultats en l'adequada atenció dels seus fills: Suport de treballadores familiars en llars on és necessari orientar els pares sobre l'atenció quotidiana dels menors: alimentació, higiene personal, seguiment de l'assistència a l'escola i seguiment de protocols sanitaris. La intervenció a domicili va unida sempre a un pla de treball en el qual intervien la resta de professionals.

Grups de capacitació en habilitats socials a infants de segon cicle d'educació primària i d'educació secundària: els educadors treballen diversos grups segons els perfils que es van detectant. És un projecte de treball que s'ha anat modificant i diversificant al llarg d'aquests anys. Els infants pertanyen a famílies amb dificultats, i presenten patrons de relació conflictius. Els centres educatius s'impliquen de forma activa realitzant deriva-

cions dels infants amb els indicadors de risc establerts en el protocol inicial de derivació. A causa de la feina que es fa de forma contínua amb els centres escolars, es produeix una gran coincidència en relació amb els candidats a participar-hi. De fet, les comissions periòdiques de treball fan el seguiment de l'evolució de cada infant establint pautes d'intervenció conjunta amb tutors o altres professionals del centre. El nombre de grups, les seves edats i la metodologia d'intervenció, varien d'un centre de serveis socials a un altre. En aquests moments la intervenció es dona de la forma següent:

- Centre 1: Com a estratègia s'utilitzen tallers de futbol i teatre aplicats per monitors, coordinats amb l'educador, amb un mateix pla d'habilitats socials, que es treballa de forma prèvia al taller i s'aplica en el seu desenvolupament. Aquestes activitats permeten la participació de pares, normalment "absents" en relació amb l'oci dels seus fills.
- Centre 2: A més dels infants de segon cycle de primària, s'ha iniciat una experiència amb infants de primer cycle de secundària. La intervenció es fa amb grups de treball directe sobre habilitats socials.
- Centre 3: Es pretén la integració individual d'infants de segon cycle de primària en les activitats comunitàries que en la zona desenvolupen les AMPA, casa de cultura, servei d'esports, etc.; es fa també sessions conjuntes puntuals, com també tres sessions grupals amb els pares per reforçar l'adquisició de les capacitats treballades.

Com a metodologia comuna d'avaluació es fa un seguiment amb els pares mitjançant entrevistes individualitzades juntament amb els altres professionals que intervenen en el cas.

Grup de capacitació a pares d'infants i d'adolescents: després d'haver desenvolupat distintes experiències en cicles d'educació familiar dirigides a la població general, els psicòlegs han optat per realitzar cicles de sessions de capacitació parental dirigits a famílies que ja presenten dificultats de relació amb els seus fills (conflictes de convivència, inici de consum de substàncies tòxiques, absentisme escolar, infraccions...) o en les quals es produeix una situació de risc per als menors. L'objectiu és potenciar habilitats d'atenció, educació i relació amb els fills en l'establiment de normes i límits, en la resolució de conflictes, en la forma de comunicació, etc. S'emmarca, doncs, en l'àmbit de la prevenció secundària.

Així s'aconsegueixen diversos objectius: rendibilitzar la intervenció individual/familiar, crear una xarxa de relació i intercanvi d'experiències entre famílies, i sobretot garantir l'accés a la població amb més necessitat de participar en aquest tipus d'accions. Després de diverses edicions, s'estan agrupant els pares segons l'edat dels fills, la qual cosa és garantia de la coincidència d'interessos i resultats.

Programa municipal de suport a famílies nombroses: té com a objectiu facilitar una major igualtat d'oportunitats en l'accés als serveis públics municipals mitjançant l'articulació d'un sistema de bonificacions. Els diferents departaments que participen en el programa són els següents: Gestió Tributària, Servei d'Esports, Institut Municipal d'Educació i Biblioteques, Servei de Cultura, Calvià 2000, Escola de Música, Servei de Joventut. Des de serveis socials es coordina l'aplicació de les bonificacions mantenint el contacte de l'Ajuntament amb les famílies nombroses, pel que fa a informació, mediació amb els serveis davant dificultats, etc.

Punt de Trobada Familiar: Servei destinat a facilitar el compliment del règim de visites establertes pels jutjats de família en els processos de separació, respectant en tot moment el dret de visita o relació entre el menor i els seus familiars; actuant en tot moment en benefici dels menors, defensant-ne els drets i establint com a prioritat el seu benestar i desenvolupament integral. Es du a terme mitjançant un conveni entre el Govern de les Illes Balears i l'Ajuntament de Calvià, a les infraestructures de l'escola infantil municipal de Palmanova.

Prestació en benefici a la comunitat de joves infractors: Aplicació del protocol d'actuació i del catàleg de prestacions amb un conveni amb la Direcció General de Menors i Família. Més enllà de l'aplicació de mesures, s'analitza en cada cas la necessitat d'intervenció per part dels educadors socials municipals.

El catàleg exposat s'articula mitjançant un engranatge intern format pels mateixos tècnics del servei. Mitjançant els procediments d'atenció dels casos, de coordinació de la intervenció interprofessional, es posa en funcionament un sistema de complementació entre els distints projectes que es duen a terme. Es materialitza en el procés metodològic mitjançant: avaluació inicial de les famílies candidates a beneficiar-se de les distintes prestacions, suport en el seguiment dels distints membres del nucli de convivència, participació puntual en sessions grupals, avaluació global de la repercussió en la dinàmica familiar de l'aplicació dels distints projectes.

S'articula també mitjançant un sistema de coordinació amb distints serveis que es converteixen en participants de l'avaluació inicial de l'aplicació de prestacions, i complementadors dels processos. Un exemple aclaridor en seria la col·laboració dels centres escolars en els projectes de capacitació d'habilitats socials a infants i adolescents.

Les dificultats que suposa un sistema tan actiu i diversificat són sempre les de les limitacions de personal tan habituals en els serveis socials. Solament es pal·lien amb la implicació d'un equip ben compactat, amb un elevat grau de responsabilitat professional i disposat a transcedir el treball individual/familiar per oferir alternatives a dificultats socials que de cada vegada són més complexes.

Els resultats de la intervenció de l'any 2006 (a partir de les dades extretes del SIAP) són els següents:

Situacions de necessitat detectades des del programa:

Valoracions	Freqüència	%
Informació sobre prestacions de serveis socials	225	9,62
Informació sobre altres recursos de protecció social	203	8,68
Informació sobre recursos de participació social	12	0,51
Desajustaments en la convivència	763	32,61
Abandonament de la llar	17	0,73
Maltractaments	118	5,04
Limitació de l'autonomia personal	1	0,04
Soledat / aïllament	22	0,94
Dificultat d'inserció laboral	79	3,38
Dificultat d'inserció escolar	375	16,03
Dificultats d'inserció social	155	6,62
Falta de mitjans propis de subsistència	354	15,13
Situacions de necessitat provocades per emergències socials	16	0,68
TOTAL	2.340	100,00

Hi ha una sèrie d'indicadors que determinen el tipus de dificultats socials que s'atenen des del servei. Aquestes coincideixen, evidentment, amb els d'altres municipis turístics:

- Desarrrelament, especialment d'aquelles famílies que s'han traslladat recent-

ment amb l'objectiu d'obtenir una feina.

- Absència de família extensa, que dificulta l'atenció als membres dependents.
- Augment de les estructures monoparentals.
- Estacionalitat laboral. Horaris laborals no conciliables amb horaris escolars.
- Dificil accés a l'habitatge.
- Arribada de famílies de països tant comunitaris com extracomunitaris amb problemes socials afegits.
- Convivència en certes zones dels residents amb la població turista, l'estada dels quals està basada en l'oci, amb horaris diferents. Això és un factor de risc per als joves.

Intervenció realitzada pels tècnics de Serveis Socials:

Intervenció	Freqüència	%
Informe sobre prestacions i actuacions de SS	235	14,77
Informació general i no específica	1	0,06
Tramitacions de recursos no SS	52	3,27
Informació/derivació a altres serveis	155	9,74
Derivació a recursos i serveis interns del sistema de SS	68	4,27
Prestacions d'ajuda a domicili	2	0,13
Altres ajudes a la unitat de convivència	440	27,66
Suport de caràcter personal fora del domicili	36	2,26
Residències i internats	1	0,06
Centres d'acollida	2	0,13
Prestació i actuacions de prevenció i inserció social	1	0,06
Centres, programes i actuacions d'inserció social	12	0,75
Centres, programes i activitats ocupacionals	25	1,57
Centres, programes i activitats de relació social, oci i temps lliure	71	4,46
Programes i actuacions de prevenció i promoció social	179	11,25
Ajudes econòmiques públiques periòdiques	139	8,74
Atencions que impliquen aliments	116	7,29
Altres ajudes per a situacions urgents	56	3,52
TOTAL	1.591	100,00

La transversalitat amb els altres programes de serveis socials

El concepte família s'aborda des dels distints programes, sempre des de la perspectiva del reforç a la conciliació de la vida laboral i la

familiar d'aquells nuclis amb persones dependents a càrrec seu, i sota els preceptes bàsics d'evitar institucionalitzacions innecessàries.

A més de la intervenció social i psicosocial a l'àmbit familiar, com a accions específiques, es desenvolupen les següents:

- Programa de prevenció i promoció social de majors. Amb la finalitat de donar reforç a les persones amb ancians dependents a càrrec seu, es fan anualment edicions de grups de suport i autoajuda de forma específica. Això contribueix a millorar l'autocura, que repercuteix de forma important en l'atenció del dependent. També facilita l'intercanvi d'experiències entre familiars, a més de contenir durant els espais d'espera de places residencials.
- Programa d'atenció social integral a per-

sones amb discapacitat. La intervenció específica sobre el col·lectiu dirigida a la promoció i a la integració social es reforça amb accions i serveis de suport a la família. Disposam de les experiències següents:

- Grups de suport i autoajuda de pares d'infants i adolescents amb discapacitat. Com a exemple durant l'any 2007 s'ha tre-

llat amb pares d'infants acabats de diagnosticar amb la finalitat d'elaborar el tema de l'acceptació; actualment s'intervé amb un grup de pares d'infants en educació primària, en l'abordatge de conductes inadequades dels fills, establiment de límits, etc.

- Des del programa EQUAL, projecte "Temps de treball i oci", s'ha fet una anàlisi de la utilitat del servei municipal de transport a centres especials d'educació i d'ocupació com a mitjà de repercussió en la conciliació de la vida familiar i la laboral (de moment aquests centres es troben ubicats en altres municipis).

- Integració d'infants amb discapacitat a les aules d'estiu que dels mesos de juny a setembre es fan en tot el municipi, mitjançant la contractació de monitors especialitzats.

- Aula d'estiu específica per a joves amb discapacitat intel·lectual durant el mes d'agost.

- Finançament, mitjançant subvencions, de projectes de les dues associacions locals del col·lectiu dirigits a l'oci i al reforç d'habilitats socials.

- Pla municipal d'atenció i prevenció de drogodependències. Des d'aquest s'ha prioritzat també el col·lectiu de pares. S'ha posat en funcionament el punt d'informació Infodrogas Calvià Pares, que pretén ser el centre de referència per a l'atenció de consultes i assessorament, com a mesura bàsica de prevenció. Se'ls ofereixen també sessions grupals informatives.

Altres serveis municipals per a la família

L'Ajuntament de Calvià ha anat generant una resposta contínua d'adaptació dels seus serveis a les característiques socials, demogràfiques, territorials i econòmiques d'un municipi en constant creixement. Si

s'efectua una anàlisi de les aportacions en prestacions a la família des dels diferents àmbits, és fàcilment observable aquest procés. Per això es farà una descripció breu d'altres serveis dirigits de forma més específica a la cobertura de necessitats de la família amb menors a càrrec:

- Institut Municipal d'Educació i Biblioteques, que duu a terme accions dirigides a facilitar la conciliació de la vida laboral i la familiar:

- Promoció d'aules d'estiu mitjançant acords amb les AMPA de tots els centres d'educació infantil i primària, com també subvenció del cost mensual de la matrícula.

- Titularitat de deu escoles infantils municipals repartides per les distintes zones del municipi.

- Ampliació de l'edat dels usuaris, des dels 0 als 3 anys.

- Horari matinal de guarderia que dota d'un espai de temps més ampli.

- Accions específiques dirigides a dotar els centres escolars d'educació infantil i primària d'activitats extraescolars, entre d'altres.

- Ajuts municipals per a llibres a tots els alumnes del municipi.

- Alternatives d'oci i atenció de menors en períodes vacacionals coincidents amb el període laboral dels pares.

- Servei Municipal d'Habitatge, que actua en dues direccions: promoció d'habitatges de protecció pública, i subvenció tant en l'accés al primer habitatge, com en la rehabilitació i reforma de l'habitatge habitual. A més de l'acció promotora en si, inclou factors de prioritjació de certes cir-

cumstàncies que es donen en l'àmbit familiar:

- Promoció amb places assignades a famílies nombroses.
- Puntuació afegida en els barems d'accés a famílies monoparentals, famílies amb dificultats socials, famílies amb persones discapacitades a càrrec.

L'abordatge del benestar dels nuclis familiars es conforma a través d'una xarxa de prestacions i actuacions que, a causa de la dependència de diferents administracions públiques, implica una feina especial d'encaixament en un paper que serveis socials desenvolupen habitualment en els municipis.

Perfil de la persona cuidadora

Segons les dades extretes del curs superior de Geriatria «Dependència i persones majors» impartit pels professors J. L. Oliver i L. Ballester de la Universitat de les Illes Balears (UIB, maig 2005)

Definició de la cura informal¹

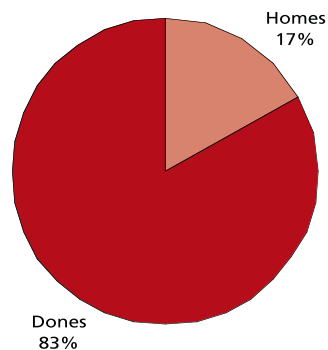
És aquella que fa referència al suport que donen la família, les amistats o el veïnat, i es caracteritza per incloure afectivitat en la relació i no estar burocratitzada ni professionalitzada. La trobam en l'àmbit privat domèstic.

Perfil del cuidador/a informal

El perfil del cuidador informal a Espanya és una dona (83%), entre 45 i 65 anys (70%), casada (77%) i mestressa de casa (50%), sense estudis o amb estudis primaris (87%), que tampoc ha rebut la formació per fer la tasca de cuidador (93,2%), que s'hi dedica a

temps complet (62,3%) i que fins hi tot viu amb la persona de qui té tenen cura (59%) per obligació moral (90,1%) sense rebre cap remuneració econòmica (63%).

Les principals cuidadores informals són les dones

Font: Campo Ladero, M. Jesús. "Apoyo informal a las personas mayores y el papel de la mujer cuidadora" (2000) del Centre d'Investigacions Sociològiques.

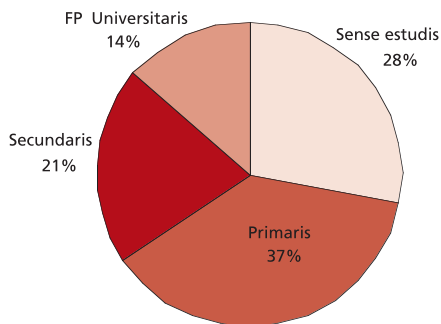
¹ Estudi de M. Jesús Campo Ladero "Apoyo informal a las personas mayores y el papel de la mujer cuidadora" (2000) del Centre d'Investigacions Sociològiques.

- Els homes solen ser cuidadors de persones de la seva mateixa generació, mentre que les dones ho fan amb les de la generació anterior.
- Les dones es dediquen a les tasques de la llar i a la cura personal, mentre que els homes fan activitats esporàdiques com ara comandes, anar al metge, passejar, etc.

La majoria de les persones cuidadores informals no tenen estudis superiors als de primària

- El nivell d'estudis disminueix quan augmenta l'edat:
 - Entre la gent més jove (18-24 anys) el 19,4% té estudis universitaris.
 - Entre les persones grans (> 65 anys) només el 14% té estudis universitaris.

Formació de la persona cuidadora

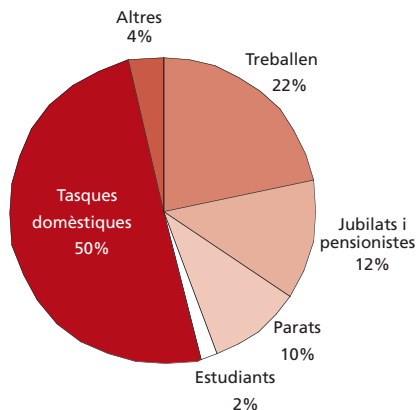

Font: Campo Ladero, M. Jesús. "Apoyo informal a las personas mayores y el papel de la mujer cuidadora" (2000).

La majoria de les persones cuidadores informals són mestresses de casa

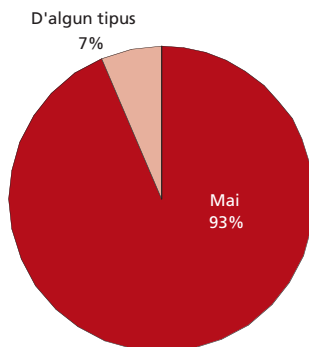
- De la gent que treballa:
 - el 63% té un contracte a jornada completa;
 - el 20% treballa a mitja jornada (en aquesta situació el percentatge de dones duplica el dels homes);

- el 14,3% treballa unes hores determinades.

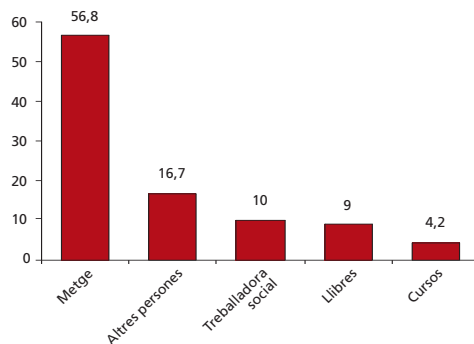

Font: Campo Ladero, M. Jesús. "Apoyo informal a las personas mayores y el papel de la mujer cuidadora" (2000).

La majoria de les persones cuidadores no han rebut formació per cuidar la persona dependent:

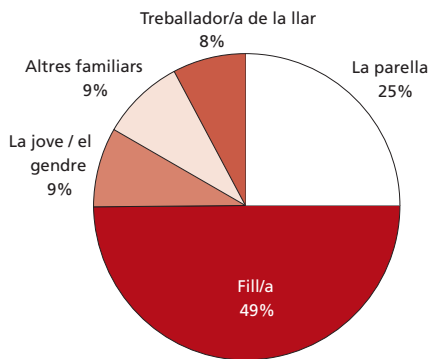
Fonts d'informació del cuidador informal

Font: Campo Ladero, M. Jesús. "Apoyo informal a las personas mayores y el papel de la mujer cuidadora" (2000).

La majoria de les persones majors dependents tenen una relació filial amb el cuidador informal:

- Si la persona que necessita ajuda encara viu amb la parella, la principal font d'ajuda és la parella (39,4%).
- Si la persona que necessita ajuda ha perdut la seva parella, la principal font d'ajuda són els fills (70,7%).A

Font: Campo Ladero, M. Jesús. "Apoyo informal a las personas mayores y el papel de la mujer cuidadora" (2000).

Segons l'estudi de M. Jesús Campo Ladero "Apoyo informal a las personas mayores y el papel de la mujer cuidadora" (2000), les **tasques que fan les persones cuidadores informals de més a menys freqüència són:**

- Acompanyar al metge la persona gran i fer gestions fora de la llar.
- Fer les tasques de la llar.
- Fer les tasques relacionades amb la neteja personal.
- Fer les tasques com aixecar, allitar, arreglar o vestir la persona major.
- Ajudar continuament per menjar, anar al servei, canviar-se els bolquers o moure's.

Les conseqüències per al cuidador informal són:

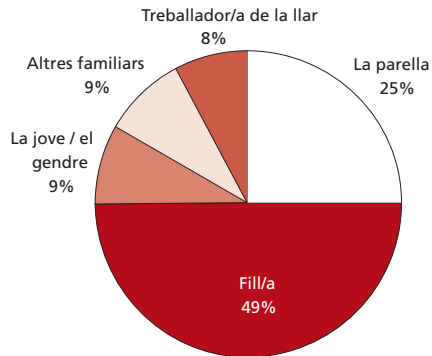
- Ha hagut de reduir el seu temps d'oci (64,1%).

- Es troba cansat (51,2%).
- No pot anar de vacances (48,4%).
- No té temps per visitar les seves amistats (39,4%).
- Se sent deprimat (32,1%).
- Deteriora la seva salut (28,7%).
- No pot plantejar-se treballar fora de casa (26,9%)
- No té temps per tenir cura d'el mateix (23%).
- Ha hagut de reduir la seva jornada laboral (12,4%).

La principal ajuda que reben els cuidadors informals prové de treballadores de la llar contractades

- Les persones que passen menys temps a casa reben més suport formal, i a l'inrevés, qui està més temps a casa demana menys temps d'ajuda formal.
- La demanda que fan les persones cuidadores informals a l'Administració és l'ajuda econòmica (61,5%).

Precedència del suport formal a les persones cuidadores

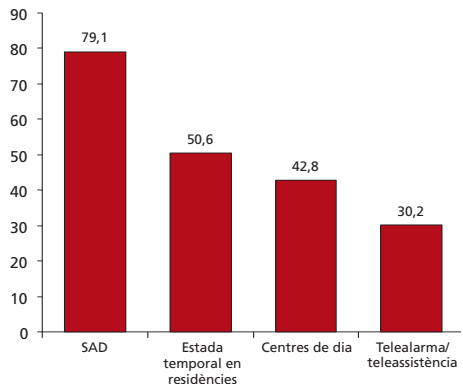
Font: Campo Ladero, M. Jesús. "Apoyo informal a las personas mayores y el papel de la mujer cuidadora" (2000).

Servei d'Ajuda a Domicili (SAD)

D'altra banda, el Servei d'Ajuda a Domicili (SAD) és el servei més conegut

pels cuidadors informals davant a la resta de serveis.

- SAD (79,1%).
- L'estada temporal en residències (50,6%).
- Centres de dia (42,8%).
- Telealarma/ teleassistència (30,2%).

Font: Campo Ladero, M. Jesús. "Apoyo informal a las personas mayores y el papel de la mujer cuidadora" (2000).

- L'ajuda de l'Estat es concep com a subsidiària, és a dir, tan sols quan falta la família.
- Les persones vinculades al mercat laboral desitjarien rebre ajuda de l'Estat. Mentre que les persones que són mestresses de casa o pensionistes prefereixen que aquest vincle sigui amb la família.

Però a l'Informe UNESPA (2000) ja es constata que es produeix un canvi social i cultural que dificultarà l'oferta de cures informals perquè:

Augmenten

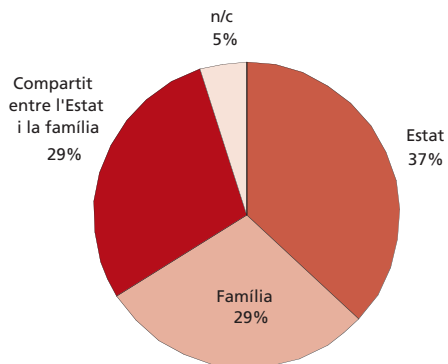
Separacions / Divorcis
 Matrimonis posteriors
 Mobilitat geogràfica dels membres familiars per qüestions laborals
 Importància del rol social de la dona
 Nombre de llars unipersonals

Disminueixen

La importància del concepte de família
 Nombre de persones per unitat familiar
 Pressió social sobre la dona com a figura de cohesió i suport per a tota la família
 Dependència econòmica de la dona respecte a l'home

La responsabilitat en la cura de les persones majors

L'opinió pública, pel que fa a la responsabilitat en la cura de persones grans, està dividida entre els partidaris de l'Estat, la família i els que creuen que ha de ser compartida.

Font: Campo Ladero, M. Jesús. "Apoyo informal a las personas mayores y el papel de la mujer cuidadora" (2000).

Guia de bones pràctiques per a l'ús d'un llenguatge

no sexista en la negociació col·lectiva

Guia elaborada per la Secretaria de la Dona de Comissions Obreres

Ressenya: Ruth Escribano

Aquesta guia, elaborada per la Secretaria Confederal de la Dona de CCOO, respon a la necessitat d'eliminar el llenguatge discriminatori que hi ha en els convenis col·lectius. És un instrument pràctic i útil per aconseguir que la igualtat de gènere impregni el llenguatge, en concordança amb els continguts dels convenis col·lectius i amb la finalitat que serveixi per aconseguir una realitat laboral lliure de sexisme i discriminació cap a les dones.

Es pot enllaçar directament amb la guia a la següent adreça electrònica: <http://www.ccoo.es/webCCOO/temp/recursos/1/44630.pdf>.

En el context legislatiu actual, després de l'aprovació de la Llei d'igualtat (Llei orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes), es faculta extraordinàriament l'àmbit de la negociació col·lectiva com l'ídoni per lluitar contra les discriminacions d'oportunitats i tracte entre

dones i homes que poden produir-se a l'escenari laboral. Es té present que el llenguatge no és neutral ni secundari en cap cas, tampoc en aquest àmbit; el llenguatge utilitzat per redactar el conveni col·lectiu és, també, susceptible de generar discriminació d'oportunitats i de tracte entre dones i homes.

De manera especial, interessa destacar la modificació de l'article 90 de l'Estatut dels Treballadors que incorpora aquesta Llei orgànica d'igualtat, que l'autoritat laboral ha de vigilar i vetllar perquè els convenis col·lectius respectin el principi d'igualtat i perquè no continguin cap discriminació, directa o indirecta, per raó de sexe.

Al llenguatge de la negociació col·lectiva encara no ha arribat la plena igualtat d'oportunitats i tracte entre dones i homes. Si s'utilitza un llenguatge que oculta les dones se n'afavoreix la subordinació social. Si s'usa un llenguatge que pren com a norma i

mesura de l'humà l'home, el masculí, sense qüestionar que una de les dues parts de l'espècie humana pugui representar el tot mentre l'altra part en queda exclosa, s'ajuda que persisteixi en l'imaginari col·lectiu la percepció que les dones són subsidiàries, secundàries, prescindibles.

Què se sol dir per desactivar l'ús del llenguatge no sexista:

L'argument de l'"economia del llenguatge":

Cada intent per avançar en l'ús igualitari de la llengua és, moltes vegades, ridiculitzat per articulistes que intenten desprestigiar els usos proposats i frenar que s'imposin com a hàbits de parlants. Així, es troben referències com per exemple:

"Els empleats i empleades madrilenys i madrilenyes estan descontents i descontentes per haver estat instats i instades, i fins i tot obligats i obligades, a declarar-se catòlics i catòliques, o fidels i fideles a altres credos, o bé agnòstics i agnòstiques o fins i tot ateus i atees". (Javier Marías, "Nassos amb poc olfacte", EPS, 17-12-2006)

Però l'ús del desdoblament és només una de les possibles alternatives. Com que no volem deixar passar l'ocasió de contrarestar aquests arguments, proposam aquesta altra redacció, que ni ridiculitza ni discrimina:

"El personal ocupat de Madrid mostra el seu descontentament en considerar que és obligat a declarar sobre les seves creences religioses."

I diuen que el llenguatge no sexista és antieconòmic?

L'argument de "donar temps al temps"

El temps també ensenya a deixar enrere pors i objeccions. Fa uns anys encara aixecaven resistències termes avui assumits com a presidenta, clienta... No hi ha raó lingüística, doncs, per no utilitzar gerenta o vigilanta, per exemple.

És obligació de les administracions, les institucions i les organitzacions més rellevants donar exemple i proporcionar alternatives plausibles, que, sense contravenir normes de funcionament de l'idioma, permetin assegurar l'eficàcia comunicativa i adaptar la realitat lingüística a la realitat social (i no viceversa).

L'argument que el llenguatge no sexista dificulta la comprensió

Es pensa freqüentment, i així es recull en ocasions en clàusules específiques de convenis col·lectius, que redactar un text assegurant que el llenguatge utilitzat sigui igualitari afegeix dificultats a la comprensió. Generalment es tracta de preservar una redacció exclusiva en masculí i alhora deixar constància que es té preocupació per la igualtat entre dones i homes, i justificar aquesta contradicció (entre la finalitat i els mitjans) dient que no es volen afegir complicacions a la lectura o interpretació del conveni.

Si fos cert que efectivament la redacció no sexista afegeix dificultats de lectura al conveni, clàusules com aquesta contribuirien a subordinar l'objectiu de la igualtat de gènere a altres finalitats alienes a la política sindical. El nivell de comprensió lectora d'una persona ha de ser mínim perquè la diferenciació sexual en les denominacions li afegeixi alguna dificultat.

Acabar amb totes les formes de discriminació cap a les dones és una prioritat, i la discriminació lingüística és una d'aquestes formes, en relació òbvia amb la discriminació laboral o social.

Quant a la utilització no sexista del llenguatge als convenis col·lectius, es poden considerar bones pràctiques:

- Redactar la totalitat del conveni en un llenguatge igualitari. Es pot observar en algun conveni recent, en el qual s'anomenen les parts implicades alternant diverses fórmules, com ara persones treballadores, personal, plantilla, treballador o treballadora, el o la representant, delegats i delegades, fill o filla, persona interessada, etc., i es reserva la redacció només en femení per als casos en els quals les mesures es dirigeixin exclusivament a les dones (risc per embaràs o lactància) i el masculí només per als casos en què les mesures es dirigeixin als homes (permís de paternitat), i establint la classificació de les categories professionals amb denominacions genèriques o altres recursos lingüístics, de manera que incloguin per igual dones i homes.
- Alternar les diferents formes d'expressió com ara noms col·lectius, barres, etc. en les categories laborals, de manera que s'eviti una expressió androcèntrica, i en conseqüència, discriminatòria.
- Una altra bona pràctica és la incorporació al conveni d'una clàusula en la qual s'indiqui que les ofertes d'ocupació es redactaran en un llenguatge no sexista, per fer explícit que l'oferta es dirigeix indistintament a persones d'ambdós sexes; així com expressar un compromís explícit per a la posada en marxa de plans d'igualtat a l'empresa,

segons estableix la Llei orgànica d'igualtat, com a instrument per assegurar la igualtat laboral efectiva entre dones i homes, i incorporar en aquest apartat una referència expressa a la importància d'utilitzar un llenguatge no sexista.

Decàleg per a la utilització d'un llenguatge no sexista en la negociació col·lectiva

1. No utilitzar el llenguatge només i exclusivament en masculí. Utilitzar les diferents alternatives (ús de col·lectius, abstractes, subjectes dobles, expressions impersonals etc.) de manera que la redacció no resulti monòtona i s'asseguri l'objectiu d'una representació igualitària de dones i homes.
2. Anomenar sempre que sigui necessari dones i homes, de manera igualitària.
3. Les referències en femení exclusivament només poden quedar als casos en els quals per imperatiu legal les dones són les úniques destinatàries de les mesures (per exemple, risc durant l'embaràs).
4. Les referències en masculí exclusivament només poden quedar als casos en els quals per imperatiu legal els homes són els únics destinataris de les mesures (per exemple, paternitat).
5. Incorporar apartats o clàusules al conveni col·lectiu que expressin la importància d'utilitzar un llenguatge no sexista com a garant de la igualtat laboral entre homes i dones, que poden anar entre els continguts del pla d'igualtat de l'empresa.
6. Redactar les categories laborals i descripció de llocs de feina utilitzant una denominació que representi els dos sexes. És important la presència lingüística de dones en oficis, professions, llocs de responsabilitat... dels quals han estat absents o invisibilitzades històricament.

-
7. Incloure una clàusula en la qual s'indiqui que les ofertes d'ocupació es redactaran en un llenguatge no sexista, per fer explícit que l'oferta es dirigeix indistintament a persones d'ambdós sexes.
 8. Potenciar que als documents administratius i en la comunicació interna de l'empresa i la representació legal de les treballadores i els treballadors s'utilitzi també un llenguatge no discriminatori.
 9. Evitar referències estereotipades, tant les explícites com les implícites. Cuidar-se, per exemple, que les mesures de conciliació vagin dirigides per igual i de forma explícita a treballadors i treballadores.

10. En resum, cuidar una redacció del conveni col·lectiu en llenguatge igualitari és una acció més d'igualtat que no suplanta, no substitueix i no exclou altres accions i estratègies d'igualtat. És un "a més" que cal tenir en compte, inajornablement.

Per acabar definitivament amb les discriminacions d'oportunitats i de tracte cap a les dones que persisteixen en l'àmbit laboral és necessari un conjunt de mesures, adequades a la realitat laboral de cada empresa o centre de treball. Entre aquestes i amb caràcter general, s'insereix la utilització d'un llenguatge no sexista.

Llei contra la violència de gènere:

dos anys després, les víctimes continuen afrontant obstacles
Trobada organitzada per Amnistia Internacional

Resum: Ruth Escribano

Amb motiu del segon aniversari de la plena entrada en vigor de la Llei orgànica de mesures de protecció integral contra la violència de gènere, **Amnistia Internacional (AI)** va organitzar el 15 de juny de 2007 una trobada amb organitzacions de dones i professionals dels àmbits assistencial, jurídic, policial i sanitari per fer públics i analitzar els avenços i obstacles en l'aplicació efectiva d'aquesta Llei. Aquest resum recull els aspectes més importants de les diferents intervencions.

L'objectiu de la trobada era compartir experiències, catalogar els obstacles als quals continuen enfrontant-se les dones quan cerquen protecció, atenció i justícia, i, finalment, compartir propostes de solucions.

La contribució d'AI a aquesta reflexió va ser l'informe "Hi posin tots els mitjans al seu abast, si us plau", en el qual s'analitzen les mesures adoptades pel Govern i també la realitat dels drets de les dones.

Amnistia Internacional es va preguntar si totes les dones disposen d'assistència lletrada, immediata i efectiva des del mateix moment d'interposar la denúncia a tot el territori espanyol, i la resposta continua sent no. Es va preguntar si les dones immigrants accedeixen a tots els ajuts econòmics en igualtat de condicions amb la resta de les dones de l'Estat espanyol, i la resposta continua sent no. Es va demanar si les dones immigrants continuen enfrontant-se amb el risc de ser expulsades quan denuncien que són víctimes de violència de gènere, i sí, continuen enfrontant-se amb aquest risc. Si s'ha complert la previsió de la Llei integral perquè hi hagi almenys un centre d'atenció integral en totes les comunitats autònomes, i la resposta continua sent no.

Som davant d'un tema d'estat de primera magnitud, no és un assumpte privat. Es tracta de terrorisme masclista.

Segons l'anàlisi de la **Comissió d'Investigació de Maltractaments a Dones, membre de la Mesa d'Organitzacions de Dones**, davant de cada mort es culpa la dona per no haver-se posat en contacte amb les institucions pertinents, per no haver ratificat la denúncia al jutjat, etc. Es culpabilitza novament la dona per no tenir resolta la seva situació de maltractament. Però si la dona no ho ha denunciat caldrà fer sortir aquesta bossa de silenci i impunitat. Aquest és l'objectiu de la Llei, els tres pilars essencials de la qual, encara sense aplicar, haurien de ser **prevenció de la violència, sanció de l'agressor i recursos i protecció a les víctimes**.

La **Comissió** considera fonamental que es posin en marxa **campanyes sostingudes en el temps i amb un pressupost** similar a altres campanyes del Govern, com en el cas del carnet per punts. Les que s'han dut a terme fins ara tenen poc pressupost, són molt puntuals, equívocades i escasses.

A més, aquestes campanyes no han d'anar dirigides únicament a les dones, sinó que han d'anar **dirigides als maltractadors**. Es tracta de visibilitzar el maltractador; els retrets socials han d'anar dirigits a l'home maltractador, mai a la víctima.

L'Associació d'Ajuda a Víctimes d'Agressions Sexuals i Violència Domèstica (ADAVAS) de Lleó forma part de la Plataforma contra la Violència Masclista, que convoca concentracions els dilluns, després de cada mort d'una víctima de violència de gènere, els "dilluns sense sol": i en record de cada dona morta es col·loquen llaços, amb la província d'origen i edat de la víctima, als balcons de l'Ajuntament. Aquests llaços romanen allà durant tot l'any.

ADAVAS identifica **dos tipus d'obstacles principals**: d'una banda en relació amb l'as-

sistència a les víctimes i, de l'altra, en relació amb la **prevenció de la violència de gènere**.

Respecte al primer tipus d'obstacles, s'han trobat dificultats en l'accés a l'assistència jurídica des del moment en què s'interposa la denúncia. Això s'agreuja si la dona viu en l'àmbit rural. A més, hi ha professionals atenant el torn d'ofici que no tenen formació ni sensibilitat suficient per exercir aquesta feina. Així mateix, s'ha detectat una assistència escassa, tant psicològica com social als menors. I per últim, la impossibilitat d'obtenir ajuts econòmics específics per a dos col·lectius d'aquestes víctimes: les dones immigrants en situació irregular i les dones immigrants amb permís de residència, però sense autorització de treball (dones reagrupades). Els ajuts són determinats pel fet que la dona sigui demandant d'ocupació. Les dones immigrants sense permís de treball no poden inscriure's a les oficines d'ocupació, i aquest és un requisit indispensable per poder accedir a qualsevol ajut econòmic dels previstos per a aquest tipus de víctimes.

Respecte a la prevenció de la violència de gènere, es tracta d'un apartat que es troba majoritàriament sense desplegar.

També **falta una major coordinació entre totes les institucions i entitats implicades** en l'assistència a víctimes i la prevenció de la violència de gènere.

Un altre membre de la Mesa, **l'Associació de Dones contra la Violència de Gènere de Granada (CONVIU)**, aposta per la **formació i la conscienciació** tant de dones com d'homes. Tanmateix, quant a la formació de les mateixes dones, els cursos que es fan no són remunerats, la qual cosa els impedeix accedir-hi.

Coincidint amb moltes altres organitzacions, també assenyala com una de les principals

dificultats que troben les víctimes de la violència de gènere **l'escàs ajut econòmic** que perceben, ja que amb 400 € els resulta impossible pagar un lloguer i conciliar la vida familiar i la laboral. A més, aquestes dones es veuen abocades a la feina domèstica amb els problemes de futur que comporta, sense cap dret de baixa, de prestacions, etc.

Tampoc no existeix cap tipus de tractament a menors, ni tractament psicològic global a les dones, ni es considera la minusvalidesa psicològica que produeix en les dones la violència de gènere per donar-los un suport adequat.

Un altre aspecte remarcable és la **falta de formació en gènere del personal** que treballa amb víctimes de violència i que contribueix a revictimitzar encara més aquestes dones.

I finalment, hi ha un oblit total cap a les **dones de l'àmbit rural**, a les quals no arriben els recursos.

En les propostes CONVIU indica la **necessitat d'una reserva en l'administració pública de quotes de treball (en oposicions o borses d'ocupació) o convenis amb empreses privades**, per aconseguir la inserció laboral de les dones víctimes de violència de gènere i una reserva d'habitatge per permetre'ls un accés a un habitatge digne i adequat.

Des de l'àmbit sanitari, concretament des de la **Direcció General de Salut Pública del Govern de Cantàbria**, s'apunta la **necessitat de sensibilitzar i formar el personal professional sanitari**, així com d'elaborar protocols que marquin línies uniformes d'actuació sanitària, dirigits al diagnòstic precoç i a la coordinació amb altres instàncies que també intervinguin en situacions de violència de gènere.

D'altra banda, la Llei té un nombre d'articles que es relacionen amb els **cossos i forces de seguretat**. Es garanteix a totes les dones una sèrie de drets amb independència del seu origen, religió o qualsevol altra condició o circumstància personal o social. Aquests drets inclouen la informació, l'assistència social integral i l'assistència jurídica a les víctimes de la violència de gènere. Contribueixen a fer reals i efectius els seus drets constitucionals a la integritat física i moral, a la llibertat i seguretat i a la igualtat i no discriminació per raó de sexe. L'article 31 de la Llei confirma que el Govern ha d'establir unitats especialitzades en la prevenció de la violència de gènere i en el control de l'execució de les mesures judicials adoptades. I, a més, que ha de promoure les actuacions necessàries perquè les diferents policies locals cooperin a assegurar el compliment de les mesures acordades pels òrgans judicials. Al mateix article també es fa referència al fet que l'actuació de les forces i cossos de seguretat ha de seguir un protocol establert, en què es desenvolupa la seva actuació i la coordinació amb els òrgans judicials. Aquests desplegaments legislatius signifiquen que l'actuació policial s'emmarca en un context de protecció amb un major camp d'actuació.

Actualment, s'ha observat un **canvi en la forma dels maltractaments**, perquè la societat evoluciona i els mitjans per al maltractament també. Aquest canvi està relacionat amb el desenvolupament dels mitjans de comunicació. La utilització del telèfon (fix i mòbil) i Internet són dos instruments que s'utilitzen per part del maltractador per crear en la víctima el clima de terror necessari per a la seva indefensió. És molt important reconèixer l'impacte d'aquests nous mitjans per maltractar. I sobretot que la víctima sigui capaç de reconèixer-los com a noves conductes que li són lesives.

Pel que fa als aspectes que no funcionen a l'hora de posar en pràctica les disposicions de la Llei integral, des de l'**experiència de la pràctica jurídica**, destaquen:

- **L'assistència lletrada a la seu policial** no es garanteix, ja que el més freqüent és que l'assistència arribi en el moment del judici i, en moltes ocasions, les dones víctimes de violència no saben que poden sol·licitar-la abans. Moltes comissaries no la sol·liciten per no retardar el tancament de l'atestat.
- Funcionament deficient de les guàrdies i en la qualitat en l'atenció a les dones víctimes de violència per part dels **advocats del torn d'ofici**.
- Els **jutjats de violència contra la dona** no són jutjats exclusius, ja que en la majoria dels partits judicials és un jutjat d'instrucció el que, a més de portar els seus assumptes, assumeix també els casos de violència de gènere.
- Les **unitats de valoració integral forense** no funcionen de manera homogènia a tot el territori espanyol i hauria de fer-se un esforç en aquest sentit, ja que és de gran utilitat als jutjats que un grup de professionals especialitzats, en un document pericial, valori no solament la situació psicològica que viu la víctima, sinó també el grau de perillositat de l'agressor.

- És dubtosa l'oportunitat de suspendre l'article 416 de la **Llei d'enjudiciament criminal**.
- Hi ha molt poca sensibilització judicial davant del tema de la **violència psicològica**.
- Els **punts de trobada** no són sempre sensibles a les situacions de violència de gènere, ja que en moltes ocasions no es coneix l'història de violència ni es disposa de mesures de seguretat en cas que es plantegi algun problema i sigui necessari contenir l'agressor.
- A la pràctica, moltes de les **condemnes se suspenen** perquè no hi ha antecedents penals o són **penes curtes** que se substitueixen per feines en benefici de la comunitat per a les quals, moltes vegades, no es requereix l'agressor per falta de recursos, i es creen així situacions d'absoluta impunitat.
- Finalment, la Llei integral no està ben articulada amb la **legislació d'estrangeria** i, a més, la Instrucció 14 del 2005 de la Secretaria d'Estat de Seguretat no resol bé les coses.

Per tot això, **Amnistia Internacional** reitera la seva crida a l'Estat espanyol, a les comunitats autònomes i al poder judicial perquè posin tots els mitjans al seu abast, en un context en el qual les xifres no ens fan ser optimistes respecte a quan podrà haver canviat la realitat de les dones.

“Més riscos i menys protecció.

Dones immigrants a Espanya davant la violència de gènere”

Informe elaborat per Amnistia Internacional

Resum: Ruth Escribano

A Espanya, com a altres països, la violència de gènere treu avantatge de la vulnerabilitat, la desprotecció i indefensió de les seves víctimes, en aquest cas les dones immigrants. L'aprovació de la Llei integral contra la violència de gènere va suposar la primera norma que reconeixia la seva especial vulnerabilitat i establia el compromís de garantir el seu accés a tots els recursos previstos per a les víctimes, en igualtat de condicions amb la resta de les dones. Tanmateix, dos anys després, l'informe "Més riscos i menys protecció: dones immigrants a Espanya davant la violència de gènere", denuncia els obstacles que troben aquestes dones a l'hora d'accedir a la justícia i als recursos especialitzats necessaris.

Aquest informe se centra en els obstacles que troben les dones immigrants en l'accés a recursos i mitjans per a la superació dels abusos (com ara l'accés a centres d'atenció integral o a ajuts que facilitin la seva auto-

nomia econòmica) i a aquells que afecten el seu accés a la justícia, ambdues dimensions crítiques per posar fi al cicle de la violència i refer les seves vides. Amb això es pretén alertar les autoritats sobre aquestes deficiències i oferir un conjunt de recomanacions per abordar-les.

Per a l'elaboració d'aquest informe, Amnistia Internacional ha examinat normes i dades de fonts oficials, ha recollit testimonis de víctimes de violència de gènere, i s'ha entrevistat amb funcionaris en relació amb polítiques, mesures i pràctiques, i amb persones d'organitzacions relacionades amb la protecció dels drets de les dones immigrants i víctimes de violència de gènere. Per completar la informació procedent dels testimonis de les dones, han estat entrevistats també més d'una vintena de professionals (principalment, advocades, mediadores interculturals, psicòlogues, policies, treballadors i treballadores socials) de diferents comunitats autò-

nomes i que treballen a diari amb dones immigrants víctimes de la violència de gènere. Així, ha estat possible recórrer els itineraris de recerca d'atenció, protecció i justícia de dones immigrants de nacionalitats diferents i amb característiques personals i estatus migratori molt variat.

La majoria de les dones entrevistades per Amnistia Internacional varen tardar a prendre la decisió de fugir de la violència, en gran part perquè la desconfiança en les institucions era alimentada a diari per l'agressor, que tractava de paralitzar les seves decisions amb aquest argument. En alguns casos, l'escenari descrit per l'agressor es va convertir en realitat i les dones van veure frustrades les seves expectatives, amb la conseqüència de retornar amb l'agressor a una posició de major vulnerabilitat.

L'escassa atenció envers les necessitats específiques d'aquestes dones en el desplegament de la Llei integral i les traves creades per algunes de les normes són la causa principal que continuïn trobant obstacles importants en la cerca d'assistència, protecció i justícia davant la violència de gènere.

Pel que fa a l'accés de les dones immigrants a recursos especialitzats (com ara centres d'acollida o assistència integral) i mitjans (per exemple, ajudes econòmiques) per superar el cicle de violència de gènere, Amnistia Internacional expressa la seva preocupació per, entre d'altres, els següents aspectes:

- Les **barreres lingüístiques** que afecten les dones immigrants, amb independència de la seva situació administrativa, no s'aborden adequadament en els recursos especialitzats de què disposen les víctimes. No es garanteix l'ús d'interpret en tots els recursos d'assistència i assessorament a les víctimes. A més, hi ha

una manca de formació entre els professionals encarregats de l'atenció d'aquests recursos sobre matèries relacionades amb els drets de les dones immigrants i altres aspectes relacionats amb la formació intercultural.

- La pràctica administrativa d'acreditar la condició de víctima de violència de gènere únicament mitjançant la **denúncia** o l'**ordre de protecció concedida** com a requisit per accedir a centres d'acollida o serveis de tractament psicològic prolongat és un obstacle per a aquelles dones que per por o altres circumstàncies no interposen la denúncia.
- Existeixen importants barreres perquè les dones immigrants víctimes de violència de gènere accedeixin a una **autonomia econòmica** que els faciliti la sortida del cicle de la violència.
- Les **immigrants en situació irregular** continuen sense poder accedir en la pràctica a les ajudes econòmiques previstes a la Llei integral, sense que s'hagin pres mesures per abordar aquesta discriminació.

Pel que fa a l'accés de les dones immigrants a la **justícia**, la investigació realitzada per Amnistia Internacional ha detectat els següents motius de preocupació:

- Hi ha deficiències en l'**accés a la informació** de les dones immigrants sobre els drets i els recursos de què poden disposar. A més, no hi ha controls de qualitat de l'assistència d'interprets i la seva formació no està garantida.
- A les dependències policials encara no hi ha una pràctica sistemàtica, i sense demores excessives, d'acudir al **servei d'interprets** quan una dona que denuncia s'expressa amb dificultat en l'idioma oficial.

- Continua en vigor la **Instrucció 14/2005 de la Secretaria d'Estat de Seguretat**, que en el cas de dones en situació irregular pot derivar en un expedient sancionador, i fins i tot en una expulsió. Advocades especialitzades en violència de gènere que treballen assessorant dones immigrants van relatar a Amnistia Internacional les estratègies que duen a terme per evitar que les dones que defensen topin amb una dependència policial que apliqui la Instrucció 14/2005. Per exemple, denunciar al jutjat de guàrdia, o davant de la policia municipal, o parlar prèviament amb la dependència policial per assegurar-se que no se seguirà el procediment de la Instrucció 14/2005.

Amnistia Internacional considera que únicament amb el desplegament normatiu l'avenç que va implicar la Llei integral passaria del paper a la realitat. Tanmateix, bona part de les mesures a adoptar hauran d'engegar-se i gestionar-se per les administracions autonòmiques. Per això, es demana a les administracions autonòmiques que acullin i implantin les recomanacions de matèries de la seva competència, amb independència que aquestes s'inclouin en una norma d'àmbit estatal.

- A.** Mesures que garanteixin l'accés de les dones immigrants a recursos especialitzats d'assistència a les víctimes i que aquests siguin adequats a les seves necessitats.
- B.** Mesures que fomentin l'accés de les dones immigrants a l'autonomia econòmica.
- C.** Mesures que garanteixin l'accés de totes les dones immigrants als procediments de denúncia de la violència de gènere i a un tracte adequat en les dependències policials.

- D.** Mesures que garanteixin el respecte dels drets de les dones immigrants en els processos judicials, i també l'atenció a les necessitats específiques per part de les diferents instàncies implicades.
- E.** Mesures que garanteixin el seguiment i l'avaluació de l'eficàcia de la resposta institucional a les dones immigrants víctimes de violència de gènere.

A continuació es presenta un seguit d'indicadors que tenen com a finalitat poder avaluar la resposta de l'Estat davant la violència de gènere que sofreixen les dones a Espanya segons els criteris expressats per Amnistia Internacional. Encara que els indicadors són una expressió de les prioritats i les preocupacions de l'organització, la seva avaluació pot fer-se de manera objectiva, de manera que el grau de compliment de les mesures resumides en el punt anterior no deixi lloc a interpretacions ambigües:

- S'han creat mecanismes d'acreditació de la condició de víctima de violència de gènere alternatius a la denúncia i l'ordre de protecció que faciliten l'accés de les immigrants a recursos especialitzats.
- S'ha reformat el Reglament d'Estrangeria a fi que les autoritzacions de residència establerts per a les víctimes de violència de gènere comportin una autorització de treball.
- Està garantida l'assistència d'intèrprets suficients, de qualitat i amb especialització en violència de gènere en tots els centres i recursos d'assistència integral, inclosos els serveis de tractament psicològic, i durant el procés judicial les dones que desconeixen el castellà compten amb intèrprets judicials amb formació i sensibilització sobre la violència de gènere.

-
- S'ha retirat la Instrucció 14/2005 i ha estat substituïda per indicacions clares a favor de la protecció dels drets humans de les dones víctimes de violència de gènere en situació administrativa irregular que arriben a les dependències policials per fer una denúncia.
 - S'ha implantat la pràctica a favor de la víctima de suspendre, mentre es resolen els recursos de decisions d'estrangeria en els quals l'afectada és una víctima de violència de gènere, els efectes d'aquestes resolucions.
 - Totes les dones immigrants que ho sol·liciten són acompanyades per mediadores interculturals o altres professionals en les compareixences judicials.
 - Tot el sector professional que integra les

fiscalies especialitzades en violència contra la dona rep formació sobre les circumstàncies d'especial vulnerabilitat que acompanyen les dones immigrants.

- L'estadística judicial desglossa les dades sobre víctimes de violència de gènere immigrants segons la situació administrativa, el coneixement de l'idioma i si van disposar d'intèrpret.

Aquests tipus d'experiències mostren l'important esforç que han de fer, encara, les autoritats i instàncies públiques espanyoles per fer realitat els drets de les dones immigrants i combatre la invisibilitat i impunitat dels abusos que sofreixen amb motiu de la seva doble discriminació i vulnerabilitat: ser dones i immigrants.

Requisits per a la presentació d'articles

1. Els temes dels articles han de estar relacionats amb el treball social, la política social o els serveis socials.
2. L'extensió dels articles ha de ser d'un màxim de 8 pàgines, amb un interlineat d'1,5 punts. L'extensió dels articles a l'apartat de monografies han de tenir una extensió mínima de 4 pàgines i màxima de 20.
3. Els articles s'han de presentar en suport informàtic (Word o RTF).
4. La lletra ha de ser Arial, de cos 9.
5. Les taules, els gràfics, els esquemes i les imatges s'han de presentar en un arxiu a part, indicant el lloc on s'ha d'inserir i les fonts per a la seva elaboració. S'han de presentar en format Excel.
6. Les notes a peu de pàgina s'han de numerar per ordre d'aparició en el text.
7. Quan se citin organismes o entitats mitjançant sigles, la primera vegada n'ha d'aparèixer el nom complet.
8. S'ha de presentar un breu resum de l'article, en un màxim de 10 línies i 5 paraules clau.
9. S'ha de fer constar si l'article és inèdit o, si s'escau, on s'ha publicat anteriorment parcialment o totalment. Si ja s'ha publicat s'ha d'acompanyar de l'autorització de l'entitat corresponent per a la possible reproducció en aquesta revista.
10. Les referències bibliogràfiques van al final de l'article, ordenades per ordre alfabètic i han d'ajustar-se a criteri o normativa internacionalment acceptada.
11. Els articles han d'anar acompanyats de les dades següents: nom i llinatges, DNI, adreça, telèfon, adreça electrònica, professió, responsabilitat o/í entitat.
12. Els articles s'han de trametre a la adreça electrònica: revista@sgcaspi.caib.es

L' incompliment dels requisits pot implicar no publicar l'article.

El Consell de Redacció de la Revista d'Afers Socials:

1. Es reserva el dret de rebutjar els originals que no jutgi apropiats i de proposar als seus autors modificacions i canvis quan ho consideri necessari.
2. S'encarrega de la correcció lingüística i de les proves d'impremta.
3. Notificarà la recepció de l'article a l'autor.
4. Emetrà als autors els certificats pertinents d'autoria.
5. No editen separates. L'autor rebrà un màxim de dos exemplars de la revista en que s'hagi publicat el seu article.

La Conselleria d'Afers Socials, Promoció i Immigració:

1. No es fa responsable de les opinions i valoracions que facin els autors dels treballs publicats. Els autors són els únics responsables de les seves opinions i de la propietat del text que es fa públic.
2. Els articles acceptats i publicats podran ser reproduïts per la conselleria d'Afers Socials per distints mitjans i formats. Els autors autoritzen aquest tipus d'ús en el moment que envien l'article.
3. Idioma dels articles: català o castellà.

Si estau interessats a rebre la revista, emplenau aquesta butlleta:

Revista d'Afers Socials

Butlleta d'inscripció

Nom i llinatges

Telèfon

Adreça

Població CP

Ocupació

Adreça electrònica

Vull rebre la revista:

en format pdf (per correu electrònic)

impresa

***Trameteu la butlleta d'inscripció a la Conselleria
d'Afers Socials, Promoció i Immigració:***

- Pl. de la Drassana, 4
07012 Palma
- revista@sgcaspi.caib.es

Govern de les Illes Balears
Conselleria d' Afers Socials, Promoció i Immigració